

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MECDÎ-ZÂDE MEHMET SABRİ YETKİN VE YÂSİN SÛRESİ TEFSİRİ'NİN
TRANSKRİPSİYONU VE TAHKİKİ

Yüksek Lisans Tezi

Seyhan ELMACI

AMASYA

Temmuz-2022

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MECDÎ-ZÂDE MEHMET SABRİ YETKİN VE YÂSİN SÛRESİ TEFSİRİ'NİN
TRANSKRİPSİYONU VE TAHKİKİ

Hazırlayan
Seyhan ELMACI

Danışman
Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

AMASYA-2022

ETİK BEYAN

Tezimin içerdği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 04/07/ 2022

04/07/2022

Seyhan ELMACI

TEZ ONAY SAYFASI

Seyhan ELMACI tarafından hazırlanan “Mecdî-zâde Mehmet Sabri Yetkin ve *Yâsîn Sûresi Tefsiri*’nin Transkripsiyonu ve Tahkîki” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile (04/07/2022) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman: Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Üye: Doç. Dr. Davut AĞBAL

Üye: Doç. Dr. Faruk ÖZDEMİR

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 04/07/2022

(imza)

Doç. Dr. Nevzat AYDIN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

MECDÎZÂDE MEHMET SABRÎ YETKİN VE YÂSÎN SÛRESİ TEFSİRİ'NİN TRANSKRİPSİYONU VE TAHKİKİ

Seyhan ELMACI

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Temmuz/2022

Danışman: Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Amasya’da başta müderrislik ve müftülük olmak üzere çeşitli devlet görevlerinde bulunan Mehmet Sabri Yetkin, farklı ilmi alanlarda eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden birisi de faziletine dair birçok rivâyetin olduğu *Yâsîn Sûresi Tefsiri*’dir. Yetkin diğer eserleri gibi bu tefsirini de hayattayken yayımlama imkânı bulamamıştır. Bir sahaf tarafından yazarın vârislerinden satın alınan eser şu an Ankara Millî Kütüphanede bulunmaktadır. El yazması halindeki eser tek nüshadır ve müellif nüshasıdır. Bu çalışma ile Amasya’nın tanınan âlimlerinden Sabri Yetkin’e ait *Yâsîn Sûresi Tefsiri* günümüz okuyucusuyla buluşturulmuştur. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mehmet Sabri Yetkin’in hayatı, eserleri ve *Yâsîn Sûresi Tefsiri*’nde takip ettiği yöntem, muhtevâ ve değerlendirmesi yer almaktadır. İkinci bölümde ise eserin günümüz harflerine aktarımı yapılmış ve aynı zamanda tahkiki gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mehmet Sabri Yetkin, Yâsîn Sûresi, Amasya.

ABSTRACT

MECDIZADE MEHMET SABRI YETKIN AND TRANSCRIPTION AND CRITICAL EDITION OF TAFSİR YASİN SURA

Seyhan ELMACI

Amasya University, Institute of Social Sciences

Division of Basic Islamic Sciences, M.A., July/2022

Supervisor: Assoc. Prof. Recep Orhan ÖZEL

Mehmet Sabri Yetkin who was in various government positions in Amasya, especially as a mudarris and mufti, wrote books in different scientific fields. One of these works is the tafsir of the Surah Yasîn, which is very popular in Muslim societies and read on different occasions. Like his other works, Yetkin could not find the opportunity to publish this tafsir while he was alive. The book, which was purchased from the heirs of the author by a second-hand bookkeeper, is now in the Ankara National Library. The work is a single copy and is the author's copy. The manuscript is in a single copy and was written in the author's own handwriting. With this study, the Tafsîr of the Yâsîn Surah of Sabri Yetkin, one of the well-known scholars of Amasya, has been brought together with today's readers. Our work consists of two parts. In the first part, Mehmet Sabri Yetkin's life, works and the method he followed in Yâsîn Sûresi Tafsîr, its content and evaluation are included. In the second part, the work was transferred to today's letters and at the same time, its critical edication has been done.

Keywords: Tafsir, Mehmet Sabri Yetkin, Surah Yasin, Amasya.

ÖNSÖZ

Allah (c.c.) yarattığı kullarının dünya ve âhiret hayatı açısından önemli hükümleri içeren kitaplar indirmiştir. Allah'ın insanlara indirdiği son ilahi kitap da Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân-ı Kerim kendisini “yol gösterici ve kendisinde hiç şüphe bulunmayan”, “karanlıktan aydınlığa çıkaran”, “bir öğüt”, “gönüllerdekine şifa”, “müminler için hidayet ve rahmet” olarak indirilmiş ilahi bir kitap şeklinde tanımlamıştır.

Bu ilahi kitabın herhangi bir tahrife uğramaması için korunması da “onu indiren biziz, koruyacak olan da biziz” buyuran ve onu indiren Allah tarafından teminat altına alınmıştır. Korunması hem yazılı kayıt ile hem de ezberlenerek gönüllerde muhafaza ile gerçekleştirilmiş, kıyamete kadar da böyle devam edecektir. Yazılı kayıt vahyin ve ilmin kalıcılığı ve sonraki nesillere aktarımında önemlidir. Kur'ân'da “Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun...” âyeti, ilmi kaydetmenin önemini vurgulamaktadır.

Kur'ân içindeki hükümlerle insanlara yaşam tarzı sunmaktadır. Yaşanılmak üzere gönderilen kitabın da anlaşılması gerekir. Bu nedenle ana dili Arapça olsun ya da olmasın insanlara Kur'ân'ı açıklamak yani tefsir etmek anlaşılması ve hükümlerinin hayata geçirilmesi açısından zorunluluktur. Çeşitli şekillerde gerçekleştirilen Kur'ân tefsiri âyetin âyetle, âyetin hadisle tefsiri şeklinde başlamış, gelişen süreç içinde yani günümüzde müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir.

Kur'ân'ın müslümanlar için ifade ettiği mananın büyüklüğünün etkisi ile İslâmî ilimler alanında eğitim alan âlimler çoğunlukla tefsir alanında çalışmalar yapmış ve kitaplar yazmışlardır. Yapılan bu çalışmalar ve yazılan kitaplar yüzlerce yılın birikimini günümüze ulaştırmıştır. Anne ve baba tarafından alim bir ailenin mensubu olan Mehmet Sabri Yetkin de sahip olduğu imkanları iyi değerlendirip almış olduğu ilmi kaydederek bu ilmin sonraki nesillere aktarımına çeşitli katkılarda bulunmuştur. Osmanlı Türkçesi ile 17 adet eser kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de Yâsîn Sûresi tefsiridir. Çok sayıda eser yazmasına rağmen yaşadığı dönemin imkansızlıkları nedeniyle bu eserler basım imkanı bulamayarak el yazması şeklinde günümüze ulaşmıştır.

Yapılan bu çalışmada eserin günümüz alfabesine aktarımı ve tahkîki gerçekleştirilerek okunup faydalanılmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Bu değerli eserlerin ilim camiasına kazandırılması ilmin ihyası adına önemli bir kazanç olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmamı yürütürken her aşamasında bilgi ve görüşleriyle desteğini esirgemeyerek tezimin tamamlanmasında büyük katkısı olan hocam Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL'e, teşvikleri için eşim Prof. Dr. Süleyman ELMACI'ya, tezimin son şeklini almasında hep yanımda olan kızım Emine Ahsen'e, çalışmamı tamamlayacağıma olan umutlarını yitirmeyerek beni gayretlendiren çocuklarım Zeynep Celile ve Abdulkadir'e, kaynaklara erişimde destekleri için kardeşlerim Perihan ve Rabiye'ye teşekkürlerimi sunarım.

Seyhan ELMACI-AMASYA

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi.....	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	3
I. BÖLÜM.....	5
MEHMET SABRİ YETKİN’İN HAYATI.....	5
1. Mehmet Sabri Yetkin.....	5
1.1. Ailesi.....	5
1.2. Eğitimi.....	9
1.3. Hocaları.....	11
1.4. Görevleri.....	13
1.5. İlmi Şahsiyeti.....	14
1.6. Eserleri.....	16
2. Yâsîn Sûresi Tefsiri.....	19
2.1. Sûre Tefsirleri.....	19
2.2. Yâsîn Sûresi Tefsiri Geleneği.....	21
3. Mehmet Sabri Yetkin’in Yâsîn Sûresi Tefsiri.....	24
3.1. Tefsirin Adı ve Yazara Aidiyeti.....	24
3.2. Eserin Bulunduğu Yer.....	28
3.3. Eserin Fiziksel Özellikleri.....	28
3.4. Eserin Dili.....	28
3.5. Yazılış Tarihi ve Yeri.....	29
3.6. Eserin Kaynakları.....	29
3.7. Eserde Takip Edilen Yöntem.....	29
3.7.1. Rivâyet Yöntemleri.....	30
3.7.2. Dirâyet Yöntemleri.....	34
3.8. Eserin Muhtevası ve Değerlendirmesi.....	38
II. BÖLÜM.....	48
YÂSİN SÛRESİ TEFSİRİ’NİN TRANSKRİPSİYONU VE TAHKİKİ.....	48
SONUÇ.....	121

KAYNAKÇA.....	124
EKLER.....	131
EK 1: Yâsîn Sûresi Tefsîri İlk Sayfa.....	132
EK 2: Yâsîn Sûresi Tefsîri İç Sayfa.....	133
EK 3: Yâsîn Sûresi Tefsiri Son Sayfa.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	135

KISALTMALAR

as.	: Aleyhi's-selâm
AÜ	: Amasya Üniversitesi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
by	: Basım yeri yok
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Haz.	: Yayına hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Miladi
nr.	: numara
r.a.	: Radiyallahu anh
ö.	: Ölümü
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: tarihsiz

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları

Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduğu günden itibaren anlama faaliyetinin konusu olmuştur. Hem Kur'ân'ın kendisi bu durumu teşvik etmiş hem de tarihsel koşul ve hâdiseler tefsir yazımını dinamize etmiştir. Nüzûl çağından günümüze değin geçen uzun tarihsel süreçte tefsir çalışmaları değişik formlarda kendini göstermiştir. Önde gelen bir kısım tefsirler Fâtîha'dan Nâs Sûresine kadar bütün bir Kur'ân'ı âyet âyet tefsir eden mevzî tefsirlerdir. Bir kısım tefsir çalışmaları sadece bir sûre üzerine odaklanırken bazen de tek bir âyetin tefsiri inceleme konusu yapılmıştır. Bunlardan başka başta en temel eserler olmak üzere kaleme alınan tefsirler üzerine tam yahut kısmî sûrette yapılmış şerh ya da hâşiyeler de literatürdeki yerini almıştır. Yakın zamanlarda belli bir konunun Kur'ân mihverinde ele alındığı mevzû tefsirleri ve semantik analizleri de burada zikretmek gerekir. Günümüz tefsir çalışmalarının bir kısmı ise çağdaş okuyucunun istifadesine sunulmak üzere el yazması eserler üzerine gerçekleştirilen tahkîk faaliyetinden oluşmaktadır. Araştırmamız Amasya Müftüsü Mehmet Sabri Yetkin'in hayatı ve 1947 yılında kendisi tarafından kaleme alınan ve bugüne değin de yazma halinde bulunan *Yâsîn Sûresi Tefsiri*'nin transkripsiyon ve tahkîki üzerine gerçekleştirilmiştir. Birinci bölümde Sabri Yetkin'in hayatı ailevî ve ilmî yönleriyle ortaya konulmuştur. İkinci bölümde ise *Yâsîn Sûresi Tefsiri*'nin Osmanlı Türkçesinden yapılan transkripsiyonlu ve aynı zamanda tahkikli metnine yer verilmiştir.

Yazma eser kütüphanelerimizde mahfuz pek çok mahtût eser bulunmaktadır. Bu eserler mevcut halleriyle sadece kendilerine ulaşan mahdûd sayıdaki uzman kişilere hitap etmekte veya bulunduğu raflarda kaderine terk edilmiş durumdadır. Oysaki bu eserler geçmiş ilim adamlarının ortaya koyduğu ilmî ve fikrî çabaların birer ürünüdür. Bunları inceleme konusu yaparak ilmî kıymetlerini ortaya koymak ve belli bir ilmî disiplin içerisinde tahkîk ederek günümüz okuyucusuyla buluşturmak büyük önem arz etmektedir. Amacımız ilim şehri Amasya'nın son Osmanlı müderris ve müftülerinden olan Mehmet Sabri Yetkin'i ve tefsir sahasına yapmış olduğu katkısını ilim dünyasına tanıtmaktır. Sabri Yetkin çok yönlü bir şahsiyettir. Bu çalışmanın onun diğer eserlerinin de ele alınıp değerlendirilmesine ışık tutacağını düşünmekteyiz.

Sabri Yetkin birkaç nesil boyunca ilmiye sınıfına mensup köklü bir ailede yetişmiştir. Çalışmamızda müellifin ailevi bilgileri nispeten özet geçilmiştir. Buna mukabil hayatı ve eserleri daha geniş ele alınmaya çalışılmıştır. Öte yandan *Yâsîn Sûresi Tefsiri*'yle sınırlı kalınmış tefsire dair diğer eserleri inceleme konusu yapılmamıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda Mehmet Sabri Yetkin'in yaklaşık yetmiş yıldır mahtût halde bulunan *Yâsîn Sûresi Tefsîri*'nin rivâyet ve dirâyet tefsiri açısından kullandığı yöntemleri tesbit edip değerlendirmesini de yaparak günümüz Türkçesine transkribe edip tahkîkini yapmaya çalıştık.

Mehmet Sabri Yetkin Osmanlının son döneminde medrese eğitimi almış, daha sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında medresede eğitim vermiş ve devlet memuru olarak görev yapmış değerli bir şahsiyettir.

Osmanlı döneminde hem fiziki hem de program açısından gelişme gösteren medreseler ilk, orta, lise ve üniversite düzeyinde İslâmî eğitimin verildiği kurumlardır. Kuruluşundan itibaren Osmanlı, ilme verdiği önem sebebiyle birçok medrese kurmuştur. Bu medreselerde hesap, hendese, belâgat, mantık, kelâm, Arapça, tefsir, hadis ve fıkıh gibi çok farklı alanlarda dersler Arapça kitaplar üzerinden, Türkçe olarak verilmekteydi.

Mehmet Sabri Yetkin'in babası, kendisi gibi Amasya'nın ilim hayatında önemli yeri olan Abdurrahman Kâmil Yetkin de bu medreselerde eğitim görmüş ve sonrasında buralarda hocalık yapmıştır. Babasının, hatta anne ve baba tarafından dedelerinin âlim kişiler olmasının yanı sıra Mehmet Sabri Yetkin'in kendi çaba ve gayreti de eklenince oldukça iyi bir eğitim almıştır. Aldığı bu eğitim ve sonucunda öğrendiği ilimlerin katkısıyla çok sayıda kıymetli eser kaleme almıştır.

Amasya'da yaşamış olan müellifin müftülük görevinde bulunduğu dönemde Abdullah Paşa Câmiinde Yâsîn sûresi ve İnsan sûresi üzerine tefsir dersleri yapmıştır. Bu derslerden iki ayrı eser oluşturmuştur. Döneminin gereği eserlerini Arap alfabesi ile, Osmanlı Türkçesi ile kaleme almış ve bunlar günümüze müellif nüshası ile ulaşmıştır. Bu kıymetli eserlerin okuyucu ile buluşması için günümüz alfabesine aktarılması bir ihtiyaçtır.

İnsan sûresi tefsiri olan “*Tezkiretü’l-müte’emmil fî tefsîri Sûreti’l-İnsân*” başlıklı eser Recep Orhan Özel tarafından kitap olarak hazırlanıp yayınlanmıştır. Bu çalışma ile de Mehmet Sabri Yetkin’in tefsir ile ilgili kıymetli eserlerinden bir diğeri olan *Yâsîn Sûresi Tefsiri* tarafımızca tahkik edilerek günümüz alfabesine aktarılmış, okuyucu ve araştırmacıların faydasına sunulmuştur.

Bu çalışma yapılırken;

1-Tefsiri yapılan âyetler parantez içine alınmıştır.

2- Eser içinde geçen diğer âyetlerin hangi sûrenin kaçınıcı âyeti olduğu dipnotlarda gösterilmiştir.

3-Eserde geçen hadîs-i şerîflerin kaynakları dipnotlarda belirtilmiştir.

4-Müellifin sûrenin tefsirini yaparken yararlanmış olduğu başka kaynaklar tespit edilmiş ve dipnotlarda gösterilmiştir.

5- Eserde geçen şiirlerin kaynakları ve Türkçe dışında Arapça ve Farsça olanların anlamları dipnotlarda belirtilmiştir.

Eserin hızlı bir rika hattıyla yer yer gayri nizâmî bir sûretle yazılmış olması, düzeltme ve eklemelerin ise müellif tarafından ayrıca tebyiz edilmeksizin sayfa kenarı ve satır aralarına alınması yahut kimi kelimelerin silik bir mahiyet arz etmesi gibi sebeplerle bazı kelimelerin okunuşunda yer yer güçlük çekilmiştir. Yine müellifin istifade ettiği tefsirler ve naklettiği şiirlerdeki isimsiz referanslar çalışma esnasında karşılaşılan güçlükler arasında yer almaktadır. Bu zorluklara rağmen yapılan çalışmanın gerekliliğine olan inanç ve sahaya sağlayacağı fayda ve yapacağı katkı nedeniyle çalışma tamamlanmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Mehmet Sabri Yetkin’in biyografisine odaklanmaktadır. Bu çerçevede Yetkin ailesi ve özelde Sabri Yetkin ile ilgili olarak yazılan az sayıdaki makale ve kitaplardan istifade edilmiştir. Yine Sabri Yetkin’in Milli Kütüphanede mahfuz bulunan kişisel notlarını ve hatıralarını haiz defterlerden yararlanılmıştır. Ayrıca müellifin Diyânet İşleri Başkanlığı sicil arşivinde bulunan özlük dosyasına ulaşılmış ve özellikle tahsil hayatı, icâzetleri ve ifâ ettiği resmi görevlere ilişkin bilgilerde buradan istifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise müellif nüshası olan ve başka bir nüshası bulunmayan *Yâsîn Sûresi Tefsîri*'nin transkripsiyon ve tahkîkinden oluşmaktadır. Bu bölümün temel kaynağı ilgili yazma nüshadır. Ancak tahkîk çalışmasının gereği olarak müellifin kullandığı kaynakların tam isimleri, cilt ve sayfa numaraları dipnotta gösterilmeye çalışılmış ve bu bağlamda ulaşılan kaynaklar da çalışmanın kaynakça kısmında belirtilmiştir.

I. BÖLÜM

MEHMET SABRİ YETKİN'İN HAYATI

1. Mehmet Sabri Yetkin

1.1. Ailesi

1302 (m. 1884) yılında Amasya'da doğan Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin'in¹ (ö. m. 1963) babası Abdurrahman Kâmil Yetkin, annesi Emine Hanımdır. Ailesinin dört çocuğunun en büyüğüdür. Doğduğunda ailesi Amasya'nın Gümüşlü Mahallesinde ikâmet etmekteydi. Mehmet Sabri Yetkin Amasya Müftülüğü yaptığı dönemde ise Sofular Mahallesinde ikâmet etmiştir. Âlim bir zat olan babası Abdurrahman Kâmil Yetkin² ile ilgili bilgilere, kendi kaleme aldığı terceme-i hâlimden ulaşmaktayız.³ Buna göre h. 1266 (m. 1849-50) de Amasya'da doğmuş olup ismi Abdurrahman, mahlası Kâmil'dir.⁴ Rusların Kırım'a yönelik uyguladığı yayılmacı politikasının sonucu bölgeden Anadolu'ya yönelik gerçekleşen göçler sırasında 1783'te Türkiye'ye, Kırım Bahçesaray'dan göç ederek Çorum'un Mecitözü Doğla köyüne yerleşmiş bir aileye mensuptur. Mahlası Mecitözü'ne nisbetle “Mecîdî”, lakabı Mecîdîzâde'dir.⁵

Abdurrahman Kâmil, h. 1271 (m. 1854) yılında başladığı sıbyan mektebinden sonra hafızlığını tamamlamış, iki yıl kıraat okumuş sonrasında Amasya Rüşdiyesi ve ardından Mehmed Paşa Medresesine devam etmiştir.⁶ Almış olduğu eğitimlerden sonra başarılı bir müderris olmuş, Amasya Müftülüğü ile aynı zamanda Sivas ve Karadeniz bölgesi vâizliği, kadı vekilliği⁷, Amasya Sultan Bâyezid Camiinde kürsü şeyhliği ve şehirdeki farklı

¹ “Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Sicil Arşivi”.

² Recep Orhan Özel, “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”, *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları I*, ed. Hasan Yerkazan (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.), 167. Amasya Belediyesi kütüphanesinde mahfuz bir fetvâ defterinin iç sayfalarında Abdurrahmân Kâmil Efendinin el yazısıyla yer alan söz konusu otobiyografi sonradan oğulları Mehmet Sabri Yetkin ve Ahmet Emrî Yetkin tarafından kaleme alınan diğer terceme-i hallerle beraber yayımlanmıştır.

³ Özel, “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”, 67-169.

⁴ Özel, “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”, 167.

⁵ Kâmil (Şahin), “Abdurrahmân Kâmil Yetkin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 2013), 43/504.

⁶ Özel, “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”, 167.

⁷ Şahin, “Abdurrahmân Kâmil Yetkin”, 43/504.

camilerde halka yönelik çeşitli dersler yapmıştır.⁸ 1915'te yaş haddinden emekliye ayrılan Abdurrahman Kâmil Yetkin, Amasya Müftüsü Hacı Mehmed Tevfik Efendi vefat edince (Kasım 1921) ölünceye kadar (Temmuz 1922) yaklaşık sekiz ay daha görev yapacağı Amasya müftülüğüne, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından tekrar görevlendirilmiştir.⁹

Abdurrahman Kâmil'in ifadesi ile ailesi ulemâdandır. Mehmet Sabri Yetkin'in dedelerinin Kırım'dan göçlerinin sebebi¹⁰ 1783'te Rusların Kırım'ı işgali ve bununla birlikte câmilerin yıkılıp din adamlarının sürülmesidir.¹¹ Mehmet Sabri Yetkin'in Kırım'dan Türkiye'ye ilk göç edenlerden olan büyük dedesi Hasan Mecdî el-Kırîmî alim bir zattır. Göç esnasında ilk olarak geldikleri Mecitözü'nde ilme yönelik ilginin yeterli olmayışı üzerine Amasya'ya yerleşmiştir. Hasan Mecdî Efendinin oğlu, Abdurrahman Kâmil'in dedesi olan ve Mecitözü'nde doğmuş olan Mustafa Mecdî Efendi de Amasya âlimlerinden ilim tahsil etmiş, müderris olmuş ve aynı zamanda Nakşibendiyye hilafetnâmesi almış âlim ve âbid bir kişidir.¹² Babası Ahmet Rıfat Efendi de ulemâdan olup kazâ niyâbetlerinde bulunmuştur.¹³

Sultan Bayezid Camii'nde kürsü şeyhliği de yapan Kâmil Efendi âlim kişiliği ile beraber millî duyguları da güçlü bir isimdi.¹⁴ Mustafa Kemâl Paşa'nın Millî Mücadele için çıktığı yolda Samsun'dan sonra Amasya'ya gelmiş, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekileri Abdurrahman Kâmil Efendi, Müftü Hacı Tevfik Efendi ile birlikte 12 Haziran 1919'da Amasya'da ilk karşılayanlar arasında yer almıştır. İzmir'in işgali duyulunca binlerce kişi ile Bâyezîd Câmii'nde kılınan cuma namazı sonrası bir miting düzenlendi. Bu mitingde Mustafa Kemal'in ardından Abdurrahman Kâmil Efendi de halka hitap etti. Bu hitabında vatanın kurtarılması, millî mücadelenin önemi ile bu konuda

⁸ Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi* (Amasya Belediyesi Kütüphanesi), 8/239; Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri* (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002), 14.

⁹ Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya* (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 141; Şahin, "Abdurrahmân Kâmil Yetkin", 43/505.

¹⁰ Emine Altunay Şam, *Kırım Savaşından Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler* (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 12.

¹¹ Songül Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı ulemâsının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute* (2017), 479.

¹² Özel, "Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)" 172.

¹³ Özel, "Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)" 172.

¹⁴ Olcay, *Amasya Ünlüleri*, 13.

Mustafa Kemal ve beraberindekilerle hareket etmenin gerekliliğini anlattı. Bu konuşma halk üzerinde oldukça etkili olmuş ve halkın millî mücadeleye desteğine katkı sunmuştur.¹⁵

Kendi el yazısıyla kaleme aldığı ve basılmamış eserleri şunlardır: *Nakdu'l-hâtır fî cilâi'n-nâzır, Tebyînü'l-muğlakât ve'l-mühimmât min elfâzı'l-makâmât, Dîvânçe, Şerh-i Bostân, Terâcim-i Ahvâl, Mevâiz, Tefsîr, Mir'âtü's-şüûni'l-hakâik, Hâtırât-ı Abdurrahman Kâmil, Şerhu ziyâdetü'l-mer', Yâsîn Sûresi tefsîri, Bülğâtü'l-ihvân efdâliyyetü benî âhiri'z-zemân*¹⁶

Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar Abdurrahman Kâmil Efendi'yi, üç dilde okuyup yazabilen, üç dilin inceliklerine vâkıf, şâir, edebiyatçı, üç dilde konuşabilen, iyi bir tarihçi ve hikâye anlatımcısı, insanlarla ilişkilerinde ender rastlanacak kadar kibar ve ince birisi olduğunu yazmıştır. Buna ilaveten Hâfız Kâmil Efendi'nin Arapça bir cümlemin anlamını açıklamayı ve tercümeyi sanki kendisi söylüyorcasına düzgün, güzel ve doğru yaptığını bunu yaparken söylediklerini Arapça bir cümleden aldığını ve tercüme ettiğini hissettirmeyecek kadar iyi olduğunu da ifade etmiştir. Yasar, Hâfız Kâmil Efendi'yi kısa boylu, iri gövdeli, oldukça sevimli ve güler yüzlü, zeki, anlayışlı biraz da çekingen birisi olarak tarif etmiştir.¹⁷

Mehmet Sabri Yetkin'in annesi Emine Hanımdır. Amasyalı bir âlim olan Anaç hocanın kızıdır. Amasya'nın yakın tarih şahsiyetleri hakkında bilgi veren Osman Fevzi Olcay Emine Hanım'ın âbide ve zâhide bir hanım olduğunu söylemektedir.¹⁸ Abdurrahman Kâmil âlim bir ailenin kızı ile evlenmiştir. Osmanlıda ilmiye sınıfında olanların kendi içlerinde evlilik yapması şeklinde bir gelenek vardı. Bunun sonucu böyle yapılan evliliklerde dünyaya gelen çocuklar birinci derece yakınlarından erken dönemde ve kolayca eğitim imkânı bulmakta ve ilmî kaynaklara ulaşma fırsatı yakalamaktadırlar. Bu sonucu Mehmet Sabri Yetkin'in ailesinde de görmekteyiz. Mehmet Sabri Yetkin'in dedesi, babası, amcası Mustafa Sâdık Efendi ile kardeşleri Ahmet Emrî Yetkin ve Mustafa Niyazi de ilmiyeden şahsiyetlerdir.

¹⁵ Menç, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*, 209-216.

¹⁶ Recep Orhan Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 26-30.

¹⁷ Yaşar, *Amasya Tarihi*, 8/240-249.

¹⁸ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Hatıraları*, sad. Turan Böcekçi - Mehmet Hicabi Seçkiner (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2009), 80.

Mehmet Sabri Yetkin'in kardeşi Ahmet Emrî Yetkin de kendisi ile ilgili bilgiler içeren “tercüme-i hâlim” başlıklı notlar kaleme almıştır. Bu notlarda isminin Ahmed, mahlasının Emrî olduğu yazmaktadır.¹⁹ H.1304 (m. 1886) yılında Amasya'da doğan Ahmet Emrî Yetkin ilkokuldan sonra Rüştîye devam etmiş ama mezun olmamış medreseye geçiş yapmıştır. Medrese eğitiminde babası başta olmak üzere şehrin diğer âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. İlm-i ferâiz okuyarak icâzetnâme almış, girdiği sınavı başarılarak dersiâm olmuştur. Çalışma hayatına ilk mektep muallimi olarak başlamış ve çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuş olan Ahmet Emrî Yetkin İmam Hatip Okulunda ders de vermiştir.²⁰ Kendisini tanıyanlar onun kişiliği hakkında övgü dolu ifadeler kullanmaktadırlar. Onun aynı zamanda şâir, edîp, zarîf ve güzel bir ahlâka sahip olduğunu da ifade etmektedirler.²¹ 1974 yılında vefat eden Ahmet Emrî Yetkin geride Arapça ve Farsça eserler bırakmıştır.

Ahmet Emrî Yetkin'e ait eserler şunlardır; *Sübha-i Emrî, İbrete sâik bir nazm-ı râik, Nağamâtü'l-anâdil fî riyâzı emsileti'l-avâmil, Tuhfetü'l-ihvân, Gül-i sad-berk, Mecma'u'l-elkâb ve semerâtü'l-mesâî, Müntehebât, Hizânetü'l-cevâhir, Mecmûa-i eş'âr-ı Emrî Yetkin, Kelimâtü'l-ekâbir, Tuhfe-i Emrî, Terceme-i hâl, Şerh-i münâcât, Mektuplar.*

Mehmet Sabri Yetkin'in en küçük kardeşi Mustafa Niyazi Yetkin h.1307 (m. 1891) yılında Amasya'da dünyaya gelmiştir.²² Diğer kardeşleri gibi o da dînî ilimler tahsil etmiştir. Mustafa Niyazi Yetkin de babası ve ağabeyi gibi bir terceme-i hal²³ yazmıştır. Kendisi ile ilgili birtakım bilgilere buradan ulaşılmıştır. Amasya Bekir Paşa Medresesinde babası Abdurrahman Kâmil Efendi ile Kapancızâde Hoca Şerif Efendi'den dini ilimler tahsil etmiş ve ikisinden de icâzet almıştır. Terceme-i halinde belirttiğine göre Arapça ve Farsça hem konuşup hem de yazabilmektedir. Medresede fıkıh, Arapça ve Farsça dersleri vermiştir. Yaklaşık 18 yıl Amasya vaizliği yapmıştır. 1942'de Müftülük için iki ağabeyi ile birlikte aday gösterilmiş ancak ilk üç sıralamasına girememiştir. Uzun yıllar yıllık izin dahi kullanmadan çalışmış, ilk kez 1952 yılında hastalık sebebiyle izin talebinde bulunmuş, son

¹⁹ Özel, “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”, 172.

²⁰ Özel, “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”, 174.

²¹ Olcay, *Amasya Hatıraları*, 84.

²² “DİB Sicil Arşivi”.

²³ “DİB Sicil Arşivi”.

iki yılda yaşadığı sağlık problemleri nedeniyle izinli geçirmiş ve 1959 da Amasya vaizi iken malulen emekli olmuştur.²⁴

Mehmet Sabri Yetkin'in bir de küçük yaşta vefat etmiş Fatma Zehra adında kız kardeşi vardır.

Mehmet Sabri Yetkin Diyanet İşleri Başkanlığı sicil arşivindeki kayıtlara göre h. 1302 yılında Amasya'da dünyaya gelmiştir.²⁵ Kendisinin Allah vergisi ve kader olarak ifade ettiği ilmî geleneğe sahip bir aileden gelmesi onun yetişmesine önemli katkı sağlamıştır.

Mehmet Sabri Yetkin'in 3'ü kız biri erkek olmak üzere 4 çocuğu vardır.²⁶

1.2. Eğitimi

İlmî geleneğe sahip bir ailede dünyaya gelen Mehmet Sabri Yetkin bu imkânın katkısı ve kendisinin de çalışması ile babası başta olmak üzere dönemin âlimlerinden ilim tahsil etmiştir.

1302 (m. 1884) yılında Osmanlı'nın son dönemlerinde dünyaya gelen Mehmet Sabri Yetkin eğitimini de o dönemin eğitim sisteminde almıştır. Kendi kaleme aldığı terceme-i hâlinde eğitim hayatına Âişe Hâtun sıbyan mektebinde başlamış, bir yıl sonra 1310 yılında Çöplüce ibtida mektebine devam etmiş, buradan 1313'te mezun olmuş ve aynı yıl idâdî mektebine girerek beş yıllık bir eğitimin ardından 1318 yılında pekiyi derecesi ile idadîden diplomasını almıştır. İdadîden sonra Bekir Paşa Medresesi'ne devam etmiştir.

Babası Abdurrahman Kâmil'inde müderrislik yaptığı Bekir Paşa Medresesi; Dârü'l-hadîs olmak üzere yaptırılan medrese Amasya'nın Köprübaşı Mahallesi'ndedir. Sâbık Mısır Mirlivası Amasyalı Bekir Beyzâde el-Hâcc Osman Bey tarafından 1164'te inşa ettirilmiştir, 1308'de tadilât görmüştür. Bir hamam ve büyük bir hân bu medresenin vakfidır. İsmi vakıf mütevellisi ve Osman Bey'in oğlu Ebubekir Paşa'dan almıştır. Bu medresede Laz İbrahim Efendi ve Hacı Mehmed Kâşif Efendi, Hacı Ebubekir Efendi, Seyyid Sadullah Efendi, Çerkeşli Mehmed Efendi, Türkmenzâde Hacı Ebubekir Efendi,

²⁴ “DİB Sicil Arşivi”.

²⁵ “DİB Sicil Arşivi”.

²⁶ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 44.

Ali Raşid, Ahmed Rüşdî Efendiler müderrislik yapmış, 1305'te de Mecdîzâde Hâfız Abdurrahman Kâmil Efendi bu medreseye müderris olmuştur.²⁷

Mehmet Sabri Yetkin babası Abdurrahman Kâmil'in Bekir Paşa Medresesi'nde hoca olması sebebiyle bu medreseye başladığını, Arapça ve şer'î ilimlerin tamamını babasından aldığını ifade etmektedir. Babasından tahsil ettiği ilimlerin tamam olması üzerine 1314'te icazet almıştır. Sâdi Şirâzî'nin *Gülüstan*'ını tamamıyla ve yine Sadî'nin *Bostân*'ı yarısına kadar ve Molla Camî'nin *Bahâristân*'ını tamamıyla babasından okumuştur.

İlmî geleneğe sahip olan bir aileye mensup olmanın getirisi olarak Mehmet Sabri Yetkin eğitime bir süre de amcası Mustafa Sadık Efendi ile devam etmiştir. Amcasından Sarf ve Nahiv'e dair dersler almıştır. Sarftan *Kitâbu'l-merah*'ın tamamını, Nahiv'den *İzhar*'ın tamamını ve Kitâbu'l-kâfiye'yi merfûât'a kadar okumuştur.

Daha sonra Arif Fâzıl Köprüvî Efendi'den beş metin içeren Isâmüddîn'in *Mîzânı'l-edeb*'ini okumuştur. İbrâhim el-Halebî el-Muhtâr'ın kaleme aldığı ve Osmanlı'da yaygın olarak okunan *Mülteka'l-ebhur* adlı eseri²⁸, Şeyhî-zâde Abdurrahman tarafından yazılan ve *Damat Şerhi*²⁹ olarak bilinen şerhi ile, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümüne Hatîb el-Kazvînî tarafından yazılan *Telhîsü'l-miftâh*'a Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yaptığı muhtasar şerhi *Muhtasaru'l-meânî*'yi de şerhi ve hâşiyesiyle birlikte okumuştur. Hocası Hacı Yusuf bin Mehmed el-Köprüvî'den Bûsirî'nin *Kasîde-i bür'e*'sini, *Kasîdetü Zeynebiyye* ve *Kasîdetü Bustiyye*'yi, babasından Sâdi Şirâzî'nin *Gülüstan* adlı eserinin tümünü ve *Bostân*'ı da yarısına kadar, Molla Camî'nin *Bahâristân*'ının tamamını, Hocası Medineli Hacı Emin

²⁷ Yaşar, *Amasya Tarihi*, 1/128-129.

²⁸ İbrâhim el-Halebî el-Muhtâr, *Kenzü'd-dekâ'ik* ve el-Vikâye ile birlikte IV. (X.) asır Hanefî muhtasar geleneğini en iyi şekilde yansıttığı kabul edilen Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî'nin el-Muhtasar'ını esas almak suretiyle Mültekâ'nın metnini oluşturmuştur. 23 Receb 923'te (11 Ağustos 1517) tamamlanan Mültekâ Osmanlı coğrafyasının en yaygın fıkıh metnidir. (Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 2008), 31/549.)

²⁹ Mülteka'l-ebhur'a yazılan şerhlere dendir. Şeyhîzâde Abdurrahman, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul 1240, 1241, 1252, 1257, 1264, 1273, 1276, 1287, 1292, 1300, 1304, 1305, 1310, 1317, 1329; Kahire 1298). Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin damadı olduğu için Damad veya Şeyhîzâde (Şeyhîzâde) olarak tanınan müellifin bu eseri en meşhur ve hacimli şerhlerden olup Mecelle'nin hazırlanışında sıkça başvurulmuş kaynaklardandır. (Has, "Mülteka'l-ebhur", 31/549-551.)

Efendi'den *Divân-ı Hâfız Şirâzî*'nin bir kısmını okumuştur. Kapancızade Hafız Mehmet Şerif Efendi'den ferâiz ve irtifâ ilimlerini tahsil etmiş ve ferâiz ilminden icâzet almıştır.³⁰

1.3. Hocaları

Bir önceki başlıkta tahsil hayatında ders okuduğu hocalarının ismi zikredildi. Bununla beraber mevcut kaynaklarda adı geçen ve Sabri Yetkin'in yetişmesinde katkısı olan müderrislerle ilgili ulaşabildiğimiz bilgilere yer vermek istiyoruz.

1.3.1. Hafız Mehmet Şerif Efendi:

Ferâiz ve irtifâ ilminden icâzet aldığı hocası, Amasya'nın âlimlerinden Kapancızâde olarak bilinen Hafız Mehmet Şerif Efendi 1283'te (1866/67) Amasya'da dünyaya gelmiştir. Babası Kapancızade Ahmet Kâmil Efendi'dir. Hafızlığını 8 yaşında tamamlamış ardından medreseye devam etmiştir. Amasya'da ilk eğitimini bitirdikten sonra İstanbul'da Alemdarhane Medresesi'ne girmiştir. Dönemin büyük âlimlerinden olan Kazasker Tokâd-i zâde Ahmet Şâkir Efendi'den tüm dersleri tamamlayarak icazet almıştır ve hocasının izniyle Amasya'ya dönerek Bekir Paşa Medresesi'nde ders vermiştir. Yazılı eseri olmayan Mehmet Şerif Efendi ilm-i ferâizde bilinen bir hoca olarak çok sayıda öğrenciye icâzet vermiştir. Astronomi ve irtifa ilminde de ihtisas sahibi olup Amasya'da II. Bâyezid Camii'nin bahçesindeki muvakkithanede muvakkitlik yapmıştır. Miladi 1939 tarihinde vefat eden Mehmet Şerif Efendi'nin cenaze namazını Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi kıldırıştır.³¹

1.3.2. Hâfız Mustafa Sâdık Efendi:

Ahmed Rifat Efendi'nin oğlu ve Abdurrahmân Kâmil Efendi'nin ağabeyi Sabri Yetkin'in amcasıdır. H. 1263 (m. 1847-47) tarihinde ikâmet ettikleri Gümüşlü Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Kur'ân hâfızı olmasından sonra Cânîklizâde Hâfız Mehmed Hilmi Efendiden Kiraât vecihleri ilmini tahsil etmiştir. Bir müddet Akka'da

³⁰ Özel, “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”, 171.

³¹ Olcay, *Amasya Ünlüleri*, 90.

naiplik yaptıktan sonra tekrar Amasya'ya dönüp tadrîs görevi ile meşgul olmuştur. Oğlu Ahmet Râif de ulemâdandır.³²

Babası Abdurrahmân Kâmil'in büyük kardeşi olan Mustafa Sâdık Efendi Mehmet Paşa Medresesinde müderrislik yapmıştır. Bu medreseye H. 1285 (M. 1868-69) senesinde kaydolan kardeşi Kâmil Efendi'ye de hocalık yapmış ve Kâmil Efendi'nin ilmi yönden yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Kâmil Efendi bu medresede ağabeyi Sâdık Efendi'den vücûh-ı kırâat, aruz, Arap edebiyatı gibi ilimleri tahsil etmiştir. Sâdık Efendi bu medresedeki tadrîs görevinden sonra kadı olarak naspedilmiştir.³³

Sâdık Efendi kardeşi Kâmil Efendi gibi yeğeni Mehmet Sabri Yetkin'in de ilmi yönden yetişmesinde yardımcı olmuştur. Sabri yetkin Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un Arapça sarf kitabı olan ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan "*Merâhu'l-ervâh*"¹, nahiv'den İmam Birgivî'nin "*İzhâru'l-esrâr*"ını ve merfûât bahsine kadar İbn Hâcib'in *Kâfiye*'sini amcasından okumuştur.³⁴

Sabri Yetkin'in kardeşi Ahmet Emrî Yetkin de ilminden istifâde etmek üzere Hâfız Sâdık Efendi'nin derslerinde katılmış olup onun hakkında şunları söylemektedir:

"Amcam Hâfız Mustafa Sâdık Efendi'nin okuttuğu derslere kemâl-i iştiyâkla devâm ederek nevâkısını ikmâle hasr-ı merâm eyledim. Bu üstâd-ı ârif esnâ-yı tadrîste pek çok nûkât ve letâif îrâd ederek teşhîz-i ezhân-ı tâlibîn tefrî-i kulûb-ı sâmiîn eylerdi. Bir kelimeden meânî-i kelime istihrâcına kâdir ve hakîkaten câmi'u'l-fezâil ve'n-nevâdir idi. Takrîr-i dilnişîn ve tahrîr-i şîrîn ile beyne'l-ulemâ mevki-i mümtâz ihrâz etmişti. Garâb-i ulûm ve meârife vâkıf, nüktedân-ı ârif idi."³⁵

Mustafa Sadık Efendi, 1315'te Ya'kub Paşa Medresesi'ne müderris olmuştur.³⁶ Kıraat ilminin büyük üstatlarından ve Amasya'nın önemli âlimlerinden addedilmektedir. Ahlaki yönden de değerli, mütevazı, nezaketli ve hoş sohbet bir kişidir. Kıraat ilminde çok sayıda hafız yetiştirip icazet vererek mezun eden Mustafa Sadık Efendi 1329 (1913)

³² Yaşar, *Amasya Tarihi*, 11/243.

³³ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 170.

³⁴ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 171.

³⁵ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 173.

³⁶ Yaşar, *Amasya Tarihi*, 1/312. Yakup Paşa Medresesi bugün Çilehane Camii olarak bilinen yapı dahilindedir.

yılında vefat etmiştir.³⁷ Yine Amasya Tarihi yazarı Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn de kendisinden ders alan önemli şahsiyetlerdendir.³⁸

1.3.3. Abdurrahmân Kâmil Efendi:

Babasından Sadi Şirâzî'nin *Bostan* ve *Gülîstan*'ını, Kâmil Efendi'nin Arapça şerhini ve Molla Câmi'nin *Bahâristân*'ını okumuştur.³⁹ Kâmil Efendi hakkında geniş bilgi verilmişti.

1.3.4. Ârif Fâzıl Köprüvî Efendi: Bu zat hakkında bilgi bulunamamıştır.

1.3.5. Köprülü Hacı Yusuf b. Mehmed: Hakkında bilgi bulunamamıştır. Mehmet Sabri Yetkin kendisinden *Kasîde-i Bür'e*, *Kasîde-i Zeyniyye* ve *Kasîde-i Büstiyye*'yi okumuştur.⁴⁰

1.3.6. Hacı Emin Efendi: Kendisinden Hâfız Şirâzî'nin *Divân*'ını okumuştur.

1.4. Görevleri

İyi bir eğitim almış olan, hem Arapça hem de Farsça'yı konuşma ve yazma düzeyinde bilen Mehmet Sabri Yetkin almış olduğu icazetin değerlendirilmesi sonucu yüksek tahsil yapmış olarak kabul edilmiştir. Tahsil durumu iyi olan Mehmet Sabri Efendi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Sicil kayıtlarında ve kendi kaleme aldığı terceme-i halinde yazdığına göre ilk olarak babası Abdurrahman Kâmil Efendi Amasya Müftüsü iken müftü müsevvidliği⁴¹ yapmıştır. Girmiş olduğu imtihanı kazanarak müderrislik için ehliyetli kabul edilmiştir. Çöplüce Medresesi'nin müderrisinin vefatıyla 1380 senesinde bu medreseye müderris olarak, sarf, nahiv ve mantık dersleri vermiştir.

Çöplüce Medresesi 1234'te enderûn-ı hümâyûndan Amasyalı Aşçızâde Hacı Mehmed Ağa tarafından⁴² Bimarhane önünde Çöplüce İlk Mektebinin yanında ahşaptan ve

³⁷ Olcay, *Amasya Ünlüleri*, 83.

³⁸ Yaşar, *Amasya Tarihi*, 1/335.

³⁹ Özel, "Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)", 171.

⁴⁰ Özel, "Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)".

⁴¹ Müftü Müsevvidi: Bugün müftü yardımcılığı görevine karşılık gelmektedir.

⁴² Yaşar, *Amasya Tarihi*, ts.

yaklaşık on oda olarak yaptırılıp vakfedilmiştir.⁴³ Hacı Mehmed Ağa'nın Çöplüce diye tanınan amca oğlu Hacı Mustafa Ağa'nın bu medresenin mütevellîsi olması sebebiyle medreseye Çöplüce Medresesi denilmiştir. Bu medresede Hacı Ahmed Efendizâde Seyyid Mustafa Efendi, Karagözzâde Küçük Mustafa Efendi ve Ali Kayazâde Hacı Ahmed Sıdkı Efendi ve 1291'de Ahmed Efendi müderris olarak görev yapmıştır.⁴⁴ Mehmet Sabri Yetkin'in amcası Mecdîzâde Sadık Efendi'nin oğlu Cemil Efendi de bu medresede öğrenciydi.⁴⁵

Mehmet Sabri Yetkin, Amasya Sultânîsinde⁴⁶ muallim-i evvelik vekâleti ve Arapça muallimliği yapmıştır. Dâru'l-hilâfe Medresesinde tarih, coğrafya, fıkıh ve ferâiz muallimliği, İmam- Hatip mektebinde tarih, coğrafya ve Türk edebiyatı muallimliği, on dört yıl da Amasya Bayezid kütüphanesi müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Babası Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vefatından sonra Amasya müftüsü olarak görevlendirilen Mehmet Sabri Yetkin yirmi yıl bu görevde hizmet etmiştir.

1.5. İlmi Şahsiyeti

Mehmet Sabri Yetkin'in ilim tahsilinde ailesinin ilmiyeden olmasının katkısı çok olmakla beraber kendisi de bu konuda oldukça gayretlidir. Mehmet Sabri Yetkin ile kardeşleri Ahmet Emrî Efendi ve Mustafa Niyazi Efendi, lise eğitiminden sonra babalarından Arapça ve Hocasâde Ahmet Fevzi Efendiden Farsça dersi almaya devam etmiş olmaları muhtemeldir.⁴⁷ Mehmet Sabri Yetkin okumuş olduğu okulları yüksek puanlar alarak hep başarı ile tamamlamıştır.⁴⁸ Üç kardeşin üçü de hem Arapça hem de Farsça'yı iyi derecede okuyabilmekte ve yazabilmektedirler. Mehmet Sabri Yetkin'in eserlerinde aktarmış olduğu tefsir metinleri ve şiirlerden kesitler ve hassaten de tahkikini yaptığımız *Yâsîn Sûresi Tefsîri*'nde bu iki dili kullanabildiğini açıkça görmekteyiz.

Dönemin Amasya Valisi Talat Öncel'in, Diyanet İşleri Başkanlığının bir yazısına yazdığı cevapta Mehmet Sabri Yetkin'in üstün bir zekâyâ sahip olduğunu ve ilmî yönden

⁴³ Olcay, *Amasya Hatıraları*.

⁴⁴ Yaşar, *Amasya Tarihi*, ts.

⁴⁵ Olcay, *Amasya Hatıraları*.

⁴⁶ Osmanlı'da bugünkü lise dengi okullar için kullanılan isim.

⁴⁷ Olcay, *Amasya Hatıraları*, 46.

⁴⁸ "DİB Sicil Arşivi".

de oldukça iyi ve ülke çapında iyi bilinen bir âlim olduğunu söylemiştir. Bununla beraber cumhuriyet yanlısı ve aydın fikirli bir kişi olup yaptığı konuşmalarıyla, vaazlarıyla halka faydalı bir kişi olduğunu ve Amasya halkı nazarında değerli bir insan olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

Mehmet Sabri Yetkin'in Diyanet İşleri Başkanlığının bir yazısına cevaben öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere Kur'ân'dan verdiği örnek ve ona getirdiği açıklama onun ilmî yönünün ne kadar güçlü olduğunu aynı zamanda dinî ilimlerle birlikte mantık ve felsefe bilgisi ile bunları ifade konusundaki dil yeteneğini göstermektedir.⁵⁰

Yine Amasya Valisi Niyazi Akı, ilköğretim haftası kutlamaları ile ilgili Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığına yazdığı yazıda Müftü Mehmet Sabri Yetkin'in destekleyici konuşmalarının halk üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir.⁵¹ Bu sözler Mehmet Sabri Yetkin'in aydın kişiliğinin ve hitabet gücünün göstergelerindendir.

1942 yılında yapılan müftü seçimlerinde üç kardeş müftü adayları listesinde ve seçim sonucunda en yüksek oy alan ilk üç kişiden Mehmet Sabri Yetkin ilk sırada, kardeşi Ahmet Yetkin de üçüncü sırada yer almıştır. Böyle bir seçimde ilk üçte iki kardeşin yer alması ailelerinin ve kendilerinin ilmî yönden bulundukları düzeyin ne kadar üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Kardeşi Ahmet Yetkin verdiği dilekçe ile geri çekilmiştir. Bu durumda dönemin valisi Talat Öncel'in müftülük seçim sonuçlarını Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına bildirmek üzere valilikçe yazılan yazıda, en yüksek oy alan ilk iki kişi ile ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Bu iki kişiden ilk sırada yer alan Mehmet Sabri Yetkin ile ilgili olarak; iyi yetişmiş, yalnızca dinî ilimler değil müsbet ilimlere ve tarih bilgisine de vukûfiyeti olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak dinin icapları ile çağın icaplarını birleştiren bir zihniyete ve bu fikirleri savunacak konuşma ve yazma becerisine sahip olduğunu, işbirliği ve dayanışmanın gerekliliğinin idrakinde ve çevresi ile iyi bir iletişime sahip birisi olduğunu söylemiştir.⁵²

Mehmet Sabri Yetkin'in doğrudan bir intisabı olmasa da tasavvufa bir eğiliminin olduğu anlaşılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığına gönderdiği öz geçmişinde babası

⁴⁹ "DİB Sicil Arşivi".

⁵⁰ "DİB Sicil Arşivi".

⁵¹ "DİB Sicil Arşivi".

⁵² "DİB Sicil Arşivi".

tarafından Halvetî yoluna mensûb olduğunu yazmıştır. Bu onun da bir intisabı olduğunu göstermez. Ancak tasavvufa dair kitaplar okuması ve bu konuda yaptığı değerlendirmeler ile yazdığı eserlerde tasavvufla bağı görülmektedir.⁵³

Ailesinden hem ilmî hem de ahlakî yönden beslenen Mehmet Sabri Yetkin'in kendisinin gösterdiği çaba ile elde ettiği ilim ile yazmış olduğu eserlerde görülmektedir ki hem dinî ilimlerde hem de felsefe, mantık, edebiyat gibi ilimlerde Arapça ve Farsça şerh ve tercüme yapacak ehliyetine sahiptir. İlme düşkünlüğünü eserlerinden Şerh-i salavât-ı şerîfe'nin girişinde yazmış olduğu cümlelerle kendisi bir kez daha ortaya koymuş oluyor. Burada önce kulağından rahatsızlanıyor ve daha tam iyileşmeden dişi ile ilgili sıkıntı yaşıyor. Dişini çektirdikten sonra dinlenmesi gereken o dönemde, adeta ağrılarını unuttursun diye kütüphanesinden uzun süredir dokunulmadığı görüntüsünden anlaşılan ve biraz da eski bir kitabı Aliyyü'l- Kârî'nin “*Salavât-ı şerîfe*” adlı eserini almış ve böyle bir anında bu esere şerh yazmıştır.⁵⁴

Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar Sabrî Yetkin'i “Ulûm-ı Arabiyye ve Edebiyye’de mâhir, âlim, pederi gibi kâmil, usûl ve fûrûa vâkıf, gâyet zekî, târih ve muhâzarâta âşinâ, tab’an edîb, şâir olup kitâplar mütâlaasından lezzet almış çalışkan bir zâtdır” şeklinde mümtâz vasıflarla anmaktadır.⁵⁵

1.6. Eserleri

1- *Lüccetü’l-esrâr ve huccetü’l-ahrâr tercüme ve şerhi*: Millî Kütüphanede 1054 numarada kayıtlı olan bu eser, Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair olan Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî’nin (ö. 898/1492) Farsça kaleme aldığı “*Lüccetü’l-esrâr ve huccetü’l-ahrâr*” adlı mesnevîsine Mehmet Sabri Yetkin tarafından yazılan şerhtir.

2- *İlmü’ş-şurûr*: *Lüccetü’l-esrâr* adlı eserin son kısmında yer alan bu risâle Mehmet Sabri Yetkin tarafından hukûkî işlemlerin belgelenme usûllerine yönelik yazılmış bir eserdir.

⁵³ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 80-81.

⁵⁴ Mehmet Sabri Yetkin, “Şerh-i salavât-ı şerîfe”, (Millî Kütüphane, 8063/3).

⁵⁵ Yaşar, *Amasya Tarihi*, 11/266.

3- *en-Nasîhatü'l-edebiyye fî şerhi'l-kasîdeti'z-Zeynebiyye*: Hz. Ali'ye nispet edilen *Kasîde-i Zeynebiyye*'nin 55 beytine Mehmet Sabri Yetkin tarafından yapılan şerhidir. Mehmet Sabri Yetkin önce şerh edeceği beytin asıl halini ardından beyitteki kelimelerin anlamlarını vermiştir. Bazı yerlerde sarf ve nahiv kuralları yönünden incelemesini yapmış ve daha sonra da tercümesini vermiştir.⁵⁶

4- *Risâle-i mev'ize*: Mehmed Sabri Yetkin'in vaaz ve kıssa anlatma üslûbuyla kaleme aldığı 16 varaktan ibaret bir eserdir. Amasya Müftüsü iken Nahl Sûresi 90. âyet çerçevesinde yaptığı bir vaazının kaleme alınmış hâli olan eser Milli Kütüphane'de 7951 numarada kayıtlıdır.⁵⁷

5- *Kitâb-ı mevâ'iz*: 74 varak olan ve Mehmed Sabri Yetkin'in çeşitli âyetlere yapmış olduğu tefsirden oluşan bu eser Millî Kütüphanede 7950 numarada kayıtlıdır.

6- *Mennü'l-Mennân fî nasîhati'l-ihvân*: Bu eser, Mehmet Sabri Yetkin'in İbnü'l-Verdî'nin *Kasîde-i Lâmiyye*'sine yazdığı şerhtir. Edebî, hikemî, dinî ve dünyevî bazı ahlâk ve nasihatleri barındıran 77 beyitlik bu kasîdeden halkın da faydalanabilmesi için her beytin kelimelerinin anlamlarını verip ardından beytin Türkçe manasını vermiştir. Mehmet Sabri Yetkin yaptığı şerhte Arapça, Farsça ve Türkçe beyitler, ayet ve hadislerle de yer vermiştir.⁵⁸

7- *Şerh-i Kasîdet-i Bânet Sü'âd*: Ka'b bin Zühayr'ın *Kasîde-i Bürde* veya *Kasîde-i Bânet Su'âd* olarak bilinen kasîdesine Mehmet Sabri Yetkin tarafından yapılmış olan şerhtir. Kasîdeyi şerh ederken önce kelime anlamlarını, sonra kelimelerin sarf-nahiv açısından değerlendirmiş, ardından Arapça olarak anlam verip en son da Türkçeye çevirmiştir.⁵⁹

⁵⁶ Ahmet Akdağ, "Mehmet Sabri Yetkin'in Kasîde-i Zeynebiyye Üzerine Yazdığı 'En-Nasîhatü'l-Edebiyye Fî Şerhi'l-Kasîdeti'z-Zeynebiyye' Adlı Şerhi", *the Journal of Academic Social Sciences* 5/57 (2017), 486.

⁵⁷ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdizâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 94; Raşit Çavuşoğlu, "Amasya Müftüsü Mehmed Sabri Yetkin'in Nahl Sûresi 90. Âyeti Bağlamındaki Risale-i Mev'izesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi= The Journal of International Social Research* 11/60 (2018), 1234.

⁵⁸ Akdağ, "Mehmet Sabri Yetkin'in Kasîde-i Zeynebiyye Üzerine Yazdığı 'En-Nasîhatü'l-Edebiyye Fî Şerhi'l-Kasîdeti'z-Zeynebiyye' Adlı Şerhi", 489.

⁵⁹ Akdağ, "Mehmet Sabri Yetkin'in Kasîde-i Zeynebiyye Üzerine Yazdığı 'En-Nasîhatü'l-Edebiyye Fî Şerhi'l-Kasîdeti'z-Zeynebiyye' Adlı Şerhi", 489.

8- *Şerh-i Kasîde-i nûniyye*: Mehmet Sabri Yetkin'in Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed (Ahmed) b. Hüseyin (Hasen) el-Büstî'nin (ö. 400/1010) ahlâkî öğütler içermesi sebebiyle “*Unvânü'l-hikem*” diye de anılan meşhur *el-Kasîdetü'n-nûniyye* adlı eserine yapmış olduğu şerhtir. 1956'da tamamlanan eser⁶⁰ Millî Kütüphanede 8063/3 nolu defter içinde yer almaktadır.⁶¹

9- *Şerh-i salavât-ı şerîfe*: Meşhûr Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi olan Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî'nin (ö. 1014/1605) “*el-Mülemma' Şerhu'n-Na'ti'l-Murassa*” adlı na'tinin içinde yer alan *Salavât-ı şerîfe*'sine Mehmet Sabri Yetkin tarafından yazılmış olan şerhtir. Eser beş varaktır, Millî Kütüphanede 8063/3 numarada kayıtlıdır.⁶²

10- *Kitâbu'l-fikh*: Soru cevap şeklinde yazılmış olan eser Millî Kütüphanede 7969 numarada kayıtlıdır ve 19 varaktır.

11- *Durûb-ı emsâl*: İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Kur'ân-ı Kerîm'e yönelik itirazlara cevap verdiği, kıraat farklarının temel sebepleri, hazif, ihtisar, kinaye, ta'riz ve hurûf-ı mukattaa gibi konuları ele aldığı *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde geçen meseller üzerine tercüme ve şerhtir. Millî Kütüphanede 7969 numarada kayıtlıdır.

12- *Keefe-i Sabrî*: Mehmet Sabri Yetkin'in zaman zaman yazdığı hatıraları ve düşünceleri ile hem kendisine hem de bazı arkadaşlarına ait şiir ve mektupların yer aldığı eseridir. Millî Kütüphanede 9211 numarada kayıtlıdır.

13- *Notlar ve Hatıralar*: Kendi terceme-i hali ile çeşitli notlar ve hatıraların yer aldığı eser 178 sayfadan oluşmaktadır. Milli Kütüphanede 8063/3 numarada kayıtlıdır.

14- *İ'câzu'l- Kur'ân*: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam arasında kısa bir kıyas ve Kur'ân'ın i'câzını konu alan 15 sayfalık bir risâledir. Millî Kütüphanede kayıt numarası 7958'dir.

⁶⁰ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 96.

⁶¹ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 96.

⁶² Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 96; Raşit Çavuşoğlu, “Aliyyü'l-Kârî'nin Salavât-ı şerîfesini 20. Asırdan Okumak: Amasya Müftüsü Mehmet Sabri Yetkin'in Salavât-ı şerîfe şerhi”, *İslami İlimler Dergisi* 14/2 (Güz 2019), 84.

15- *Tezkiretü'l-müte'emmil fî tefsîri sûreti'l-İnsân*: Mehmet Sabri Yetkin Amasya Müftüsü iken Abdullah Paşa (Sofular) Camiinde 1947-1948 yıllarında cuma günleri İnsan sûresine dair yaptığı tefsîr derslerini yazdığı ve tamamı 62 varak olan bir eserdir.⁶³

16- *Mülk Sûresi Tefsiri*: Mehmet Sabri Yetkin'in Mülk sûresi 11. âyet-i kerîmeye kadar olan kısmı yazdığı, tamamlanmamış Arapça bir eseridir ve 27 varaktır.

17- *Yâsin Sûresi Tefsiri*: Millî Kütüphanede Yazma Eserler Kütüphanesi 7957 numarada kayıtlı bu eser Amasya Müftüsü Mehmet Sabri Yetkin'in, Abdullah Paşa (Sofular) Camiinde cuma günleri yaptığı tefsir dersi notlarını kaleme almasıyla ortaya çıkmış bir eserdir. 74 varaktır. Eserin baş tarafında da çeşitli konularda âyetlerin izahı vardır.

2. Yâsîn Sûresi Tefsiri

Bu tefsir Mehmet Sabri Yetkin'in çalışma alanımızı teşkil eden eseridir. Eserle ilgili bilgi ve değerlendirmelere geçmeden önce tefsir literatürü içinde yer alan sûre tefsirlerinden ve bu literatür içinde temayüz eden Yâsîn sûresi tefsiri geleneğinden ana hatlarla bahsetmekte fayda görmekteyiz.

2.1. Sûre Tefsirleri

“*Sarf, nahiv ve belâgat gibi dil bilimlerinden; esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi Kur’ân ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivâyet ilimlerinden; mantık ve fıkıh usulü gibi yöntem bilimlerinden yararlanılarak Kur’ân’ın mânalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilim*” (ayrıca bk. Zerkeşî, I, 104-105)⁶⁴ olarak tarif edebileceğimiz tefsirin temelleri Kur’ân’ın Peygamberimize indirildiği döneme kadar gitmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, “Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik”⁶⁵ âyet-i kerîmesinde de belirtildiği üzere anlaşılın diye dili Arapça olan bir topluma ve Arap dili ile indirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûl döneminde yaşayan Arapların anlayabileceği

⁶³ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 97.

⁶⁴ Abdülhamit Birişik, “Tefsîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 40/281.

⁶⁵ Yûsuf 12/2.

ve ilgisini çekecek konu ve üslupla gelmekle birlikte kullandıkları dil Arapça da olsa Kur'ân'ın ilk muhataplarının bütün âyetleri tam olarak anlayıp kavradıklarını söylemek mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm bazen hiç bilmedikleri konu ve kavramlarla gelirken bazen de bildikleri sözcüklere (“salât” “hac” ve “zekât” gibi) yüklediği yeni anlamlar da yüklemiştir. İlk Müslümanlar anlamakta zorlandıkları bu tür konuları Peygamberimize soruyorlardı ve Peygamberimiz de açıklıyordu. Peygamberin asli görevi kendine gelen vahyi tebliğ ve tebyindir (Maide, 5/67; Nahl, 16/44). Peygamberimizin açıklamalarını dinleyen ashap bir sonraki nesle yani tabîine onlar da sonraki nesle tebe-i tâbiîne aktarmışlardır.

Yukarıda zikredilen nedenlerin yanında İslâm dininin yayılması ve Arapça dışında başka diller konuşan muhtelif milletlerin müslüman olması da Kur'ân'ın tefsir edilmesine ihtiyacı artırmıştır.

Kur'ân'ı anlama ve açıklama demek olan tefsir, en başta sadece sözlü olarak îfâ edilmiştir. Hicri II. asırdan başlayıp tedvin edilerek günümüze kadar devam edip gelişmiş ve bir ilim dalı olmuştur. İlerleyen dönemlerde kullanılan metotların, ele alınan konuların ve üslupların farklılıkları çok sayıda tefsir çeşidi ortaya çıkarmıştır.

Kaynakları ve yöntemleri açısından tefsirler; rivâyet tefsiri, dirâyet tefsiri, işârî tefsir (tasavvufî tefsir), lugavî/filolojik tefsir ve karma tefsirler olarak değişik şekillerde sınıflandırılmaktadır.⁶⁶

Tefsirler yaklaşımları bakımından da mezhebî tefsir, ilmî tefsir ve içtimaî tefsir olarak gruplandırılmaktadır.⁶⁷

Modern dönemdeki tefsire dair eserler ise aklî-içtimaî tefsirler, edebî tefsirler, ilmî tefsirler ve konulu tefsirler⁶⁸ şeklinde tasnif edilmektedir.

“Konulu Tefsir metodu, Kur'ân'da herhangi bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzul sırasına koyup, ilmi bir incelemeye tabi

⁶⁶ Bırışık, “Tefsîr”, 40/285-290.

⁶⁷ Bırışık, “Tefsîr”, 40/287-289.

⁶⁸ Mehmet Suat Mertoğlu, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/292.

tuttuktan sonra. Cenâb-ı Allah'ın o konu ile ilgili muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur.” “Konulu tefsir metodu, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metodunun Kur'ân tertibine göre değil de müstakil olarak ve daha geniş ve esaslı bir şekilde kullanılmasıdır.”⁶⁹

Konu merkezli tefsirin bir çeşidi de sûre çerçeveli tefsirdir. Bu tür tefsirde amaç, ele alınan sûrenin ana hedeflerini tespit edip bu hedefler etrafında tefsir ve yorumları ele almaktır.⁷⁰ Şâtıbî'nin *el-Muvafakât* isimli eserindeki “Her sûrenin bir ana konusu vardır. Her ne kadar onda değişik konu ve hükümler bulunsa da onlar bu ana konuyu destekleyici ve tamamlayıcı mahiyettedir.” ifadesi sûre çerçeveli konulu tefsire teşvik mahiyetinde düşünülebilir.⁷¹

Osmanlı döneminde de bazı sûre ve âyetlerin faziletine ilişkin rivâyetler sûre veya âyet tefsirlerine rağbet edilmesinde etkili olmuştur.⁷²

2.2. Yâsîn Sûresi Tefsiri Geleneği

Peygamber Efendimiz ile birlikte ve sözlü olarak başlayan Kur'ân'ı tefsir , ilerleyen dönemlerde dili Arapça olmayan toplulukların İslâma girmesiyle birlikte daha çok artmış, farklı dillerde ve yazılı halde yapılmaya başlanmıştır. Türklerin müslüman olmaları ile de Türkçe tefsir ve tercümeler yapılmıştır.

Türkçe tercüme yazma geleneği Anadolu beyliklerine dayanmaktadır. Yalnızca Türkçe bilen beyler, herkes tarafından anlaşılabilir olması ve daha çok kimsenin faydalanması için yazılan eserlerde kullanılan dilin Türkçe olmasına özen göstermişlerdir.⁷³ Beylikler döneminde Türkçe tefsir ve tercümeler daha çok kısa sûreler ve faziletlerine dair rivâyetler olan İhlas, Yasin ve Tebareke vb. sûreler üzerine yapılmıştır.⁷⁴

⁶⁹ Mevlüt Güngör, “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, *İslami Araştırmalar* 2/7 (1988), 50.

⁷⁰ Güven Şahin, *Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 174, 183-185, 204.

⁷¹ İbrâhim bin Mûsâ Şâtıbî, *el-Muvafakat* (Dâru İbn Affan, 1997), III, 249.

⁷² Sabuhi (Shahavatov), “Fethullah eş-Şirvânî’nin Âyetü’l-Kursî Tefsiri: Muhteva ve Biçim Analizi,” *Osmanlı’da İlm-i Tefsir* (Uluslararası Sempozyum Osmanlı’da İlimler Sempozyumu Dizisi - IV, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2018).

⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 211.

⁷⁴ Abdulkadir İnan, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961).

Anadolu beylikler döneminin Osmanlı dönemi tefsirinde etkisi görülmektedir. Osmanlı döneminde tefsir çalışmalarında da sûre tefsirine yönelinmiştir. Bu çerçevede çok sayıda Yâsîn sûresi tefsîri yazılmıştır. Yâsîn sûresi hakkında bu kadar çok tefsir yazılmasının sebebi sûrenin özellikle fazîletleri bağlamında çok sayıda hadis rivâyetinin olmasıdır denilebilir. Bu rivâyetlerin bir kısmının sahih olmadığı söylene de genel anlamda bu rivâyetlerin sûreye gösterilen ilgide etkili olduğu söylenebilir. Bu rivâyetlerden bazıları şu şekildedir:

“Ölülerinize Yâsîn okuyun”⁷⁵

“Her şeyin bir kalbi vardır. Kur’ân’ın kalbi de Yasîn’dir. Kim Yâsîn’i okursa Allah Teâlâ, onun bu Yâsîn okumasına karşılık, Kur’ân’ı on kere okumuş gibi sevab yazar.”⁷⁶

“Bakara sûresi Kur’ân’ın tepesi ve zirvesidir. Onun her âyetiyle birlikte seksen melek inmiştir. Âyete’l-Kürsî arşın altından çıkarılmış ve onunla birleştirilmiş ya da Bakara sûresiyle birleştirilmiştir. Yâsîn ise Kur’ân’ın kalbidir. Bir kişi Allah Tebâreke ve Teâlâ’nın rızasını ve âhiret yurdunu kazanmak için Yâsîn’i okursa mutlaka bağışlanır. Ölülerinize onu (Yâsîn’i) okuyun.”⁷⁷

“Kim Allah’ın rızasını umarak bir gece Yâsîn’i okursa o gece bağışlanır.”⁷⁸

“Yâsîn sûresini ölülerinizin yanında okuyun” Abdân’ın rivâyetinde “onu ölülerinize (ölülerinizin üzerine) okuyun” şeklinde geçmektedir.⁷⁹

⁷⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd* (Dâru’r-Risâle el-İlmiyye, 2009), “Cenâiz”, 24 (3121), (Bu hadis-i şerîfın senedinde iki meçhul ravi olduğu için zayıf kabul edilmiştir.); Mahmut Karakış, *Yasin Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 17.

⁷⁶ Ebû İsa Muhammed bin İsa bin Sevre (Yezîd) Tirmizî, *el-Câmi‘u’s-sahîh* (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa elbay el- halebî, 1975), 42 (No. 2887), (Tirmizî’nin “garîb” dediği bu hadis, ravilerinden birinin teşeyyu’ ile itham edilmesi, birinin meçhul, bir başkasının da zayıf olması nedeniyle zayıf kabul edilmiştir.); Karakış, *Yâsîn Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 24.

⁷⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (b.y.: Müessesetü’r-risâle, 2001), 33/417 (No. 20300), (Bu hadisın senedinde ardarda iki meçhul ravi geldiği için hadis zayıf kabul edilmiştir.); Karakış, *Yâsîn Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 44.

⁷⁸ Ebû Muhammed Abdullah bin Abdirrahmân bin el-Fazl Dârimî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru’l-beşâir, 2013), “Fezâilu’l-Kur’ân”, 21 (3739). (Bu hadis sahihtir.); Karakış, *Yâsîn Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 50.

⁷⁹ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, 33/417 (No. 20301); Ebû Bekr Ahmed bin el-Hüseyn bin Alî el-Beyhakî, *Şu‘abu’l-imân*, (Riyad: Mektebetü’-rüşd, 2003), 4/92 (No. 2230), (Hadis senedindeki meçhul raviler nedeniyle zayıf kabul edilmiştir.); Karakış, *Yâsîn Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 40.

“(Ahmet b. Hanbel dedi ki:) Bize Ebu’l-Muğire rivâyet etti. (Dedi ki:) Bize Safvân rivâyet etti. (Dedi ki:) Bana Meşheya’nın (ilim adamları) rivâyet ettiğine göre, onlar Ğudayf b. el-Hâris es-Sümâli’nin (r.a.) yanında bulunuyorlardı. Hastalığı ağırlaştığında Ğudayf: “İçinizden Yâsîn okuyacak biri var mı?” dedi. Salih b. Şureyh es-Sekûnî okumaya başladı. 40. âyete gelince Ğudayf vefat etti. İlim adamları derler ki; “Yâsîn sûresi ölünün yanında okunduğunda (acıları) hafifletilir.” Safvân dedi ki, “İsa b. Mu’temir, İbn Ma’bed’in yanında (Yâsîn’i) oku(muş)du.”⁸⁰

“Kim sabahladığında Yâsîn’i okursa, akşama ulaşınca kadar o kişiye gününün kolaylığı bahşedilir. Kim de onu bir gecenin başlangıcında okursa, sabaha ulaşınca kadar o kişiye gecenin kolaylığı bahşedilir”⁸¹

“Kim Allah azze ve celle’nin rızasını umarak Yâsîn’i okursa geçmiş günahları bağışlanır. Ölülerinize onu (Yâsîn’i) okuyun.”⁸²

“Kim Yâsîn’i okursa, Kur’an’ı on kere okumuş gibi (Allah) sevab yazar.”⁸³

“Kim her gece Yâsîn’i okursa affedilir.”⁸⁴

İşte söz konusu fezâilü’l-Kur’ân bağlamında Yâsîn sûresine özel nakiller sûreye bir teveccüh oluşturmuştur. Öyle anlaşıyor bu rivayetlerin etkisiyle sûre, halk nezdinde değişik vesilelerle okuna gelmiş ilim adamları da sûrenin okunması yanında anlaşılmasına katkı yapacak eserler ortaya koymuşlardır.

İçlerinde 21. sırada müellifimiz Âmasıya Müftüsü Mehmed Sabri Yetkin’e ait olup tahkikini yaptığımız *Yâsîn Sûresi Tefsîri*’nin de olduğu Osmanlı döneminde telif edilen Yâsîn sûresi tefsirleri şu şekildedir:⁸⁵

⁸⁰Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, 28/171 (No. 16969), (İbn Hacer’e göre bu hadis isnad yönünden hasendir.); Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed bin Alî bin Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, h. 1415), 5/249.

⁸¹Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 21 (No. 3462), (Bu hadis mevkuftur ve senedinde zayıf bir ravi olması nedeniyle zayıf olarak kabul edilmiştir.); Karakış, *Yasin Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 53.

⁸²Beyhakî, “Şu’abu’l-imân”, 2231, (Senedindeki mechul raviler ve inkıta nedeniyle zayıf olduğuna hükmedilmiştir.); Karakış, *Yasin Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 75.

⁸³Beyhakî, “Şu’abu’l-imân”, 2232; Karakış, *Yasin Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 82.

⁸⁴Beyhakî, “Şu’abu’l-imân”, 2234; Karakış, *Yasin Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*, 79.

⁸⁵Şükrü Maden, “Osmanlılar’da Yâsîn Sûresi Tefsir Geleneği ve Ebû İshâkzâde Mehmed Es’ad Efendi’nin Yâsîn Sûresi Tefsiri”, *Osmanlı Döneminde Tefsir* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), isam.org.tr (01.06.2022).

1. Alâaddin Çelebi Ali b. Hüseyin el-Amâsî (ö. 875/1470), *Tefsîrû'l-Fâtiha ve Yâsîn*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 282, Damad İbrahim, nr. 452.
2. Nûrullâh Efendi b. Hayreddîn (978/ 1570'ten sonra), *Terceme-i Tefsîr-i Yâsîn-i Şerîf*, Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3905.
3. Abdülmecid b. Nasûh Tosyevî (ö. 996/1588), *Tezkîru'n-Nâsîn fî Tefsîri Sûrati Yâsîn*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 558.
4. Hızır Livâyî (ö. 950/1543'ten sonra), *Manzûm Yâsîn Tefsîri*. 14
5. Hüseyin b. Ahmed es-Sirozî (ö. 1000/1591'den sonra), *Câmi'u'n-Nesâyih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 1604, Serez, nr. 1744.
6. Kara Çelebi (ö. 1009/1600'dan sonra), *Tefsîru Sûrati'l-Fâtiha ve Yâsîn*, Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 34.
7. Sadreddinzâde Mehmed Emîn (ö. 1036/1627), *Tefsîru Sûrati Yâsîn*, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi, nr. 184. Beyazıd Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 170; Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 1184.
8. Şehsuvaroğlu Ali (ö. 1058/1648'den sonra), *Riyâzu'l-Gufrân*, İstanbul: Süleyman Sâkîb Matbaası, 1313.
9. Sinekzâde Seyyid İbrahim b. Ahmed (ö. 1102/1690), *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 63.
10. Abdülhay b. Saçlı İbrahim Sofu el-Üsküdrî el-Edirnevî (ö. 1117/1705), *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn (Tefsîr-i Ba'z-ı Süver-i Kur'âniyye içinde)*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 2201.
11. Tarîkatçı Emîr Mustafa b. Abdullah el Osmancıkî (ö. 1143/1731), *Tezkârü'n-Nâsîn Fezâ'il-i Yâsîn*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1686, Tahir Ağa Tekke, nr. 310.

12. Mehmed b. Ahmed b. Mehmed el-Hanefî et-Tarsusî (ö. 1145/1732), *Hâşiye alâ Tefsîri Sûrati Yâsîn*, Adana İl Halk Ktp., 597, 631, 1058, 3699.

13. Şeyhülislâm Ebû İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1166/1753), *Hulâsatü't-Tebyîn fî Tefsîri Sûrati Yâsîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 51, Hacı Mahmud Efendi, nr. 258, 270; Halet Efendi, nr. 23, 44, 771, Hamidiye, nr. 1461, Laleli, nr. 116, M. Arif-M. Murad, nr. 163, Nurosmeniye, 463; Milli Ktp., nr. 236, 3371; Çorum İl Halk Ktp., nr. 156; İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 759.

14. Hamâmîzâde Ali Efendi (ö. 1189/1775), *Tefsîru Sûrati Yâsîn*, İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1265/1848.

15. Evliyâ Hüseyin' Efendi (ö. 1236/1820'den sonra), *Tefsîr-i Yâsîn-i şerîf*

16. Ünsizâde Hacı Saîd Efendi, *Sûre-i Fâtîha ile Sûre-i Yâsîn Tercümesi Beraber*, Tiflis, 1300/1883.

17. Kirmastî Nâibi Bayram Vehbi Efendi (ö. 1311/1893'ten sonra), *Enîsü'l-Bekkâ*.

18. Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1912), *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*, İstanbul: Melcteb-i Mülkiye-i Şâhâne Destgâhı, 1316.

19. Hâşim Velî (ö. 1927'den sonra), *Tercemeli Yâsîn Sûresi*, İstanbul: Kırımî Ziyâ Efendi Matbaası, 1343/1925.

20. Osmanzâde Hüseyin Vassâf (ö. 1929), *Esrâr-ı Kur'âniyeden Bir Nebze-Rûhu'l-Beyân'dan Yâsîn-i şerîf Tercümesi*-, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2312.

21. Âmasıya Müftüsü Mehmed Sabri, *Yâsîn Sûresi Tefsiri*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. A 7957.

22. Celâleddîn b. Sinân Paşa, *Terceme-i Sûre-i Yâsîn*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. A 821.

23. Hâfız Mehmed Tahsin b. Ahmed Şemseddîn Trabzonî, *Yâsîn-i şerîf'in Havâssı*, Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, 290.

24. Kırımî, *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 7298, 7299; Kastamonu İl Halk Ktp., 1226/04; Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, nr. 87.

25. Kurra İbrahim, *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 237, Yazma Bağışlar, nr. 3405.

26. Muhammed Hafid, *Ta'likât alâ Tefsîri'l-Beyzâvî fî Sûrati Yâsîn*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 729.

27. Sâdık, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî alâ Sûrati Yâsîn*.

28. Şeyhu'l-Kurrâ Muhammed, *Vücûhu Kırâeti Sûrati Yâsîn*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 4796.⁸⁶

Süleymaniye Kütüphanesi'nde kaydı bulunan 100 civarında Yâsîn tefsiri, havâs ve tercüme vardır. Bu kayıtların yirmisi Hamâmîzâde Ali Efendi'nin Yâsîn tefsirine aittir (İstanbul 1262, 1265, 1273, 1286, 1294, 1316, 1320). Ebûîshakzâde Esad Efendi'nin *Hulâsatü't-tebyîn fî tefsîri sûre-i Yâsîn* adlı eserinin yine bu kütüphanede on civarında kaydı vardır. İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey Çelebi'nin *Tefsîr-i Yâsîn-i şerîf*'i Ayşe Humeyra Aslantürk tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (*Yâsîn-i şerîf Tefsîri*, İstanbul 1997; Isparta 2007).

3. Mehmet Sabri Yetkin'in Yâsîn Sûresi Tefsiri

3.1. Tefsirin Adı ve Yazara Aidiyeti

Mehmet Sabri Yetkin'in iki ayrı sûre tefsiri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *Yâsîn Sûresi Tefsîri* diğeri ise “*Tezkiretü'l-müte'emmil fî tefsîri sûreti'l-insân*” adıyla kaleme aldığı İnsan sûresi tefsiridir. İnsan sûresi tefsiri Recep Orhan Özel tarafından günümüz alfabesi ile hazırlanarak 2020 yılında kitap halinde basılmıştır. Müellif İnsan sûresi için özel bir isim koymuşsa da Yâsîn sûresi tefsiri için böyle özel bir isim koyma cihetine gitmemiştir. Hatta âdeten eser girişlerinde sebep-i telif sâdedinde mukaddimeler

⁸⁶ Maden, “Osmanlılar'da Yâsîn Sûresi Tefsir Geleneği ve Ebû İshâkzâde Mehmed Es'ad Efendi'nin Yâsîn Sûresi Tefsiri”, 257-259.

bulunurken Yâsîn sûresi tefsirinde böyle bir girizgâha rastlanmamıştır. Buna mukâbil eserin kütüphane kayıtlarına adı “*Terceme-i Yâsîn-i şerîf*” şeklinde girmiştir. Ancak eserin muhtevası dikkate alındığında bir tercümeden ibâret değil de Yâsîn sûresi tefsiri olduğu rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Bu nedenle katalog kaydındaki ismin sehven mezkûr şekilde yazıldığını düşünmekteyiz. Aşağıda geleceği üzere yazarın eseri için “tefsir” şeklinde nitelemde bulunması da bu tespitimizi doğrulamaktadır. Bize gelince “*Yâsîn Sûresi Tefsiri*” adını muhteva yönünü dikkate almak sûretiyle tanımlayıcı olmak bakımından tercih ettiğimiz bir isim olmuştur.

Eserin yazara âidiyeti konusunda şüphe bulunmamaktadır. Bunun teyidi olmak üzere yazar *İnsan Sûresi Tefsiri*’nin mukaddimesinde daha önce Yâsîn sûresi tefsiri yazdığına işaret ederek şöyle demektedir:⁸⁷

“Bu abd-i âciz Amasya Müftüsü Mehmet Sabri Yetkin, mahallemizde kâin Abdullah Paşa Camii nûr-i lâmiinde her cuma günleri Cuma namazlarını edâdan bir saat evvel ahâliye vaaz etmekte bulunduğundan 1366 hicrî senesinin Zi’l-hicce ayının dokuzuncu günü Sûre-i Yâsîn’in tefsirini ikmâl ettikten 1367 senesi ibtidâsından itibaren de Sûre-i İnsân’a...”

Öte yandan Yetkin her ne kadar eseri takdim eden bir giriş kısmına yer vermese de ferağ kaydında benzeri ifadelerle şunları söylemektedir:

“Bu abd-i âciz Amasya Müftüsü Mehmet Sabri Yetkin, mahallemizde kâin Abdullah Paşa Camii’nde her cuma günleri Cuma namazından bir saat evvel takrîr etmek sûretiyle bu Sûre-i Yâsîn’in tefsirine...”

Yazara ait birbirini teyid eden bu ifadeler eserin Mehmet Sabri Yetkin tarafından kaleme alındığına dair herhangi bir tereddüde mahal bırakmamaktadır.

⁸⁷ Özel, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 109.

3.2. Eserin Bulunduğu Yer

Yetkin'in *Yâsîn Sûresi Tefsîri*'nin tek yazma nüshası Ankara Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Eser 06 Mil Yz A 7957 numara ile kayıtlanmıştır. Bu yazma nüshanın Kâmil Şahin tarafından yazarın terekesini elinde bulunduran vârislerinden satın alma yoluyla elde edildiği ve daha sonra yine Şahin tarafından Milli Kütüphaneye verildiği anlaşılmaktadır. Kâmil Şahin Yetkin ailesinden birçok yazma eseri anılan şekliyle almış ve Milli Kütüphaneye kazandırmıştır.

3.3. Eserin Fiziksel Özellikleri

Çalışmada yararlandığımız nüsha esere ait tek nüshadır. Başka bir nüshası olmayan bu eser müellif hattıyla kaleme alınmıştır. Öyle anlaşıyor ki yazar eserini temize çekme fırsatı yakalayamamış ve bu nedenle de hayatında iken yayımlatma imkânı bulamamıştır. Mevcut el yazması 74 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 21 satır bulunmaktadır. Yazarın sayfa kenarlarına sık sık notlar düştüğü görülmektedir. Yetkin tefsirini rika hattıyla kaleme almıştır. Oldukça hızlı kaleme alındığı anlaşılan yazının yer yer okumayı zorlaştıracak derecede bozulduğu da müşahade edilmiştir. Sayfalar 218x148-155x106 mm. ebatlarındadır.

3.4. Eserin Dili

Mehmet Sabri Yetkin'in Arapça ve Farsça'ya çok iyi düzeyde hâkimiyeti bulunmaktadır. Her ne kadar doğrudan bu dillerden biri ile herhangi bir eser kaleme almış olmasa da yazılarında bu iki dili sık sık kullandığı da görülmektedir. Edebi yönü de olan Yetkin yeri geldikçe Arapça ve Farsça beyitleri kullanmaktadır. Diğer eserlerinde olduğu üzere *Yâsîn Sûresi* tefsirinde de aynı üslubu görmek mümkündür. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan eser Arabî ve Fârisî unsurla zenginleştirilmiştir. Eserin kaleme alındığı tarih esasen harf inkılâbından (1928) on dokuz yıl sonraya tekâbül etmektedir. Buna rağmen Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olması yazarın uzun yıllar Osmanlı kültürü içinde doğup büyümesi ve meslek sahibi olması ile açıklanabilir. Öyle anlaşıyor ki dönemin pek çok insanı gibi tahsil hayatında edindiği Osmanlı Türkçesi alışkanlığını terk etmek mümkün olmamıştır. O yıllardan itibaren Osmanlı Türkçesi geçmişteki önemini de yitirmeye başlayınca eser kütüphane raflarında gün yüzüne çıkacağı günü beklemiştir.

3.5. Yazılış Tarihi ve Yeri

Sabri Yetkin, Yâsîn sûresi'nin ferâğ kaydında hem miladi ve hem de hicri olarak tefsire başlama ve bitirme tarihlerine yer vermektedir. Buna göre kendisi "...Bu Sûre-i Yâsîn'in tefsirine 19 Nisan 1947 Cuma gününe tesâdüf eden 27 Cemâziye'l-evvel 1366 Cuma gününde başladım." demektedir ve yine "Ulu Tanrının rahmet ve gufranına sığınarak 24 Ekim 1947 Cuma gününe tesâdüf eden 9 Zî'l-hicce 1266 târihinde ikmâline muvaffak oldum" ifadeleriyle bitiş tarihini belirtmektedir. Şu hâlde eser müellif tarafından 1947 yılı içinde yaklaşık altı ay gibi bir sürede yazılmıştır.

Yine yukarıda geçtiği üzere yazar eserini Amasya'da tarihi Abdullah Paşa Camii'nde yaptığı Cuma vaazları vesilesiyle kaleme almıştır. Abdullah Paşa Camii aynı zamanda müellifimizin ikâmet ettiği mahalle camiidir. Bu sırada kendisi babası Abdurrahman Kâmil Yetkin'in vefatından sonra seçimle devraldığı Amasya Müftülüğü görevinde bulunmaktadır.

3.6. Eserin Kaynakları

Eserin tefsire dair olması nedeniyle müfessirimiz başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere temel İslam ilimlerine dair pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Bundan başka meşhur hadis kitaplarından *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Ebî Dâvûd* ve *Kenzü'l-ummâl*'den yararlanmıştır. Bunlara ek olarak Zemahşerî'nin (538/1144) *Keşşâf*ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihi'l-gayb*'ı (606/1210), Neseî'nin (710/1310) *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl*'i, Ali b. Muhammed Hâzin'in (741/1341) *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dîni Kur'ân Dili* gibi tefsirlere başvurmuştur. Yetkin zaman zaman tefsir metnini edebî söz ve şiirlerle tezyîn etmiştir. Yeri geldikçe Farsça şiirler de paylaşmış ve çoğu kere bu şiirler için kaynağı Sa'dî Şîrâzî'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ı, Fuzûlî'nin 'ı olmuştur.

3.7. Eserde Takip Edilen Yöntem

Yâsîn Sûresi Tefsiri, müellifin Müftülük görevindeyken halk arasında bulunduğu mahalleye nispetle "Sofular Camii" diye bilinen "Abdullah Paşa Camii"nde yapmış olduğu cuma dersleri için tuttuğu tefsir notlarından oluşmaktadır. Sabri Yetkin'in daha büyük ve

merkezi camiler varken şehrin nispeten kenar noktasında bulunan bir câmiyi tercih etmesinde değişik nedenler olabilir. Öncelikle Abdullah Paşa Câmii müellifin ikâmet ettiği mahallede bulunmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki müellif ikamet ettiği mekâna irşâd faaliyeti yürütmeyi kendisine manevi bir borç olarak telakki etmiştir. Öte yandan Abdullah Paşa Câmii'nin Sabri Yetkin'in hem tarihte hem de yetiştiği dönemde ilim erbâbınca rağbet gören bir mekân olduğu da görülmektedir. Dönemin Amasya Tarihçilerinden Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın belirttiğine göre bu camiinin önünde Dâru'l-hadîs, sağ tarafında medrese, sol tarafında dâru'l-kurrâ, karşısında ise faziletli ilim erbâbının dershanesi bulunan feyznâk bir mekandır. Söz konusu medresede Amasya'nın meşhur âlimlerinden Hâfız Mustafa Tevfik Efendi talebelere ders okutmuştur.⁸⁸

Eser câmi dersleri vesilesi ile oluştuğu için müellif sûre âyetlerini zaman zaman cemaate hitap eder bir üslupla izah etme yoluna gitmiştir. Bu haliyle muhataplar için anlaşılır olmak gayesi güdüldüğü hissedilmektedir. Bununla beraber eser kimi yerlerde düzey bakımından cemaat ortalamasının üzerine çıkan lügavî ve ilmî bahislerden de hâlî kalmamıştır. Yâsîn Sûresi Tefsirinde, Mehmet Sabri Yetkin'in almış olduğu eğitime bağlı olarak İslami ilimlere, Arapça ve Farsçaya olan vukûfiyetinin yansımaları görmektedir. Bu bakımdan başta tefsir ilmi olmak üzere aslî kaynakları da kullandığı anlaşılmaktadır.

Müellifin eserinde geleneksel tefsir yöntemine bağlı kaldığı müşâhede edilmektedir. Buna göre eserde Yâsîn sûresinin ilk âyetinden başlamak üzere âyet âyet tefsir etme yoluna gidilmiştir. Yetkin, bazı yerlerde kelimelerin kısaca manalarına yer vermiş soru-cevaplı izahlarda okuyucuyu da yönlendirmiş ve kimi yerlerde de kapalı olduğunu düşündüğü kelimelerin anlamlarını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Öte yandan rivâyete dayalı olunan kimi hususlarda nakle müracaat etmiş, bazen de dil bilgisi açısından açıklamalarda bulunmuş ve gerekli gördüğü yerde ilmihal bilgilerine yer vermiştir. Klasik dirâyet tefsiri yönteminin benimsendiği eserin başlıca husûsiyetlerini aşağıdaki gibi ele alabiliriz:

3.7.1. Rivâyet Yöntemleri

Kur'ân'ı anlama ve açıklamaya yönelik yapılan tefsir çalışmalarında başlangıcından bu yana birtakım yöntemler kullanılmış ve zamanla bu yöntemlerde çeşitlilik oluşmuştur.

⁸⁸ Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi* (İstanbul: Hikmet-Matbaa-i İslamiyyesi), I, 295.

Kullandığı yöntemle göre de tefsirler çeşitli gruplara ayrılmıştır. Bu grupların başlıcaları rivaâyet ve dirâyet tefsirleridir. Âyetlerin âyetle, hadisle, sahabe kavli gibi nakilleri kullanarak, sebep-i nüzulleri, nâsîh ve mensûh yönleriyle tefsir edildiği eserler rivâyet tefsiri olarak adlandırılmıştır.⁸⁹

Sabri Yetkin'in *Yâsîn Sûresi Tefsîri* 'nde kullandığı rivâyet tefsiri yöntemlerini eseri tanıma adına örneklendirdik.

3.7.1.1. Kur'ân'ın Kur'ânla Tefsiri

Kur'ân tefsirinin en sağlam kaynağının yine Kur'ân olduğu gerçeğini, Yüce Allah'ın “Sonra onu açıklamak da bize düşer,”⁹⁰ buyurması açıkça ortaya koyar.⁹¹ Bu sebeple bir müfessir için tefsirde ilk müracaat edilecek kaynak yine Kur'ân'ın kendisi olmuştur. Mehmet Sabri Yetkin'in bu eserinde de Kur'ân âyetlerinin Kur'ân'la tefsir edilmesine dair örnekler vardır.

Yâsîn Sûresi 31. âyet-i kerîmesinde (سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ) buyrulmaktadır. Yetkin bu âyet-i kerimede geçen (سُبْحَانَ) ifadesi üzerinde durmakta ve yine Kur'an'dan, (دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْهَا دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) ⁹² âyeti ile (وَلَا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ) ⁹³ ve (وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ) ⁹⁴ âyetlerini delil olarak kullanmıştır.

(وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مَوْجِدًا وَلَا يَرْجِعُونَ) âyet-i kerîmesindeki sûret değiştirme (mesh) konusunu izah ederken Bakara sûresinde geçen (وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ) ⁹⁵ âyetine yer vermiştir. Burada Yetkin, cumartesi yasağını çiğnedikleri ve cezalandırıldıkları haber verilen “ashâbü's-sebt”e müracaat etmekte ve

⁸⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'ân* (İstanbul: Böre Yayınevi, 1956), 107.

⁹⁰ Kıyâme 75/ 19. Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Naşirun, 2008), 1.

⁹¹ Sadrettin Gümü, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1990), 31.

⁹² Meâli: Orada onların duaları, “Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!”; karşılıklı iyi dilekleri de “selâm” şeklinde olacaktır. Duaları da, “Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun” diyerek son bulur.” Yûnus 10/10.

⁹³ Meâli: “...Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken ...” el-Bakara 2/30

⁹⁴ Meâli: “...O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız...” el-İsrâ 17/44.

⁹⁵ Meâli: “İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, “Aşâğılık maymunlar olun!” demiştik.” el-Bakara 2/65

ilgili kavramın (mesh) sûrî değişim veya dönüşümün bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁶

Yine (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا) âyet-i kerîmesinde geçen (أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ) kısmının tefsirini (وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ) (اللَّهُ إِلَيْكَ)⁹⁷ âyet-i kerimesi ile yapmıştır.

3.7.1.2. Kur’ân’ın Hadisle Tefsiri

İslam dininde Kur’ân’dan sonra ikinci kaynak, hiç şüphesiz Hz. Peygamber’in (sav) sünnetidir. Kur’ân’da Hz. Peygamber’e itaati emreden birçok âyet vardır. Peygambere itaatin ancak Allah’a itaat olduğu,⁹⁸ O’nun hevâ ve hevesine göre konuşmayacağı⁹⁹, ne getirdi ise, alınız ve neden nehy etti ise, ondan çekininiz buyrulduğu¹⁰⁰ görülmektedir. Sabri Yetkin de tefsirinde gerekli gördükçe yer yer Kur’ân’ın sünnetle tefsirine müracaat etmiştir.

و ضرب لنا مثلا و نسي خلقه قال من يحيي العظام و هي رميم * قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ (خُلُقِ عَلِيمٌ) âyet-i kerîmelerinde çürümüş kemiklerin yeniden diriltilmesini aklen imkânsız gören kimse konu edilmektedir. Sabri Yetkin burada insan vücudunda çürümeye dirençli olan ve acbü’z-zeneb denilen maddeye işaret edilen “لَيْسَ مِنَ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَبُلَى، إِلَّا عَظْمًا وَاجِدًا” ve “كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ الثَّرَابُ، إِلَّا عَجَبُ الذَّنْبِ مِنْهُ، خُلِقَ وَفِيهِ”¹⁰¹ ve “وَهُوَ عَجَبُ الذَّنْبِ، وَمِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ”¹⁰² hadislerine yer vermiştir. Öyle anlaşıyor ki müellif bu hadislere ilgili âyetin tefsirinde yer vermekle hârikulâde bir olgu olan yeniden dirilişi (ba’s) akla yaklaştıracı bir yol izlemektedir.

⁹⁶ Mehmet Sabri Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 77-79.

⁹⁷ el-Kasas 28/77

⁹⁸ en-Nisâ 4/ 80.

⁹⁹ en-Necm 53/ 3-4.

¹⁰⁰ el-Haşr 59/ 7.

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh* (Dâru Tavkî’n- necât, 1422), “Tefsîr”, 78 (No.4935). (Anlamı: “İnsan bedeninden her-şey çürür, yalnız bir tek kemik parçası çürümez. O da kuyruk sokumu kemiğidir. (‘Acbü’z-Zenb) Kıyamet günündeki (ikinci) yaratma, bu parçadan terkîb olunur”)

¹⁰² Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi ‘u’s-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.), “Fiten”, 142. (Anlamı: “Toprak insanoğlunun acb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbden yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir”)

Yine müellif Sabri Efendi, (وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ) âyet-i kerîmesini de hadîs-i şerifle tefsir etmiştir. Belirttiğine göre Ebû Hüreyre'den naklen Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “Kıyâmet öyle bir zamanda gelir ki iki kimse bir elbiseyi alım satım yapmak üzere yere sererler alım satım yapmadan ve içmek üzere devenin sütünü sağırlar içmeden ve bir kimse havzı sıvar, içine sokulmadan ve yemek için lokmayı eline alır ağzına koyamadan elbette kıyâmet kâim olur. Kimsenin haberi olmaz” Şu hâlde kıyâmetin vaktini bilmek Allah'a mahsustur ve insanlar olağan işlerini yaptıkları sırada ansızın kıyâmet üzerlerine kopar.

3.7.1.3. Kur'ân'ın Sahabe Kavli İle Tefsiri

Hiz. Peygamber'den sonra tefsir alanında en önemli rolü sahâbe almıştır. Sahâbe için Peygamberimiz; “Onları seven beni sever, onlara buğz eden bana buğz eder, onlara eziyet eden bana eziyet eder, bana eziyet eden de Allah'a eziyet etmiş olur” buyurarak onların ayrı bir yeri olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Tefsir âlimleri, Kur'ân ve Sünnetten sonra, sahâbenin görüşlerini kaynak olarak kullanmışlardır. Aynı şekilde Yetkin de Kur'ân âyetlerini tefsir ederken sahâbe sözlerinden nakillerde bulunmuştur.

Sabri Yetkin Yâsîn sûresi 60. âyette geçen “şeytan” kelimesi ile ilgili tefsir yaparken sahâbe kavline yer vermektedir. Bu kelimenin bilinen metafizik varlıklar dışındaki varlıklar için de kullanıldığını göstermek üzere Hiz. Ömer ile ilgili şu olayı nakletmektedir:

“Hazreti Ömer radiyallâhu anhu efendimiz bir gün bir bargire¹⁰⁴ bindi. Bargir sıçramaya, şahlanmaya başladı. O şahlandıkça Hazreti Ömer de bastı kırbacı. Hazreti Ömer kırbaçladıkça hayvanın azgınlığı arttı. Nihâyet Hazreti Ömer bargirden indi ve adamlarına “ما حملتموني إلا على شيطان”¹⁰⁵ buyurdu ki azgın hayvana şeytan denildiği Hazreti Ömer'in bu kelâmiyle müstedeldir.” Bu sahâbe kavline göre “şeytan” kelimesi huysuz at için de ıtlak olunmuştur.

¹⁰³ Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-islâmî, 1998), “Menâkib”, 128 (No. 3862).

¹⁰⁴ Bargir: Farsça yük taşıyan, beygir.

¹⁰⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîrü't-Taberî)* (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/111.

3.7.1.4. Sebeb-i nüzûl

“Nüzûl sebepleri” anlamına gelen sebeb-i nüzûl ifadesi, Hz. Peygamber’in peygamberlik döneminde meydana gelen ve Kur’ân’ın bir veya birkaç âyetinin ya da bir sûresinin inmesine sebep olan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek için kullanılmaktadır.”¹⁰⁶

Sebeb-i nüzûlün bilinmesi âyetlerin ve sûrelerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Müellifimiz tefsirinde rivâyete dayalı olan sebeb-i nüzûlü belirtme metodunu da kullanmıştır. İnsanın yaratılışını unutarak hasım kesilmesini anlatan Yâsîn Sûresi 77. âyetinin sebeb-i nüzûlü ile ilgili şunları anlatmaktadır:

(فَإِذَا هُوَ): “Böyle gâyet kötü, hakîr, hatta necâset-i ğalîzadan halk olduğunu bildiği halde bunu düşünmeyip de o insan” (خَصِيمٌ مُّبِينٌ) “haşır ve neşr hakkında şiddetle husûmete ve açıktan mücadeleye cesâret eder.” İnsanın bu cür’et-i taaccübü şânından olan kimseler de taaccübe layıktır. Bu âyetin sebeb-i nüzûlü şöyle rivâyet olunur: Kadı diyor ki,

“رَوَى أَنَّ أَبِي بَنَ خَلْفِ أَتَى النَّبِيَّ (صَلَّمَ) بِعَظْمٍ بَالٍ يَفْتَنُهُ بِيَدِهِ وَقَالَ أَتَرَى اللَّهَ يُحْيِي هَذَا بَعْدَ مَا رُمِيَ؟”
“فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: نَعَمْ وَيَبْعَثُكَ وَيَدْخُلُكَ النَّارَ...”

“فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذِهِ الْآيَاتِ” Ya’nî bu âyetler bu sebeple nâzil olmuştur. Übey b. Halef hakkında nâzil olan âyet-i kerîmedeki hüküm sadece o duruma özel olmayıp öldükten sonra diriltilip Allah’ın huzurunda toplanmayı inkâr eden herkes için geçerlidir.¹⁰⁷

3.7.2. Dirâyet Yöntemleri

Kur’ân’ı doğru anlamak ve anlaşılmasına katkı sunmak için yapılan tefsirler kullandıkları yönteme göre rivâyet ve dirâyet tefsirleri olarak ayrılmaktadır. Dirâyet tefsirleri rivâyetlerle, nakillerle beraber, dini bilgiler, sarf-nahiv, belâgat, şiir gibi edebiyat bilgileri ile yapılan tefsirlere dirâyet tefsiri denir.¹⁰⁸ Mehmet Sabri Yetkin çalışmamızın konusu olan Yâsîn Sûresi Tefsirinde rivâyet yöntemlerinin yanında dirâyet yöntemlerini de

¹⁰⁶ Mustafa Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 360.

¹⁰⁷ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve Esrârü’l-te’vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, h. 1418), 4/274.

¹⁰⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 226.

kullanmıştır. Dirâyet tefsirine dair kullandığı yöntemlerden bazıları sarf-nahiv, belâgat ve şiirle istiştardır.

3.7.2.1. Sarf-Nahiv

Kur'ân-ı Kerîm Arapça olarak nazil olmuştur ve dolayısıyla Arap dilinin gramatik özelliklerini hâiz bir kitaptır. Öyle ki Kur'ân bu gerçeğe “mübîn Arapça” nitelemesiyle işaret etmektedir. Bu nedenle Arapça Kur'ân'ı anlamak için gerekli ilimler arasında sarf-nahiv de dahil edilmiştir. Bir kelimenin istikâkını veya cümledeki konumunu bilmek kelimeye ve cümleye doğru anlam vermeyi sağlayacaktır. Müellifimiz iyi derecede Arapça biliyor olmasının da etkisi ile ara ara tefsirinde Arapça dilbilgisine yer vermiştir.

Örneğin Yâsîn Sûresi 5. âyetteki (تَنزِيلَ) kelimesinin son harfinin harekesinin bizim kıraatimizde nasb ile okunduğunu, ref ile de okunduğu bilgisini vererek nahiv açısından da değerlendirmesini yapmıştır. Medârikü't-tenzîlden yararlanarak yaptığı izahta “tenzîl” kelimesinin “okuyorum” takdirindeki fiilin mef'ûlû olmak üzere mansûb okunduğunu ayrıca mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere “Bu aziz ve rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir” takdiri ile ilgili masdarın mef'ûl manasında merfû okunabileceğine değinmektedir.¹⁰⁹

Yine müellif 60. âyet-i kerîmede geçen “شيطان” kelimesi ile ilgili vezin, istikâk ve anlam yönünden açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre “جِحَان” veznindeki “شيطان” kelimesinin istikâkında dil bilginlerine göre iki kavil vardır. Birincisi Sibeveyhî'nin (180/796) dediği gibi uzaklık ma'nâsına olan “شطن” maddesindendir. “شطن دارك” denir- bu sûrette nûn-ı asliyye olur- “فِيعَال” veznindedir ki “uzak” demektir. Fi'l-vak'a şeytanda raşâd ve sıratın, haktan uzaktır. Ondan uzaklaşmak lâzımdır. Diğer “ihtirâk” veya “butlân” ma'nâsına olan “شيط”dan “فِعْلَان” vezninde olmasıdır ki yanmış ve bâtıl demektir. Fi'l-vak'a şeytan da böyledir. Bu sûretle alem olmadığı için munsarîf olmuştur. Son olarak da şu kuşatıcı îzahları vermektedir:

“Şeytan nedir? Şeytan, herhangi bir mütemerrid, ya'nî azgınlıkta, şer ve habâsette fevkalade bir temâyüzle hakîkatin hâricine çıkmış bir şerîr, anûd ma'nâsına bir ism-i

¹⁰⁹ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l- Kelimü't-Tayyib, 1998), 3/95.

habîsdir. Ki gerek insandan, hayvandan, yılan gibi mahlûkat-ı zâhireden ve gerek sâir mahlûkat-ı hafiyyeden, alâka-i rûhiyyesi bulunan habislere denir. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denir.”¹¹⁰

3.7.2.2. Kelime Manaları

Müellifimiz yine tefsirin bazı yerlerinde bazen derin iştikâk bilgilerine girmeden doğrudan kelime anlamlarını vermekle yetinmektedir. İhtiyaç gördüğü yerlerde ilgili kelimeyi başka eserden de istifade ederek açıklama yoluna gitmiştir. 8. âyet-i kerîmede geçen “أَغْلَالًا” kelimesi ile ilgili yaptığı açıklama bu hususa örnek teşkil etmektedir.

Bu kelime ile ilgili, (إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا): Çünkü biz onların boyunlarında birtakım bağlar kelepçeler yapmışızdır. “أَغْلَالًا” ğaynın zammeyle “غُلٌّ” ün cemisidir. Ta’zîb için eli boyna bağlayan bağdır. Kâmus mütercimi, “mahbûs ve mecnûnun boynuna geçirdikleri demir toka ve lâleye denilir” diye anlatıyor. Demek ki “غل” “kelepçe ve lâle mekûlesi demir bağlardır” şeklinde açıklama yapmıştır.

Bir başka kelime açıklama örneğini de (أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ) âyetinde geçen “أَنْعَامًا” kelimesi ile ilgili görmekteyiz. (أَوَلَمْ يَرَوْا): O münkerler -bizim yerleri, gökleri ve yerler ile gökler arasındaki bütün mevcûdâtı misâli, örneği olmadığı halde yoku var ettiğimizi- gördükleri halde zâtımızda, sıfâtımızda, efâlimizde vahdâniyet ve ferdâniyetimizi inkâr ederler de görmezler mi? Görmüyorlar mı? (أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ): Bizim kendi menfaatleri için halk ettiğimiz, ne ile halk ettiğimiz (مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا): kendi kudret-i kâmile ve kuvvet-i şâmileemizle, (أَنْعَامًا) hayvânâtı. “نعم” kelimesinin cem'idir. “نعم”, deve, koyun ve sığır gibi hayvânât-ı ehliyyeye denir. Müfessirlerin beyânına en'amı tahsis bi'z-zikr buyurması, halbûki bütün eşya Cenâb-ı Hakkın mahlûku olduğu halde deve, koyun ve sığır gibi hayvanların hilkatlerindeki garâbete ve bunların insanlara menfaatlerindeki kesrete mebnîdir. Çünkü bunlara insanlar yününden, kılından ve menâfiinden tükenmez derecede intifâ ederler ve sütünden içerler ve sütünden, yoğurt ve ayran ve yağ gibi içmeye ve yemeye yarar birçok menfaatler istihsâl ederler.

¹¹⁰ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Matbaa-i Ebüzzîya, 1935), 1/238.

3.7.2.3. Belâgat

Kur’ân-ı Kerîm edebiyata değer veren ve söz ustalarının temayüz ettiği bir vasatta nazil olmuştur. Böyle bir ortamda ümmî bir peygambere verilen kitabın ilâhî kaynaklı oluşunun bir göstergesi olmak üzere Kur’ân eşsiz bir edebî güzellikte gönderilmiştir. Bu bakımdan Arap Dilinin gramatik yönlerine ilaveten edebi güzellikleri de Kur’ân’da yer bulmuştur. Öyle ki Zemahşerî Kur’ân’ın sırf bu güzelliklerini ortaya koymak kastıyla *Keşşâf* adlı meşhur eseri kaleme almış ve belâgate dair ilimleri bilmenin Kur’ân tefsirindeki rolünün hayati bir öneme sahip olduğu belirtmiştir.

Müellifimiz de tefsirinde ihtiyaç duydukça belâgat ilmine müracaat etmektedir. Örneğin Yâsîn Sûresinde geçen kasem harfî ile ilgili açıklamalarda bulunarak bu harfin anlama yapmış olduğu katkıyı şu şekilde açıklamaktadır:

(وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ): “Vâv” kasem içindir. Dilimizde ayrıca bir yemin harfî olmadığı için şöyle dememiz îcâb eder: Yâsîn hem Kur’ân-ı (Hakîm hakkı için ya’nî hikmetli Kur’ân hakkı için hikmet söyleyen, hikmet sâhibi olan) hakîm, hikmetli, hikmet söyleyen, hikmet sâhibi yâhut çok hakîm ve muhkem mânalarına gelir ki Kur’ân hakkında bu mânaların hepsi de sâdıktır.¹¹¹ Burada tefsîrinde ya’nî “*Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*” adlı tefsîrinde Abdullah Neseffî Hazretleri “zi’l-hikmet olana delîl-i nâtik, bi’l-hikmet olana kelâm-ı hakîm”¹¹² diyor. Bu kasemin cevabı (إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ)dir. Burası Resûlullâh Efendimizin risâletini inkâr ve reddeden “Sen mürsel değilsin” diyen küffârın kavlini reddir. Emin ol ki sen hiç şüphesiz risâletle gönderilen peygamberlerdensin. Sen sırât-ı müstakîm üzeresin yâhut sırât-ı müstakîm üzere gönderilen enbiyâ ve mürselîndensin.¹¹³

Bir başka örnek de 12. âyet-i kerîmede geçen (إِنَّا نَحْنُ) ifadesi ile ilgilidir. Buna göre gerek Arapça’da ve gerekse Türkçemizde başka dillerde karşılığı bulunmayan bazı harfler vardır ki “إِنِّ” de bu harflerden biridir. Bu harf, fiile benzeyen altı harften birisi olup yerine göre “elbette”, “her halde”, “şüphesiz”, “lâ cerame”, “muhakkak” gibi bir tahkîk ve te’kîd ma’nâsı ifâde etmektedir. Buna göre “إِنَّا نَحْنُ”nun manası “Hakîkat, biz biziz” demektir. Biz

¹¹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/4007.

¹¹² Anlamı: (Mütekellim- bih ile onu vasıflandırmıştır.)

¹¹³ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 2.

ifadesi de çoğul anlamında değildir. Yetkin, bu nedenle ifadenin tercümesini “Azamet-i şânımız olan kudretimiz bütün kuvvetlerin fevkinde ve her kemâli câmi olan Allâhız” şeklinde yapmaktadır.¹¹⁴

3.7.2.4. Şiirle İstişhad

Tefsirde şiirle istişhâd yöntemi müfessirler arasında hemen hemen genel kabul görmüş bir uygulamadır. Zira Kur’ân kelimelerinin orijinal manalarını muhafaza etmede ve zaman içinde kimi kelimelerde gelişen anlam kaymalarını önlemede Arap şiiri önemli bir görev üstlenmektedir. Mehmet Sabri Yetkin kelime anlamlarını tespitte lügatlerden yararlansa da şiirle istişhâd metoduna çok nâdir baş vurmuştur. Onun sık sık kullandığı şiirler istişhâd türü olmaktan daha çok konuya zenginlik katıcı ve çoğunlukla da Farsça olan şiirlerdir. Bu konuda rastladığımız nâdir örnek “مسخ” fiilinin anlamı ile ilgilidir. İfade ettiğine göre bu fiil bir şeyi bir sûretten daha çirkin bir sûrete dönüştürmek anlamına gelmektedir. Bu anlama gelmek üzere şâirin Câhızla ilgili şu beytine yer vermektedir:

لو يمسح الخنزير مسخا ثانيا

ما كان إلا دون قبح الجاحظ

Bu beyitte geçen “مسخا” kelimesi âyetteki kelimenin de sûrî olarak bir değişimden bahsetme ihtimalini gündeme getirmektedir.

3.8. Eserin Muhtevası ve Değerlendirmesi

Seksen üç âyetten oluşan Yâsîn Sûresi mushaf tertibinde otuz altıncı sırada yer almaktadır. Mekkî olan sûre muhteva itibarıyla bütünüyle Mekke döneminin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Adını aldığı hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûrede Hz. Peygamberin hak peygamber olduğu, Mekkeli müşriklerin inatçı tavırları, geçmişteki inkârcı tavırlar ve elçilere söylenen benzeri sözler ve helak edilişleri, insanın doğal çevresinde müşâhede edilen nimetler ve kevnî âyetler, sûra üfleniş ve kıyametin kopuşu, yeniden diriliş, âhiret ahvâli, müşriklerin âhiret hayatına dair itirazı ve cevaplar konu edinmektedir.

¹¹⁴ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsiri*, 9.

Sabri Yetkin Yâsîn Sûresi'nin kimi âyetlerin de geniş ve teknik izahlara yer vermemektedir. Bu gibi yerlerde âyetlerdeki kelimeleri bazen sadece kelime kelime izah etmekle yetinmekte yahut da kısa meâllerle geçmektedir. Örneğin sûrenin âyetlerinde, “(فَأَعْسَيْنَاهُمْ)”: Kendilerini sarmışsızdır da (فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ): Artık bakınsalar da görmezler. Onun için (وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ) Onlara karşı müsâvidir, (ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ): Ha inzâr etmişsin kendilerini ha etmemişsin, (لَا يُؤْمِنُونَ): İmâna gelmezler.”¹¹⁵ şeklindeki ifadeleri bu durumun örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Sabri Yetkin'in tefsirinde bazen soru-cevap yöntemini de kullandığı görülmektedir. Bilindiği üzere muhataba soru sormak merak ve ilgi uyandırmaya dönük bir amaç taşıyabilir. Esasen gelenekte “fenkale” yöntemi de denilen bu yönteme klasik tefsirlerde çokça başvurulduğu düşünülürse Yetkin'in bu gibi yerlerde geleneksel tefsir yazımı tarzının etkisinde olduğu tespiti yapılabilir. Bununla beraber bu telif usûlü müderrislik mesleğinden gelen Sabri Yetkin'in eğitim-öğretim tecrübesinin bir yansıması olarak da görülebilir. Zira öğrenciyi ya da muhatabı yönlendirmeye ve metnin akışına dâhil etmeye yönelik sorular ve cevaplar pedagojik bir yaklaşım olarak kabul görmektedir. Bu minvaldeki üslubuna dair şu satırları örnek olarak verebiliriz:

“Habîb-i Neccâr Hazretlerini, kavm-i küffâr-ı haksâr cehennem karâr, şehîd ettiklerinden sonra şimdi hâtıra hiç şüphe yok ki şöyle bir suâl gelir: “Böyle bir kahramanı, böyle yüksek bir vâiz ve mücâhid ve böyle bir veliyyullâhı öldüren ve şehîd eden o kavme Allâh Teâlâ ne yaptı?” Böyle bir suâle karşı buyuruyor ki...”¹¹⁶

Bir başka âyetin tefsirinde yine okuyucuyu konuşmasına dahil etmek üzere muhatap kılarak “(فَاسْتَبْقُوا الصِّرَاطَ)”: Binâenaleyh mu'tadları olan yola gitmek ve devam etmek isterlerdi. (فَأَنَّى يُبْصِرُونَ): Velâkin nasıl görebiliyorlardı? Onlar için görmek mümkün olabiliyor mu idi? Elbette göremezlerdi.” demektedir.¹¹⁷

Öte yandan sırf kelime manası verilmek sûretiyle muhtasar bir şekilde geçilen bazı yerlerde de zaman zaman soru-cevap usûlüne yer verdiği görülmektedir. İlgili kelimelerin cümlelerin hangi ögesi olduğunu tespit edici bir mahiyet taşıyan bu soruların mübtedî talebe

¹¹⁵ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 6.

¹¹⁶ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 33.

¹¹⁷ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 77.

ya da okuyuculara gramatik bir fayda sunmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Burada müellifin “(أَنْطَعِمَ): O küfredenler îmân edenler için şöyle dediler. (قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا): Biz hiç yedirir miyiz? (مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ): O kişiye ki Allâh dilese ona yiyeceğini verirdi.”, “(قَالُوا): Kabirlerinden sûra İsrâfil’in üfürmesiyle hemen kabirlerinden kalkar kalkmaz, o rûz-ı dehşet, efrûz-ı kıyâmette, azâb-ı ilâhiyyeyi müşâhede eden küffâr cehenneme karar derler. Ne derler? (يَا وَيْلَنَا): Eyvah başımıza gelenlere, derler.”¹¹⁸, “(أَلَمْ أَعْهَدْ): Ben vasiyet etmedim mi? Kime? (إِلَيْكُمْ): Size. (يَا بَنِي آدَمَ): Ey Ademoğulları. Ne diye vasiyet etmedim mi? (أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ): Şeytana ibâdet etmemenizi, onun iğfâlatına aldanmayın ve emr ve nehye müteallik vesvesesine itaat etmeyin diye vasiyet etmedik mi?”¹¹⁹, “(فَقُلْنَا لَهُمْ): Biz de onlara kahrederek (كُونُوا): Olunuz. Ne olunuz? (قِرْدَةً): Dîketün gibi. Dîkin cemi’i olduğu gibi “قرد”ın cem’i “قردة”dir. Maymunlar olunuz”¹²⁰ şeklindeki ifadelerini örnek olarak zikredebiliriz. Yine “وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ” âyetinde “Onlar için ne var? Nerede var? Ne var?” gibi sorular yöneltmekte ve kelime olarak cevaplarına yer vermektedir.¹²¹

Ancak kelime manası ve meallerle geçilen kısımlar yine de fazla tercih edilen bir husûsiyet değildir. Zira sûrede çok çeşitli konulara temas edilmesi tefsîr yönünden müfessiri çeşitli konulara sevk etmiştir. Bu sebeple Müellif Sabri Yetkin’in de eserinde doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli konulara temâyül ettiği görülmektedir.

Eserde yer yer tebliğ faaliyetine ve irşâda yönelik bazı hususlar dile getirilmiştir. Nitekim sûrenin Mekke dönemi ortamında tebliğ görevine başlayan ve şiddetli bir muhalefet gören Hz. Peygambere ve müminlere yönelik bir teselli amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Sabri Yetkin de dini hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu bir müftü olması ve tebliğ görevini üstlenmesi hasebiyle bu konu üzerinde özellikle durmuş olmalıdır.

Bu bağlamda “وَنَكْنُبُ مَا قَدَّمُوا وَأَثَرَهُمْ” ifadesinde “âsâr” kelimesinden hareketle geride hayrî eserler bırakmanın önemine değinmekte ve İslam Medeniyetinin temel dinamiklerinden olan vakıf konusuna şu şekilde dikkat çekmektedir:

¹¹⁸ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 63.

¹¹⁹ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 67.

¹²⁰ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 79.

¹²¹ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 87.

“Çünkü hayâtında bezl-i mâl ile âsâr-ı hayriyye inşâsına muvaffak olarak vefât eden insanın âsârı ile halk istifâde ettikçe dâima hayır (bâkî) kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş ve rahmetle yâd edileceğinden bu sûretle o insanın amel defteri ölmekle de münkatıf olmaz, udebâ ve şu‘arâ lisânında (yaşayan ölümler) derler.”¹²²

Yine “اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا” âyetinde vâizlerin görevlerini yaparken Allah rızâsını hedeflemeleri, vaazlarına karşılık insanlardan herhangi bir ücret istememeleri davalarındaki haklılığın bir göstergesi olarak değerlendirilir. Binâen aleyh Allah’ın hükümlerini tebliğ etmeye mukâbil sadaka türü yardımları almak da câiz değildir. Sabri Yetkin bu husûsu, “Evsah-ı nâs ile teayyüş edenlerin millet nazarında kadri, değeri yoktur. Değersiz bir âlim muhakkardır”, “ulemâ, madem vereset-i enbiyâdır, muazzam olmaları îcâb eder. Ahz-ı sadâkat gibi harekât-ı nâmeşru’larıyla vâris-i enbiyâ olamazlar.”¹²³ şeklindeki vecîz ifadeleri ile teyid etmektedir.

Bununla beraber Sabri Yetkin dini alanda kaht-ı ricâl dönemine girilen bir zaman diliminde yaşamıştır. Ülkenin artarda girdiği savaşlar ve devamında medreselerin kapatılması ile bu eserin kaleme alındığı geçen yüz yılın ortalarına kadar dînî ilimlere itibar edilmemesi halkı irşâd edecek âlim ve mürşidlerin sayısında ciddi bir azalmayı da beraberinde getirmiştir. Bu süreci bir müderris olarak bizzat yaşayan Sabri Yetkin’in eserinde söz konusu konjonktürü tartışmaktan kaçındığı hissedilmektedir. Ancak “Cenâb-ı Hâlık ve Yezdân mevcûdlarını tûl-i umr ile muammer buyursun ve bu meslekte, yeni âlimler yetiştirmenin esbâbını alelacele bu ma’sûm millete ihsân buyursun.” niyazında bulunarak dînî alandaki öğretici açığına işaret etmektedir.¹²⁴

Yine Yetkin söz konusu âyet-i kerîmenin tefsîrinde “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker” prensibinin müslüman bir toplum için farz-ı kifâye olduğunu vurgular ve bu işin “ahkâm-ı ulûhiyyeye hatta siyâsete vâkıf olan âlimler” tarafından yerine getirilmesi gerektiğini belirterek aksi halde “Câhiller bu emri îfâyâ karışırma ma’kûs ve muzır neticeler doğar” demektedir.¹²⁵ Akabinde Yetkin “Din ancak nasihattir” hadîsine yer vererek ilgili hadîs-i şerîfi irşâda taalluk eden yönleriyle uzunca izah etme yoluna gitmektedir.¹²⁶

¹²² Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 12.

¹²³ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 22.

¹²⁴ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 25.

¹²⁵ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 24.

¹²⁶ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 26-30.

Sabri Yetkin tebliğin önem ve gereğini dile getirirken toplumsal bir sorunun altını da çizmekten geri durmamaktadır. Kur’ân’ı sadece kabirlerde okunan bir kitap zanneden ancak içindeki mana ve hükümlerden haberi olmayan cehâlete dikkat çekerek biraz da sert bir dille bu tür câhilleri “Müslümanım deyip de îmân ve İslâm iddiâsında bulunup da kitâbını, tabî’ olduğu peygamberinin lisânını bilmeyen câhil ve nâdân Müslümanlara o zavallılara yazıklar olsun.” diyerek kınamaktadır. Yetkin Kur’ân’ı anlamını bilmeden de okumanın sevap olduğunu belirtir. Ancak sırf Kur’ân kelimelerini ezberlemekle beraber manasına itibar etmemeyi Fuzûlî’nin “Eylese tûtî ta’lim-i edâ-yı kelimât/Sözü insan olur ama özü insan olamaz” şeklinde zemmetmektedir.¹²⁷

Müellif Yetkin eserini lüğavî ve ilmî bahislerin teknik konularına boğan kuru bir üslup kullanmamıştır. Daha önce değinildiği üzere kendisi Arap ve Fars Edebiyatı üzerine de ilgisi olan edebî bir kişiliği hâizdir. Bu nedenle çeşitli meşhur şâirlerin şiirlerinden sık sık konuya uygun beyitler hatta hikâyeler takdim ederek nadir de olsa hem tebessüm hem de tefekkür ettirici fıkra naklederek eserine edebî bir renk ve zenginlik katmaktadır. Bu özellik aynı zamanda okuyucunun konuya olan ilgisini muhafaza edici bir rol üstlenmektedir.

Örneğin hayır eserleri bırakarak bu dünyadan göçmeyi anlatırken Sa’dî Şîrâzî’nin Bostan adlı eserinde yer alan “پل و خانی و خان و مهمان سراى / نمر د آن كه ماند پس از وى به جاي” şeklindeki Farsça beyitlere yer vermektedir. Yine ruyetullah konusunu işlediği bir yerde “Bekâ dârında câiz rû’yetullah/ Olurdur kamer gibi nazargâh. Bu baş gözüyle görmek lâ mekânı/Mahâl olmaz cihetsiz câvidânı” şeklinde devam eden Türkçe bir şiire yer vermektedir.¹²⁸

Yine “وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ”) âyetinde insanların kıyâmetin ne zaman vuku bulacağına dair bilgiden âciz olduğunu vurgularken Nasrettin Hoca’dan “Rahmetli Nasreddîn Hoca’ya bir gün sormuşlar. Hoca Efendi! Kıyâmet ne zaman kopacak, şunu bize haber versen olmaz mı? Hoca merhum demiş ki: “Karım ölürse küçük kıyâmet, ben ölürsem büyük kıyâmet kopmuş demektir.” şeklinde kısa bir fıkra nakleder ve ardından da bu fıkra üzerinden okuyucu ya da muhataba mesaj vermeye çalışır.¹²⁹

¹²⁷ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 25.

¹²⁸ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 67.

¹²⁹ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 58.

Yâsîn sûresinde insanın bakışını doğal çevreye yönlendiren ve kevnî âyetler üzerinden onu tefekküre ve dolayısıyla Allah'ın birliğini ikrâra davet eden âyet-i kerîmeler de vardır. Aslında bu Kur'ân'ın genel üslubudur. Zira Kur'ân sadece iman-ibadet-ahlâk ve muamelât konularından ibaret bir kitap değildir. Kevnî âyetler diye de tabir edilen yeryüzünden semaya, semâdan yaratılışa kadar pek çok hususa değinen âyet-i kerîmelerin sayısı da azımsanamayacak sayıdadır. Bu da ister istemez Kur'ân'ın söz konusu âyetlerini bilimsel verilerle ilişkilendirme şeklinde tezâhür eden “Bilimsel tefsir” yönelişini ortaya çıkarmıştır. Şâtıbî'den itibaren Bilimsel Tefsirin meşrûiyyeti kimi ilim adamlarınca tartışma konusu yapılsa da pek çok tefsirde bilimsel tefsir kabilinden yorumlardan uzak durulamamaktadır. Müellifimiz Sabri Yetkin eserinde her ne kadar konuya dair teorik bir tartışma yürütmese de bilimsel tefsire meyleden bir yaklaşım içerisindedir. Örneğin kendisi “وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ” ve akabindeki âyetler bağlamında böyle bir yaklaşım sergilemektedir. Belirttiğine göre bu âyetlerde güneşin kendi mihverinde hareket halinde olduğu, dünyanın da sâbit değil hareketli olduğu haber verilmekle bugünkü ilmin verileriyle mutabakat arz etmektedir. Çünkü âyetlerin nâzil olduğu tarihteki bilimsel anlayışta arzın sabit olduğu düşünülürdü. Anlaşıldığı kadarıyla Sabri Yetkin söz konusu âyetleri açıklarken “(يَسْبَحُونَ) cemi' sigâsıyla (كُلُّ)'den murâd yalnız şems ve kamerden her biri değil, bütün ecrâm-ı semâvîyye olduğu anlaşıyor. Ve bu sûretle hey'et-i cedîde düstûruna tamâmıyla uygun oluyor. Fesühânallâh”¹³⁰ diyerek ilgili âyetleri bilimsel i'câz kapsamında değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre Kur'ân kendi çağının bilimsel bilgisine muhalif ancak sonraki bilimsel tecrübelerde ancak tespiti yapılmış bir hakikati tescil etmiştir ki bu durum Kur'ân'ın beşer elinden çıkmadığını ilâhî kaynağa dayandığını göstermektedir.

Bilimsel Tefsir tartışmalarında gündeme gelen hususlardan birisi de Kur'ân'ın bütün ilimleri câmi olup olmaması meselesidir. Mamafih Kur'ân'la bilim arasında ilişki kuran bir kısım ilim adamları biraz da mübalağa ederek Kur'ân'da her bilginin bulunduğu kanaatindedir. Bağlamından çıkarılan ve amaca uygun olarak araçsallaştırılan En'âm Sûresi “وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ” âyeti de delil olarak kullanılmaktadır. Müellif Sabri Yetkin'in de bir yerde yaptığı açıklamalarla böyle bir anlayışa meylettiği anlaşılmaktadır. “وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ” âyetinin tefsîrinde at, deve, sığır gibi hayvânâtın yanında

¹³⁰ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 45-47.

otomobil, tren, uçak gibi teknolojik binitlerin de bu âyetin manasına dâhil olacağını beyan ettikten sonra ilgili âyetle modern taşıma ve ulaşım araçlarının îcâd edileceğine istidlâl edilebileceğine değinmektedir.¹³¹ Bize göre Kur'ân'da tek tek her şeyin ilminin var olduğu tezi bir abartıdan ibaret olduğu gibi Kur'ân'da tüm bu ilimlerin tadat edilme zorunluluğu da bulunmamaktadır. Nitekim bu anlayış sahipleri yeri geldikçe her şeyi Kur'ân'da arama külfetine girmişler ve maalesef -her ne kadar yukardaki örnekte olmasa da- Kur'ân'ın kimi kelimelerini özgün anlam ve bağlamlarından koparma pahasına mesnetsiz çıkarımlara meyletmışlerdir. Bu tür yaklaşımlar da ancak Bilimsel Tefsirin mutlak karşıtlarının argümanlarını artırmaya yaramıştır. Hal bu ki Kur'ân'ın örnek kabilinden olmak üzere bazı hakikatlere temas ettiği prensibinden hareket etmek kabul ve red arasındaki uç yaklaşımlar arasında gidip gelmek yerine daha dengeli bir tutum olacaktır.

Bilimsel Tefsir bağlamında ele alınan hususlardan biri de klasik rivâyet tefsirlerinde yer alan ancak bilimsel araştırma ve tecrübelerle dayanmayan ve eski dönemdeki efsânevî anlayışlarından kaynaklanan birtakım nakillerin doğurduğu problemlerdir. Bu tür nakiller İsrâiliyyât başlığı altında da incelenmektedir. Zira ilk dönem rivâyet kültüründe bulunan bu tür nakiller Ehl-i kitap kültürüne yahut eski telakkîlere dayalı aktarımlardan ibarettir. Sabri Yetkin de tefsirinde bu tür yanlış anlayışları konu edinmektedir. Örneğin arzın Kâf dağına yapıştığı, arzın bir taş o taşın da bir öküz üstünde olduğu gibi yanlış itikadlar bu türdendir. Halbuki Buna dair ne bir âyet-i kerîme ne de zayıf bile denilecek derece herhangi bir hadîs söz konusudur. Bunlar eski dönemlerin bâtil itikadlarıdır.¹³²

Müellif Yetkin abartılı ve mitik kozmoloji rivâyetlerini reddetmekte tereddüt göstermemektedir. Ancak Yâsîn Sûresinde tamamen müphem ifadelerle anlatılan “ashâb-ı karye” kıssasını ve kıssadaki zamir ve ism-i mevsulleri İsrâilî rivâyetlere dayanarak ele almaktadır. Buna göre “أصحاب القرية” Antakya ahâlisidir. “إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ” deki iki elçi Hz. İs'anın havârîlerinden Yuhanna ve Pavlus, “فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ” ifadesindeki destek olarak gönderilen üçüncü elçi de Şem'un'dur. Sabri Yetkin bazı tefsirlerden aktararak verdiği bu isimleri ve gerçekleştirdikleri hârikulâde olayları nakletmekte ancak dirâyet yönünden tenkide ihtiyaç görmemektedir. Yetkin, bu meyandaki rivâyetlere muteber tefsir kaynaklarında yer verilmiş olması ve Kur'ân'a açık bir muhalefet söz konusu olmaması

¹³¹ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 49.

¹³² Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 44.

hasebiyle nakletmiş olabilir. Aslında “أرسلنا” kaydına nazaran bu elçilerin havârî değil de Allah tarafından gönderilen peygamber oldukları akla gelmektedir. Sabri Yetkin âyette geçen “أرسلنا” kaydının ilgili elçilerin havârî olarak düşünülmesinde bir beis oluşturmayacağını düşünmektedir. Zira elçinin elçisi de elçi olarak kabul görür. Tıpkı müvekkilin iznine binaen vekîlin vekîlinin vekîl kılınmış olması gibi.¹³³

Yetkin tefsirinde yer yer Temel İslam İlimlerinin teknik ve teorik meselelerine de dokunuşlar yapmaktadır. Eserin bu özelliğinden kendisinin sadece câmi cemaatinin düzeyini hedefleyen bir içerik amaçlamadığını söylememiz mümkündür. Çünkü bu konuları idrak etmek belli derecede bir bilgi düzeyini hâiz olmayı gerektirmektedir. Örneğin “سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ لَهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ” âyet-i kerîmesinde itikâdî mezheplerin temel tartışma konularından insan fiillerinin hâlikı meselesine girmektedir. Belirttiğine göre bu âyet-i kerîmeye göre Allah’ın yaratmasına (halk) yeryüzünde biten her türlü nebâtât dahil olduğu gibi insanın kendi zâtı ve amelleri de dâhildir. Binâenaleyh âyet-i kerîme Allah’ın kulların fiilinin de (ef’âl-i ibâd) hâlikı olduğuna delâlet etmektedir. Bilindiği üzere Yetkin serdettiği bu görüş ehl-i sünnet itikâdının genel kabulüdür. Şu hâlde Sabri Yetkin de ehl-i sünnet itikadına bağlılığını korumakta hatta “Kul fiilinin hâlikıdır” itikâdını da reddeder” diyerek de Mutezile görüşünü reddetmektedir.¹³⁴ Yine müfessirimiz kıyâmet zamanının beşer bilgisine kapalı olduğunu beyan ederken temel itikat konularından olan “gayb” a dair açıklamalarda bulunmaktadır. Ve “mugayyabât-ı hamse” denilen hususlara değinmektedir. Bu konularda da ehl-i sünnetin genel tutumunu devam ettirmektedir.¹³⁵

Sabri Yetkin “سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ” âyeti bağlamında ilâhî hitâba nâil olmaktan bahsederken sözü “rü’yetullah” meselesine getirmekte ve “Görür mü’min biri çûn-ı çerâdan/Geçer burdan da zevk-u mâsivâdan. Bu davada delîlim nass-ı âyet/Yirmi bir sahâbîden rivâyet” beyitleriyle kendi tercihini de belirtmiş olmaktadır.¹³⁶

Şeytan ve cinlerin varlıklarını da konu edinen müellif, bunların felsefecilerin iddia ettiği üzere sırf manevî bir kuvvetten (mücerredât-ı ma’neviyye) ibaret olduğu kanaatine

¹³³ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 15-16.

¹³⁴ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 42.

¹³⁵ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 55.

¹³⁶ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 48.

katılmamakta bu varlıkların maddî hayatlarının inkârının doğru olmayacağını ifade etmektedir.¹³⁷

Kur’ân’ın dil ve üslubunda etkili edebî bir tarz söz konusudur. Bu açıdan müfessirler Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir ederken Kur’ân’ın ilgili yönüne karşı kayıtsız kalamamışlar, güçleri ve bilgileri nispetinde Kur’ân’ın bu özelliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu edebî konuların başında hakikat ve mecâz konusu gelmektedir. Sabri Yetkin’in ifade ettiğine göre hâkîkî mânaya hamli engelleyici bir durum olmadıkça mecâza gidilmemelidir. Kendisi “الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ” âyet-i kerîmesi bağlamında âzâların dile gelip konuşmasını ele almaktadır. Yetkin öncelikle âzâların konuşmasını mecâza hamlederek bunun günahların eserlerinin söz konusu âzâlarda zâhir olması şeklinde anlayanların olduğuna dikkat çekmektedir. Başta sûfiler olmak üzere bir kısım ilim adamları mezkûr konuşma ve tanıklığın hakîkî manada olduğu kanaatindedir. Zira Allah’ın sınırsız kudreti düşünülecek olursa lisanla diğer âzâlar arasında konuşma yönünden bir fark söz konusu olmayacaktır. Sabri Yetkin hakikat ve mecaz arasındaki bu tartışmalarda tercihini hakîkatten yana kullanarak “Ma’nâ-yı hakîkiye âyet-i kerîmeyi hamletmek ma’nâ-yı mecâziye hamilden evlâdır. Ya’nî lafz-ı Kur’ân’ı, hakîkaten tekellüm ve şehâdete hamletmek de ma’nâ-yı hakîkiyi murâd olunmak evlâdır” demektedir.¹³⁸ Bize göre de Sabri Yetkin’in tercihi kabûle şayandır. Zira Cenâb-ı Hak sadece burada değil Kur’ân’ın başkaca yerlerde de âzâların hesap günü konuşup âzâlarının şahitlik yapacağından bahsetmektedir.¹³⁹ Bunun yanında kişinin günahkâr veya sâlih insan oluşuna delâlet etmek üzere âzâların parlaması ve kararmasına da ayrıca değinmektedir. Âyetlerin kıyâmet günü suçunu kabul etmeye yanaşmayacak insanı susturucu bir delil olmak üzere bizzat günahları işlediği âzâların tanıklığından bahsetmesi makûl bir durumdur. Ayrıca Fussilet sûresinde geçen “وَقَالُوا لَجُودِهِمْ”¹⁴⁰ âyet-i kerîmeye bakılırsa da âzâların konuşmasının hakikat üzere anlaşılmasının daha muteber olduğu anlaşılmaktadır. Kadı Beyzâvî’nin çekimser ifadeleri bir kenara konulursa önemli dirâyet tefsiri müellifleri de mezkûr konuşma ve tanıklığı hakîkî manaya hamletmektedir.¹⁴¹

¹³⁷ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 70.

¹³⁸ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 76.

¹³⁹ en-Nûr, 24/24.

¹⁴⁰ el-Fussilet, 41/21.

¹⁴¹ Recep Orhan Özel, “Kur’ân’ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015), 160.

Rivâyetler söz konusu olduğunda mevzû haberlerin hadis literatürü gibi tefsir sahasına da girdiği malumdur. Bu tür haberlerin sıhatten yoksunluğuna ve delil olarak değerlendirilemeyeceğine dair her ne kadar muhakkik ulemâ ve muhaddisler büyük çaba harcasa da gelenekte mevzu haberler çeşitli yollarla yayılım imkânı da bulmuştur. Sabri Yetkin de bazı İsrâiliyyât rivâyetlerini tenkit ederken sözü mevzû hadislere getirmektedir. Halk arasında da dolaşan “Şu kadar rekât Duhâ namazı kılana yetmiş peygamber sevabı verilmiş”, “Bir kimse cum’a günü niyet-i hasene ile iğtisâl etse, her kılına mukâbil kıyâmet gününde kendisine bir nûr ve her katre suya mukâbil cennette bir derece verilmiş.”, “Kezâlik bir salâvât-ı şerîfe getiren bir mü'min veya kelime-i tevhîdi bir mü'min telaffuz edince, hemen ondan bir kuş halk olunurmuş. Onun yetmiş bin lisânı olarak ilâ yevmi'l-kıyâme o mü'mine istiğfâra devam edermiş.” gibi rivâyetlerin mevzû olduğuna işâret etmektedir. Bu hususlarda tavrını net bir şekilde ortaya koyan Yetkin, makûle mübâyin ve usûle aykırı nakillerin mevzû olduğuna hükmolunması gerektiğini söylemekte ve bazı rivâyetleri metin yönünden tenkit etmektedir. Yine kendisi amellerin fazîletlerine dâir mübalağalı haberlerin tamamının mevzû olduğunu söylemektedir.¹⁴²

Tefsirde Sabri Yetkin’in bazen de istidrâd kabîlinden sayılabilecek açıklamalarına rastlamak mümkün olmaktadır. Örneğin “أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ” âyetinin tefsirinde necâset bahsine girer ve abdesti bozan hususları sıralar. Ve necâset-i galîza kavramı altına giren fikhî mülâhazalara yer verir.¹⁴³

Bütün bu açıklamalardan sonra Sabri Yetkin’in eserini geleneksel dirâyet tefsiri çizgisi içerisinde kaleme aldığı, temel iman ve ibâdet esasları gibi konular yanında gerektiğinde diğer İslâmî ilimler sahasına girdiği görülmektedir. Çalışmamızla beraber yazarı tarafından tab imkânı bulunamayan ve uzun yıllar da tek nüsha halinde kütüphane raflarında saklı duran bir eser gün yüzüne kavuşturulmuş olmaktadır.

¹⁴² Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 45.

¹⁴³ Yetkin, *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, 90.

II. BÖLÜM

YÂSÎN SÛRESİ TEFSİRİ'NİN TRANSKRİPSİYONU VE TAHKİKİ

[1]

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

يَسَّ (۱) وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۳) عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴) تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (۵) لِيُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ (۶) لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۷) إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَنْعَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ (۸) وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (۹) وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰) إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ (۱۱) إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ (۱۲)¹⁴⁴

(يس): Mütakaddimîn, müteşâbihâtta olmakla “لا يعلم تأويله إلا الله”¹⁴⁵ deyip geçerler. Te’vîle kâil olanların kavline göre (يس) sûrenin ismidir. Bazılarına göre kasemdir. Ya’nî Allâhu Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin esmâ-i hüsnâsındandır. Yalnız burada husûsî olarak iki rivâyet daha vardır. Birincisi: “عن ابن عباس رضي الله عنهما معناه يا إنسان في لغة طي”¹⁴⁶ dir. Murâd, Peygamber Muhammed aleyhi’s-selâmdır. İkincisi de: Peygamberimizin bir ismi olmasıdır.¹⁴⁷ (إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ)¹⁴⁷ hitâbı bunu andırır. Şifâ-i şerîf’de¹⁴⁸ rivâyet olunduğu üzere,[2] Nakkâş¹⁴⁹, aleyhissalâtü vesselâmdan “إن الله تعالى سماني في القرآن بسبعة أسماء محمد أحمد”¹⁵⁰ rivâyet etmiştir. Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsîn, Müddessir, Müzzemmil, Abdullah¹⁵¹ diye rivâyet eylemiştir. *Tefsîr-i Medârik*’de “Yâ seyyid”¹⁵² ma’nâsına olduğunu hikâye ediyor ki “Yâ seyyide’l-beşer” demek olur.¹⁵³

¹⁴⁴ Yâsîn 36/1-12.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyet-i kerimesinde geçen âyet-i kerîmeye işâret etmektedir. (Haz.)

¹⁴⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsîr’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l Fikr, ts.), 7/364. Anlamı: (İbni Abbas (ra.) “Tay lugatında manası ey insandır” der.)

¹⁴⁷ Yâsîn 36/3.

¹⁴⁸ Kâdî İyâz, *Şifâ-i şerîf şerhi*, Tercüme ve Şerh Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017.), 1/487.

¹⁴⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsilî el-Bağdâdî, *Tefsîr, kıraat ve hadis âlimi*, (Abdülhamit Birişik, “Nakkâş, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/328-329.)

¹⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmî li-ahkâmî’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’l-kütübî’l- Mısıriyye, 1964) 15/5; Neseî, *Medârikü’l-Tenzî*, 3/95; Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsîr’l-Kur’ân*, 7/365. (Anlamı: Allâhu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şu yedisiyle isimlendirdi: Muhammed, Ahmed, Tâ Hâ, Yâ Sîn, Müddessir, Müzzemmil ve Abdullah.)

¹⁵¹ Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *Mevâhib-i Ledünniyye*, çev. Mahmûd Abdülbâkî Efendi (İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş., 2017), 238.

¹⁵² Neseî, *Medârikü’l-Tenzîl*, 3/95; Kurtubî, *Tefsîr-i Kurtubî*, 15/4-5.

¹⁵³ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’ân Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1938), 5/4006.

(وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ) “Vâv” kasem içindir. Dilimizde ayrıca bir yemin harfî olmadığı için şöyle dememiz îcâb eder: Yâsîn hem Kur’ân-ı (Hakîm hakkı için ya’nî hikmetli Kur’ân hakkı için hikmet söyleyen, hikmet sâhibi olan) hakîm, hikmetli, hikmet söyleyen, hikmet sâhibi yâhut çok hakîm ve muhkem mânalarına gelir ki Kur’ân hakkında bu ma’nâların hepsi de sadıktır.¹⁵⁴ Burada tefsîrinde ya’nî “*Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*” adlı tefsîrinde Abdullah Neseî Hazretleri “zi’l-hikmet olana delîl-i nâtık, bi’l-hikmet olana kelâm-ı hakîm”¹⁵⁵ diyor. Bu kasemin cevabı (إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ) dir. Burası Resûlullâh Efendimizin risâletini inkâr ve reddeden “sen mürsel değilsin” diyen küffârın kavlini reddir. Emin ol ki sen hiç şüphesiz risâletle gönderilen peygamberlerdensin. Sen sırât-ı müstakîm üzeresin yâhut sırât-ı müstakîm üzere gönderilen enbiyâ ve mürselîdensin. (عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ).

¹⁵⁶ “خبر بعد خبره أو صلة للمرسلين أي الذين أرسلوا على صراط مستقيم أي طريقة مستقيمة و هو الإ سلام”

[3] Bir sırât-ı müstakîm üzeresin -ki hiç eğriliği yoktur. Dosdoğru Allâh'a götüren ya’nî bir cadde üzerinde gönderildin ki o İslâm şeri’atıdır. (تَنْزِيلٍ): Kur’ân Allâh Teâlâ’nın tenzîlidir ki bizim kıraatimizde nasb ile. Ref’ ile de okunmuştur.

”بنصب اللام على أقرأ تنزيل أو على أنه مصدر أي نزل تنزيل، و بالرفع على أنه خبر مبتدأ محذوف أي هو

تنزيل والمصدر معني المفعول¹⁵⁷ “

¹⁵⁴ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’ân Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/4007

¹⁵⁵ Anlamı: (Mütekellim-bih ile onu vasıflandırmıştır.)

¹⁵⁶ Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, 3/95. Anlamı: (Haberdan sonra gelen haber veya mürselîn kelimesinin sılasıdır. Ya’nî sırât-ı müstakîm üzerine gönderilen kimseler, ya’nî yolun müstakîm olanı İslâm’dır.)

¹⁵⁷ Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 3/96. Anlamı: (Lam harfinin nasbi ile yani indirilmiş olanı okuyorum anlamında mef’ûl veya masdar olarak mensub veya merfu olarak da mahzûf bir mübtedânın haberi yani bu indirilmiş olandır. Burdaki masdar meful anlamındadır.) Müellifimizin bazı kelimeleri çıkararak alıntılacağı kısmın kaynaktaki tam şekli şöyledir: “بنصب اللام شامي وكوفي غير أبي بكر على أقرأ تنزيل أو على أنه مصدر أي نزل” Anlamı: (Şamlılar ve Kûfeliler mansûb okumuşlar, sadece Ebû Bekir okumamıştır. Onlar mef’ûl olarak kabul etmişlerdir. Yâni “indirileni okuyorum” olarak. Veya masdar olarak “indi de indi” veya merfû olarak okuyanlarda mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere masdarın da mef’ûl manasıyla yani “Bu indirilendir” şeklindedir.)

(الْعَزِيزِ¹⁵⁸ الرَّحِيمِ): Bütün izzet, kuvvet, galebe ve nusret kendisinin olan ve izzetini taşıyan mü'min kullarına ni'met ihsân eden ve rahmetine nihâyet olmayan Allâh Zü'l-Celâlin tenzîlidir. Şimdi bu tenzîlin hikmetini beyân buyuruyor.

(لَتُنذِرَ): İnzâr etmek için. Ya'nî bu dünyânın bir âhireti bulunduğunu, sonunda hep o azîz ve rahîm olan celle celâlühû Hazretlerinin huzûruna varılıp hesâb verileceğini, doğru yoldan gitmeyenlerin, tehlikeden korunmayanların âkıbetlerinin vahim olduğunu haber verip sakındırasın diye, (قَوْمًا): Bir kavmi ki (مَا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ): Babaları inzâr edilmedi. [4] Pek uzak dedelerine değilse de yakın babalarına nezîr, ya'nî Allâh korkusunu anlatacak peygamber gönderilmedi¹⁶⁰ ya'nî “لم تنذر آباؤهم لأن قريشا لم يأتهم نبي قبل محمد (صلعم)”¹⁶¹

(فَهُمْ غَافِلُونَ): Onlar, o kavim gâfillerdir. Doğru yolun ne olduğundan, âkıbetin nereye varacağından haberleri yok. Sûre-i Kasas'da¹⁶² (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ¹⁶³) âyet-i kerîmesinde beyân olunduğu üzere Musa'ya (a.s.) Tevrat, kurûn-ı ûlanın ihlâkinden sonra verilmişti. Ve o vakitten Hz. Muhammed (s.a.v.) efendimiz ba's olununcaya kadar geçen kurûn-u vustâ¹⁶⁴ zarfında Benî İsrâil'e birçok peygamberler gönderilmiş olduğu halde Araplara doğrudan doğruya bir peygamber gönderilmemişti. İşte bunun için gaflet ve fetret içinde idiler. Bu sûretle rahmet-i ilâhiyye Kur'ân'ın Arapça olmasını ve hâtem-i enbiyânın Arab'a mahsûs değil ve Resûlullâh, (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ) ¹⁶⁵ (رَسُولُنَا يَبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فِتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ) buyrulduğu

¹⁵⁸ Tasdik edip mücebince amel edene rahmet eder.

¹⁵⁹ Onu tasdik etmeyenlerden intikam eder.

¹⁶⁰ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4008

¹⁶¹ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl (Tefsîrû'l-Hâzin)* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1415), 4/3. Anlamı: (Babaları uyarılmamış olandan kasıt Kureyşlilerdir. Çünkü onlara daha önceden peygamber gelmemiştir.)

¹⁶² el-Kasas 28/43.

¹⁶³ (مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَى) : Celâlim hakkı için biz Musa'ya o kitâbı ya'nî Tevrat'ı (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ) kurûn-ı ûlayı ihlâk ettiğimizden sonra (نَصَائِرَ لِلنَّاسِ) nâsın kalplerini tenvîr edecek basîretler (وَهَدَى وَرَحْمَةً) ve bir hidâyet ve rahmet olmak üzere verdik. (لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ): Gerek ki tezekkür ederler, diye verdik.

¹⁶⁴ Demek ki Kur'ân lisânında kurûn-ı ûlâ Firavun'un helâkıyla hitâm buluyor. Ve işte sûre-i Tâhâ'da Firavun'un (Tâhâ 20/51) (قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى) suâline (Tâhâ 20/20). (قَالَ عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا) cevabının ma'nâsı da bu olduğu buradan anlaşıyor. Firavun'un helâkinden veya Tevrat'ın nüzûlünden İslâm'ın zuhûruna kadar kurûn-ı vustâ oluyor. İslâm'ın zuhûruyla da âhir zaman ya'nî kurûn-ı âhire başlıyor. Demek ki Hz. Musa'nın bi'setiyle kurûn-ı ûlâ kapanıp kurûn-ı vustâ açıldığı bi'set-i Muhammediye ile de kurûn-ı vustâyâ nihâyet verilip kurûn-ı uhrâ açılıyor. Ancak Musa'nın bi'setinden Firavun'un garkına kadar olan müddet kurûn-u ûlâyâ mahsûb edilmiş olduğu gibi bi'set-i Muhammediye'den hicrete kadar olan müddet de kurûn-u vustâyâ mahsûb edilerek Târih-i İslâm hicretten başlamıştır.

¹⁶⁵ el-Mâide 5/19.

üzere hem bütün ehl-i kitâba dahî mürsel hem de (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا)¹⁶⁶ mantûkunca kâffeten insanlara me'mûr bir beşîr ve nezîr ise de bu da'vet ve inzâr evvel emirde (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا يَلْسَانُ قَوْمِهِ)¹⁶⁷ müeddâsınca en yakınından (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ)¹⁶⁸ mîsdâkıncı da Arab'dan başlayacaktı. Çünkü bunlar bütün bütün gâfil idiler.¹⁶⁹

(عَلَى أَكْثَرِهِمْ [5] لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ): Celâlim hakkı için daha çoklarına karşı söze söz hak oldu. (لَقَدْ)'deki "lâm", kaseme cevaptır. "والله لقد" takdîrinde Allâhu Teâlâ'nın nâm-ı celâline bir yemîn iş'âr eder. Müfessirlerin ekserîsi burada (قَوْلٍ)'den murâd (لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ) (لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ) kelimesi olduğunu söylemişlerdir.¹⁷¹ Ya'nî onların ekserîsinin üzerine vaîd-i kavli mûcebince azâb hak oldu. Onlar îmâna gelmezler ki onların küfür ve şirk üzerine gidecekleri "ilm-i ilâhî" de mukarrerdir. Ebû Cehil ve emsâli gibi.

(فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ): Onlar îmâna gelmezler. Onun için inzâra onlardan başlamak hikmete muvâfık olmaz.¹⁷²

(إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا) [6]: Çünkü biz onların boyunlarında birtakım bağlar kelepçeler yapmışızdır. "أَغْلَالًا" ğaynın zammeyle "غُلٌّ" ün cemisidir. Ta'zîb için eli boyna bağlayan bağdır.¹⁷³ Kâmus mütercimi, mahbûs ve mecnûnun boynuna geçirdikleri demir toka ve lâleye denilir diye anlatıyor.¹⁷⁴ Demek ki "غل" kelepçe ve lâle mekûlesi demir bağlardır. "فَوَيْ": Onlar, o demir çemberler, enli dik yakalıklar halinde (إِلَى الْأَذْقَانِ): Çenelere dayanmıştır. (فَهُمْ مُقْمَحُونَ): Burunları yukarı, gözleri aşağı somurtmuş kalmışlardır. Hakkı görmek için etraflarına bakmazlar ve bakamazlar. (وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا):¹⁷⁵

¹⁶⁶ es-Sebe' 34/ 28.

¹⁶⁷ eş-Şuarâ 26/214.

¹⁶⁸ İbrahim, 14/4.

¹⁶⁹ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4008

¹⁷⁰ es-Secde 32/32.

¹⁷¹ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4008-4009

¹⁷² Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4009

¹⁷³ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4010

¹⁷⁴ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 5/4678. الغل

¹⁷⁵ Bu iki âyet ya'nî "إِنَّا جَعَلْنَا" ile "وَجَعَلْنَا" ilh.

نزلت في أبي جهل و صاحبه المخزوميين وذلك أن أبا جهل حلف لأن رأي محمدا صلعم يصلي ليرضخن رأسه بالحجارة فاتاه وهو يصلي و معه ليدمغه به فلما رفع أبو جهل يده أنشأت يده إلي عنقه ولزق الحجر بيده فلما رجع إلي قومه و أخبرهم بما رأي سقط الحجر

Hem önlerinden bir sed- tûl-i emel- ve arkalarından bir sed çekmişsinizdir. (فَأَعْشَيْنَاهُمْ): Kendilerini sarmışsınız da (فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ): Artık bakınsalar da görmezler. Onun için (وَسَوَاءٌ) Onlara karşı müsâvidir, (وَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ): Ha inzâr etmişsin kendilerini ha etmemişsin, (لَا يُؤْمِنُونَ): İmâna gelmezler.¹⁷⁶

(إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنْ)¹⁷⁷ ”İnma ynfec İnzark mn atbec القرآن فعمل بما فيه “ Ya'nî (إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ) [7]: Ancak o kimseyi inzâr edersin. Ya'nî ekseriyet öyle olmakla beraber sen yine umûmunu da inzâr edeceksin. Çünkü inzârının o kimselere fâidesi olur. O kimseleri sakındırır, korundurur ki (اتَّبَعَ الذِّكْرَ): Zikri ta'kîb etmekte, Kitâb-ı Kerîm'i, Kur'ân-ı Hakîmi düşünerek vird etmekte, nasîhat dinlemekte (وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ): Ve Rahmân'a gaybde haşyet beslemektedir. Ya'nî âhîrinde olacağı gibi henüz Rabbü'l-âlemînin huzûruna varmayıp gıyâbında bulunduğu halde o ulu Tanrının celâletini, azametini, büyüklüğünü sayarak azâbından korkar, Rahmândır diye rahmetine mağrur olmaz. (نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ)¹⁷⁸ buyrulduğunu hesâb eder dâima düşünür de emirlerini tutar yâhut kendi gaybında içinden ya'nî yalnız zâhîri değil Allâh'tan başka kimsenin vâkıf olmayacağı kalbinin iç yüzünden haşyet duyar. Hangi kavimden olursa olsun, (فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ): İşte onu hem bir mağfîret hem de bir ecr-i kerîm ile tebşîr et. “مَغْفِرَةٍ” ve “أَجْرٍ” deki tenvînler tefhîm ve ta'zîm içindir. Ya'nî hiçbir günah bırakmayıp örten geniş, ehemmiyetli bir mağfîret ve hiçbir minnet ve noksanı, eksikliği olmayan şanlı, şerefli, güzel bir ecr ile müjdele. Demek ki risâlet yalnız inzâr için değil hem de böyle büyük müjde ile tebşîr kılmak içindir.

فقال له رجل في بني مخزوم إن أقتله بهذا الحجر فأثاه و هو يصلي ليريه بالحجارة فأعمى الله تعالى بصره فجعل يسمع صوته و لا يراه فرجع إلى أصحابه فلم يرهم حتى نادوه فقالوا له ما صنعت فقال ما رؤيته و لقد سمعت صوته وحال بيني وبينه كهيئة الفحل يخطر بذهنه لو دنوت (Mahzum oğullarından Ebû Cehil ile bir arkadaşları, Peygamber (s.a.v.)'i öldürmeyi aralarında tasarladılar. Ebû Cehil; Hz. Peygamber'i namaz kılariken görürse, başını taşla ezeceğine yemin etti. “Muhammed'i göreceğim olursam, şöyle şöyle yapacağım” dedi. Bir gün, Peygamber (s.a.v.) Kâbe'de namaz kıldığı bir sırada, Ebû Cehil'e: “İşte, Muhammed orada!”). Ebû Cehil yine bu mûcize-i peygamberîyi de sihre nispet eyledi ve küfrünü izhâr eyledi. (فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ) Biz o kâfirlere gökten bir kapı açsak da (وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ): الله تعالى قال) orada göz göze urûc eder olsalar ya'nî melekler veyâhut melekler o kapıdan açıktan açığa inip çıksalar gözlerine bile inanmazlar da (لَقَالُوا) her halde derler ki (إِنَّمَا سَكَّرَتْ أَبْصَارُنَا) şüphesiz gözlerimiz döndürüldü (بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْجُورُونَ) yok biz belki bir kavim-i meshûruz derler. (Hicr, 15/14-15).

¹⁷⁶ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/4010-4011

¹⁷⁷ Hâzin, *Tefsîrü'l-Hâzin*, 4/4. (Senin uyarman ancak Kur'ân'a tabî olan ve onunla amel edene fayda verir.)

¹⁷⁸ el-Hicr 15/49.

[8] Bu inzâr ve tebşîrin asıl sır ve hikmeti ise şudur¹⁷⁹: (إِنَّا نَحْنُ): “إِنَّا”; aslı “إِن نَا”. Arapça lisânında, bizim Türkçemizde ve hatta başka dillerde mukâbili bulunmayan bazı harfler vardır ki “إِن” işte bunlardandır. Bu harf, fiile benzeyen altı harften birisi olup yerine göre “elbette”, “her halde”, “şüphesiz”, “lâ cerame”, “muhakkak” gibi bir tahkîk ve te’kîd ma’nâsı ifâde eder. İmâmü’l-mütekellimîn, ulemâ-i mütebahhirînden olan ve h. 544’te Taberistan’ın (Rey) şehrinde dünyâya gelen ve takvâ ve diyânette pür-kemâl, keşf-i fazîlette sâhib-i hâl olan, Farsça ve Arapça dillerinde çok kuvvetli olduğu için vaazında bütün akrânına fâik bulunan ve bazı defalar kendisine hal galebe ederek esnâ-yı vaazında mütehayyir ve mebhût kalan ve bir yere giderken kendisi râkib iki yüzden fazla rikâbında yürüyene ders takrîr eden Hatîbü’r-Rey İmâm Fahrüddîn Râzî, *Tefsîr-i kebîr* ismiyle şöhretgir olan tefsîr-i kerâmet simîrinde şöyle nakil eder ki: Arab’ın ilk filozofu sayılan Kindî, e’imme-i lisândan İmâm “Müberred”e gitmiş ve "Ben kelâm-ı Arab’ta bir haşv buluyorum". Mesela: “زيد قائم” deniyor, sonra “إن زيدا قائم”, daha sonra “إن زيدا لقائم” deniyor. Bunların hepsi mânen bir arada, fazla lafızlar var demiş. Müberred de “Hayır”, demiş haşv yok, elfâz ihtilâf edince ma’nâ da ihtilâf eder. Evvelki doğrudan doğruya kıyâmı haber veriyor. İkinci, bir suâlin cevâbı oluyor. Üçüncü de bir münkirin inkârına cevâb oluyor¹⁸⁰ diye îzâh ederek dekâyık-ı lisâniyyede feylesofun cehlîni gösterivermiştir. Bu bir harf, bize bir nizâm altındaki ma’nâların inceliklerini anlatmaya ve bundan zühûl edenlerin muhâkemât-ı fikriyyede münâsebetsizliklere düşeceklerini ne güzel anlatır. Burada Râzî o büyük tefsîrinde iki vecih beyân buyuruyor: “Birincisi, burayı şâirin “أَنَا أَبُو النَّجْمِ وَشِعْرِي” kabîlinden mübtedâ ve haber olması. Bunun gibi bir söz, şöhret-i azîmesi olan için denir. Zirâ, bilinmeyen kimseye “Sen kimsin?” diye suâl olununca “Ben fülân b. fülânım” der ve bununla o kimse ma’lûm olur ama şöhret-i azîmesi olan, [9] ma’rûf ve meşhûr olan bir kimseye “Sen kimsin?” diye suâl olununca o kimse “Ben benim” der. Ya’nî beni benden ziyâde bilen olmaz, nefsimden daha zâhir benim için muarrif olamaz der.”¹⁸² Buna göre (إِنَّا نَحْنُ) nazm-ı celîlinin ma’nâsı: “Hakîkat biz biziz” demektir. Bilerseniz. Allâh

¹⁷⁹ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’ân Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/4011.

¹⁸⁰ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb (Tefsîr-i Kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, h. 1420), 2/281. (“زيد قائم” yerine “عَبْدُ اللَّهِ” şeklinde geçmektedir.)

¹⁸¹ Anlamı: “Ben, Ebu'n-Necm'im ve şiirim de şiirimdir.” er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb (Tefsîr-i Kebîr)*, 5/321.

¹⁸² er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb (Tefsîr-i Kebîr)*, 26/258.

Teâlâ'nın (biz) buyurması azamet içindir. “العظمة إزارِي و الكبرياءُ ردائي ، فَمَنْ نازَعَنِي فِيهِمَا ، فَقَدْ”¹⁸³ buyuruyor. Cemî için değildir. Zirâ, ferdâniyyet ve vahdâniyyetinin delîli “إِنَّا”yı cem'e hamlden manîdir. Buna göre Türkçemize aynen şöyle tercüme edebiliriz. Ya'nî “azamet-i şânımız olan kudretimiz bütün kuvvetlerin fevkinde ve her kemâli câmi olan Allâhız” demektir.

İkinci veche göre “إِنَّا” mübtedâdır, ya'nî “نَحْنُ” mübtedâ, “نَحْنُ” onu te'kîd için tekrar olunmuştur ve “نَحْيِي” cümlesi haberdur. Buna göre mâna “Biz, başka değil, yalnız biz”, “نَحْيِي الْمَوْتَى” ölüleri diriltiriz.

Ma'lûmunuz olsun ki îmânın aslı, kökü, temeli, öldükten sonra dirilmeye; âhiret gününe inanmaktır. âhirete inanmayan, öldükten sonraya inanmayan ne Allâh'a inanır ne de peygambere inanır. âhirete inanmayan ne müslümandır ne de mümindir. Öyle ise âhirete inanmak ne demektir? âhiret günü demek: Bu dünyânın günü, ömrü, hayâtı tükendikten sonra yeniden başlayacak olan uçsuz bucaksız sonsuz nihâyetsiz bir zaman demektir. âhiret gününün başlangıcı bu dünyânın sonudur. Dünyânın ömrünün tükendiği gün, o an âhiret başlar. Her şeyin bir ölümü olduğu gibi bu dünyânın da bir ölümü vardır. (كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ)¹⁸⁴

[10] Cenâb-ı Hakkın zâtından başka her şey hâlik ya'nî intifa' olunmaz sûrette hey'et-i zâtiyesinden çıkacaktır. Erinde gecinde bu dünyânın, bu yerlerin, bu göklerin ve mâ beynehümânın nizâmı, intizâmı, düzeni, tertîbi bozulacak, yerde göklerde olanlar hep ölecek, kıyâmet kopacak işte dünyânın ölümü budur.

Lâ cerame eşya olup mahv ü helâk

Vechi bâkîdir demâdem tâbnâk¹⁸⁵

¹⁸³ Anlamı: “Azamet izârımdır. Büyüklük ridâmdır. Kim bu hususlarda benimle niza ederse onu cehenneme atarım”. Ebû Dâvûd, “Libas”, 27 (N. 4090). Kaynakta kelimelerin yerlerinde bir değişiklik ve ek bir ifade var. Kaynaktaki şekli: “العظمة إزارِي، و الكبرياءُ ردائي، فَمَنْ نازَعَنِي وَاِجْدًا مِنْهُمَا قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ”. Bu hadîs-i şerif Sahîh-i Müslim'de şu şekilde yer almıştır: “الْعِزُّ إِزَارُهُ، وَ الْكِبْرِيَاءُ رِدَاؤُهُ، فَمَنْ يَنْزِعْنِي عَنْهُ”، Müslim, “Birr”, 136

¹⁸⁴ el-Kasas, 28/88.

¹⁸⁵ Beytin kime ait olduğu belirlenememiştir. (Haz.)

nass-ı cevher-i fezâ muktezâsınca¹⁸⁶ (كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ) buyurup dünyâda bulunan her canlı öldükten ve her şey helâk olduktan ve (لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ)¹⁸⁷ hiçbir mevcûd kalmadığından, hiçbir cevap veren olmadığından yine zât-ı ecel ve âlâsı (اللَّهُ) hiçbir mevcûd kalmadığından, hiçbir cevap veren olmadığından yine zât-ı ecel ve âlâsı (اللَّهُ) diye cevâb verdikten sonra celle celâlühû amme nevâlühû Hazretleri insanları tekrar diriltecektir. İşte buna “بعث بعد الموت”¹⁸⁹ derler. Haşr, neşr, hesâb, suâl, mîzân, sırât, cennet ve cehennem işte hep o gün, ya'nî dirildikten sonra âhirette olacaktır.

¹⁹⁰ ونعم ما قال عمر ابن الوردي المتوفي في سنة 479 في قصيدته المسماة بنصيحته الإخوان :

كُنْتُبَ الموت على الخلق فكم	* فَلَ من جيشٍ وأفنى من دُول
أَيْنُ نمرودُ ¹⁹¹ وكنعانُ ومن	* مَلَكِ الأرضِ وولَّى وعَزَل
أَيْنُ عادُ أَيْنُ فرعونُ ومن	* رَفَعَ الأهرامَ من يسمعُ يَحُل
أَيْنُ من سادوا وشادوا وبَنُوا	* هَلَكَ الكلُّ ولم تُغنِ القُلُ
أَيْنُ أربابُ الجحَى أهلُ النُّهى	* أَيْنُ أهلُ العلمِ والقومُ الأوَّل
سُيعِيدُ الله كلاً منهم	* وسيَجْزِي فاعلاً ما قد فَعَلَ ¹⁹²

[11] İsrâfil’in birinci sayhasıyla kıyâmet kopup ikinci sayha ile insanlar tekrar dirilip herkes kabrinden kalkıp üçüncü sayha ile de mahşere değin ve bu dünyâda işlediklerinin cevâbını verecek, bu dünyâda yapmış olduğu en küçük bir hayrın mükâfâtını ve en küçük

¹⁸⁶ er-Rahmân, 55/26-27.

¹⁸⁷ el-Mü'min, 40/16.

¹⁸⁸ el-Mü'min, 40/16.

¹⁸⁹ Ölümünden sonra dirilme.

¹⁹⁰ Anlamı: (479 yılında vefat eden İbnu'l-Verdî (Zeynuddîn Ebû Hafs Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed), Nasîhatü'l-ihvân (Lâmiyyetü (Nasîhatü /Vaşıyyetü)'l-ihvân ve mürşidetü'l-hıllân) adlı kasidesinde ne güzel söyledi.)

¹⁹¹ Nemrud, İbrahim Aleyhisselâm zamanında son derece münkir Babil şehrinde bir padişaktır. Kemâl-i kibrinden ulûhiyet davasında bulunmuştur. İbrahim (a.s.) kendisine nasîhat ederek îmâna da'vet etmiş ise de İbrahim'in bu da'veti kibrine dokunarak İbrahim'i mancınığa koyarak ateşe attırmış fakat Cenâb-ı Hakk ateşi İbrahim'e gülistan etmiş ve Cenâb-ı Hak, Nemrut'a bir sivrisinek musallat ederek dünyâdünyâyı ona zindan etmiş ve bu sûretle mahvetmiştir. I. Bundan dört bin sene evvel Yemen'de uzun zaman hükümdarlık eden cabbar bir kimse. II. Musa Peygamber zamanında Mısır'da ulûhiyet davasında bulunan “Ene rabbükümü'l-a'la” diyen sonra Süveyş denizine gark olarak laşesi deniz kenarına atılan musâb'dır.

¹⁹² Anlamı: O (Allah) mahlûkata ölümü yazmıştır. Bunun için nice topluluklar tarumar ve nice devletler yok olup gitmiştir. Nemrud(lar), Ken'an(lar), yer yüzüne hâkim olup, atayanlar, azledenler nerede?! Nerede Âd kavmi? Nerede Firavun? (nerede) Ehramları dikenler?! (Herkesi) dinleyenler yanılgiya düşer. Nerede hükümrânlık edenler, sağlam binalar yapanlar?! Hepsî helak oldu. (Yaptıkları) kule (ve kale)ler fayda vermedi. Akıl ve izan sahipleri nerede? Nerede ilim erbabı ve ilk kavimler?! Allah onlardan her birini diriltecek ve her iş yapana yapmış olduğunun karşılığını verecek. Selami Bakırcı, “İbnü'l-verdî'nin Nasîhatü'l-ihvan adlı kasidesi ve çevirisi” 8 (2013), 13-20.

bir fenâlığın cezâsını görecektir. ¹⁹³(فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) suâl-cevâb, hesâb ve kitâbtan sonra ¹⁹⁴(فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ) âyet-i kerîmesi mücebince mü'minler cennete kâfirler cehenneme girerler.

(إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى): Biz azîmü zîşan muhakkak, şüphesiz ölmüş kimseleri diriltiriz. (وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا): Takdîm ettikleri şeyleri yazarız. Hayatlarında yaptıkları iyi ve kötü amelleri hatta bir zerresi bile hariç olmaksızın yazarız. Ve cümlesinin layık olduğu cezâsını veriz. (وَأَنَّا لَهُمْ): Ve eserlerini- Ya'nî kendilerinden sonra geride bıraktıkları iyi ve kötü eserlerini gerek okudukları ilimler yazdıkları kitâblar yaptıkları vâkıflar, medreseler, mektepler, câmiler, mescidler ve bunların tamirleri, yollar, çeşmeler, köprüler, hastahaneler türlü türlü imâretler gibi hayır ve hasenât mü'esseselerini nâmlarına ve hesâblarına geçiririz. ¹⁹⁵

قال سعدي:

نمرد آن که ماند پس از وی به جای
پل و خانی و خان و مهمان سرای
هر آن کاو نماند از پشش یادگار
درخت وجودش نیاورد بار
وگر رفت و آثار خیرش نماند
نشايد پس مرگش الحمد خواند ¹⁹⁶

Fahreddîn Râzî'nin beyânı üzere (اَآثار) ile murâd; tahsîl-i ilim, tasnîf-i kütüb, misâfirperverlik, mescid, medrese ve mekteb ve köprü yapmak gibi âsâr-ı haseneyi şâmil olduğu gibi hayrâtı tahrîb etmek ve başkalarına zarar vermek gibi âsâr-ı seyyieye dahî şâmindir.

¹⁹³ ez-Zilzâl 99/7-8.

¹⁹⁴ eş-Şûrâ 42/7.

¹⁹⁵ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4012.

¹⁹⁶ Anlamı: İyi nam bırakanlar müstesna, dünyaya gelip de ebedî kalan kimse yoktur. Ama köprü, mescid, han ve misafirhane koyup gidenler ölmemişlerdir. Hayırlı eserler bırakmadan giden kimseye, ölümünden sonra Fâtiha okumak caiz değildir. Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrefüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerref Şîrâzî (Sa'dî Şîrâzî), *Bostan*, çev. Hikmet İlaydın (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 26.

[12] Hatta (اثر) 'dan ehl-i îmânın mescid-i şerîfe gidip gelirken ayaklarının izi murâd olduğu dahî rivâyet olunuyor. Çünkü (Benî Seleme) kabilesi Medîne-i Münevvere'nin bir uzak cânibinde oldukları için Mescid-i Nebevî'ye yakın bir mahalle nakletmek murâd edince, bu âyet-i kerîmenin nâzil olduğu ve o vakit Resûlullâh (s.a.v.) efendimizin onlara hitâben “عليكم دياركم فإنما تكتب آثاركم” buyurduğu Hazret-i (Câbir)den mervîdir. Ya'nî “Evlerinize mülâzemet edin, terk etmeyin. Zirâ, mescide gelirken sizin izleriniz defter-i âmâlinize yazılır.” demektir. Buna göre ehl-i îmânın mescide giderken attıkları adımlar da sâir âsâr-ı hasene meyânına dâhildir. Binâenaleyh cemaate devam eden kimse için mescide yakın olmaktan uzak olmak daha evlâ ve efdaldır. Zirâ, uzak olmakla, sevâbın daha ziyâde olacağı Câbir'den rivâyet olunan hadîs-i şerîfle sâbittir. Bir hadîs-i sahîhde vârid olmuştur ki, ¹⁹⁷ “إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ، إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ.” Ya'nî insan öldüğü vakit ameli munkatı' olur. Çünkü ölüm dirilmenin sükûta inkılâbıdır. Hareket yok ki amel olsun. Şu üçten başka sadaka-i câriye ya'nî vakıf sûretiyle yapılan âsâr-ı hayriyyedir. Çünkü hayâtında bezl-i mâl ile âsâr-ı hayriyye inşâsına muvaffak olarak vefât eden insanın âsârı ile halk istifâde ettikçe dâima hayır (bâkî) kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş ve rahmetle yâd edileceğinden bu sûretle o insanın amel defteri ölmekle de munkatı' olmaz, udebâ ve şu'arâ lisânında (yaşayan ölümler) derler.

[13] Vakıf, yalnız şer'-i Muhammedî'de değil, vakfın tarihi çok eskidir. Ya'nî eski şeriatlerde dahî vakıf vardı. Vakıf, en evvel İbrahim Halîlullah'dan zuhûr etdi. Ya'nî vakfın pîri İbrahim aleyhisselâmdır. Çünkü İbrahim salâvâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhi Hazretleri Cenâb-ı Ganiyy-i Mutlak Hazretlerinin kendisine in'âm ve ihsân buyurduğu serveti gariplere, miskinlere, fakirlere, misâfirlere it'âm ve herkese in'âm ederdi. Bundan intifa' asr-ı müşârun ileyhe erişenlere mahsûs olup o asra idrâk edemeyen ahlâfa şümûlü olmayacağından ilelebed kendisinden sonra gelecek olan “ahlâf”a da şümûlü olur. Âsâr-ı hayriyyeyi müeyyidenin ihdâs ve inşâsına Nebî müşârun ileyh min kıbeli'r-Rahmân irşâd

¹⁹⁷ Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, 3/1255 ; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *el-Mücteba mine's-Sünen (es-Sünenü's-sağîr li'n-Nesâî)* (Halep: Mektebü'l-matbuât el-İslâmiyye, 1986), 6/251.

buyruldu.¹⁹⁸ Bunun üzerine İbrahim aleyhisselâm, birçok âsâr-ı hayriyye inşâ, ihdâs ve vakıf buyurdu. Bu eserlerin en akdemi Ka'be-i Muazzama'dır.

199 کعبه بنیاد خلیل آذر است دل به دست آور که حج اکبر است

İbrahim aleyhisselâmın hayırları bugün Arabistan'da Halîlü'r-Rahman evkâfı denmekle anılmaktadır. Daha sonraları âhir zaman peygamberi, tetimme-i zamân, fahr-i dû cihân (s.a.v.) Efendimizin zuhûrunda bu hüküm (istishab) ve kabul ve müctehidler tarafından edille-i şer'iyyeye müstenid birçok mesâil içtihad olundu. Defter-i âmâli kapanmayanlardan ikincisi intifâ olunur ilim, üçüncüsü ona duâ eder sâlih evlât. Demek bu hadîs-i şerîf kendisinden sonra kalacak hayırlı eserlerin aksâmını beyân ediyor. Tefsir ettiğimiz âyet-i kerîme bunların zıddı olan kötü eserlerin de yazılacağını beyân etmiştir.

[14] (وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ): Ve zâten her şeyi evvelce açık bir kütükde bir ana kitâbda- ya'nî levh-i mahfûzda ihsâ etmişsinizdir.- Ya'nî her şey vukûundan evvel ilm-i ilâhîde ma'lûm olup levh-i mahfûzda bütün sayısıyla zabtedilmiş olmakla beraber vukûundan sonra da bütün izleri ve gölgeleriyle yazılır. Ve insanlar bu sûretle yaptıklarından mes'ûl edilir, bunu inzâr ve tebşîr et.²⁰⁰ Levh-i mahfûza niçin imâm denildi? İmâm; muktedâ bih demek. "Levh-i mahfûz kimin muktedâ bihîdir" denilirse cevâbında "melâike-i kirâm yazacakları şeylerde levh-i mahfûza iktidâ ettikleri için levh-i mahfûza imâm denilmiştir" deriz. Mübîn denilmesi de levh-i mahfûza yazılan şeyleri beyân ve izhâr edip inzâr kendilerine menfaat vererek îmân edenlerle, inzâr kendilerine hiç menfaat vermeyip îmân

¹⁹⁸ Vakfın tarihçesi. Hadîs-i şerîfte "عَالِمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ" (Anlamı: Kendisiyle intifa olunan âlim bin abidden hayırlıdır), (Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl* (Müessesetü'r-Risâle, 1981), 10/143, (No: 28723), (No: 28913) diğer hadîste "العلماء ورثة الأنبياء يحبهم أهل السماء ويستغفر لهم الحيتان في البحر إذا ماتوا إلى يوم القيامة" (ulemâ, Peygamberlerin varisleridir. Gök ehli onları sever ve öldüklerinde denizdeki balıklar bile kıyamete kadar onlara istiğfar ederler.) buyrulmuştur. (Nâsirüddin el-Elbânî, *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh* (Beyrut, 1979), 1/566, (No. 3889). Bu hadisin "العلماء ورثة الأنبياء" kısmı Ebu Davud "ilim", 1/3641 ve Tirmizî'de "ilim", 16 (no. 2682) de geçmektedir. Hakîkaten verese-i enbiyâ olan ulemânın yüzüne bakmak bile ibâdettir. Bir hadîs-i sahîhde "استقبلني ومن زار العلماء فقد زارني ومن جالس العلماء فقد جالسني فكأنما جالس ربي" (Anlamı: "Kim âlimleri güzelce karşılarsa beni karşılamış olur. Kim âlimleri ziyâret ederse beni ziyâret etmiş olur. Kim âlimlerle beraber olursa sanki Rabbimle beraber olmuş gibidir.") buyurulmuştur. (el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*, 10/170, (No: 28883).

¹⁹⁹ Anlamı: Ka'be, Âzer oğlu İbrahim'in binasıdır. Bir gönül kazanmak Hacc-ı ekberdir. Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîr'l-Kur'ân*, 1/227.

²⁰⁰ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4012.

etmeyenler yeminlerini tefrîk ettiği için beyân ve izhâr edici ma'nâsına (إِمَامٍ مُّبِينٍ) denilmiştir, deriz.

Hulâsâ bu âyet-i kerîmede üç mes'ele-i mühimme beyân buyrulmuştur. Birincisi Allâh Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin mevtâyı ihyâ buyurması, ikincisi insanların âhiret için takdim ettikleri -iyi ve kötü- amellerini ve dünyâda bıraktıkları eserlerini levh-i mahfûzda yazdığı, üçüncüsü her şeyi ta'dâd buyrulduğudur. Seb'a semâvâtı ketm-i ademden sahrâ-yı vücûda getiren mâlik-i kadîm, sani'-i hakîm, kâdir-i ber-kemâl, azîz-i bî-zevâl Hazretleri insanların bazısına inzârın fâide verip bazısına da hiç fâide vermediğini beyân ve ayân buyurduktan sonra bunu bir misâl ile izah etmek üzere (وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقُرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ* إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسَلُونَ) buyuruyor.

[15] (وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقُرْيَةِ): Yâ ekrame'r-rusûl! Küfürlerinde inâd ve ısrâr edib nasîhat dinlemeyen müşriklere ashâb-ı karyenin kıssalarını misâl olarak sen onlara göster. Burada bu karyeden maksat Antakya olduğunu tefsirler söylüyor. Buna göre ashâb-ı karye, ashâb-ı memleket ve “murselûn”dan maksad da İsâ'nın (a.s.) havâriyyûnundan gönderilenlerin, burada zikr olunan kavimde Romalılar olduğu anlaşılıyor. (إِذْ جَاءَهَا): Şol zamanda ki o zamanda onlara resûller geldi. (إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا): Zirâ, o zamandaki ehl-i karye ya'nî Antakya halkına biz azîmüştendân iki resûl gönderdik. Onlar, o iki resûlü tekzîb ettiler.

(إِذْ أَرْسَلْنَا) âyet-i kerîmesinin zâhiri, bu iki zâtların taraf-ı îlâhîden peygamberlik verilmiş resûller olduğunu gösterir. (مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ) denilmiş olması da buna delâlet eder. Çünkü bu muhâvere peygamberlere karşı olur. İbn Abbas Hazretlerinin kavli dahî bu ise de Katâde ve gayrılarına göre bu iki zât havâriyyûndan olup İsâ (a.s.) göğe çekileceği sırada gönderilmiştir. Buna göre (أَرْسَلْنَا) buyrulması, Hazreti İsâ tarafından gönderilmeleri de Allâh emriyle olduğundan dolayı olmuş olur.²⁰¹ Bu iş Resûlün resûlü resûl olduğuna delâlet eder. Çünkü Antakya ehline gelen resûller Hazreti İsâ tarafından gönderildikleri halde

²⁰¹ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4016.

Cenâb-ı Hak (أَرْسَلْنَا): “Biz gönderdik” buyurdu ve onlar da “Biz size irşâd için gönderilmiş resûlleriz” dediler.

Şu hâlde resûlün resûlü, resûl olduğuna delâlet eder. Ve mes'ele-i fıkhiyyemiz de bunu te'yîd etmektedir. Çünkü müvekkilin izniyle vekîlin vekîli aynı müvekkilin vekîli olduğundan vekîl onu azledemez. Binâenaleyh, vekîlin vekîlini ancak müvekkil azleder. Zirâ, her ne kadar vekîlin vekîli ise de müvekkilin izniyle olduğundan hakîkatte müvekkilin vekîlidir. Şu hâlde taraf-ı ilâhîden resûl olan İsâ aleyhisselâmın resûlleri hakîkattir. Cenâb-ı Hakkın resulleri olduğundan Cenâb-ı Hak (أَرْسَلْنَا): Biz gönderdik buyurmuştur.

[16] Fahri Râzî, İsmail Hafî ve Sâhib-i Hazîn gibi birçok müfessirler bu iki zâtın birisinin adı (Yuhanna) ya'nî (Yahya) diğerinin

(Pavlus) Pavlus ya'nî (Yunus) olduğunu, (فَعَزَّزْنَا بِنَائِلٍ): Bu üçüncünün Şem'unu's-Safa olduğunu söylemişlerdir. Kadı burada (هو شمعون) diyor.²⁰² (و كان رئيس الحواريين)²⁰³

(فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ): “Haberiniz olsun biz sizlere gönderilmiş resûlleriz” dediler. Ekser tefsîrlerde rivâyet olunduguna göre vukûât şöyle cereyân etmiştir. (Antakya) ahâlisi putperest olduklarından irşâda muhtaç bulundukları için Cenâb-ı Hak Hazret-i İsâ'ya Antakya ahâlisini dine da'vet etmek üzere bunlara iki resûl göndermesini emretmiş, Hazret-i İsâ da bunlara Yuhanna ve Pavlus adlı iki resûl göndermiş. Bu iki zât Antakya civârına gelince Antakya'ya yaklaşıncı gördüler ki bir pîr-i fânî (Habîb-i Neccâr) bir miktar koyunlarını otlatıyor. Bunlar Habîb'e selâm verdiler. Habîb bunların nereli olduklarından ve ne için geldiklerinden ve hallerinden suâl etti. Bunlar da Hazret-i İsâ aleyhisselâm tarafından Antakya halkını müşrik ve putperest oldukları için dîn-i hakka da'vet etmek üzere me'mûr olduklarını beyân ettiler. Habîb Hazretleri bunlara “Sizin bu da'vânıza bir delîliniz var mı?” diye da'vâlarına delil istedi. Bu iki zât “Evet, var” dediler.

²⁰² Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*, 4/264.

²⁰³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, h. 1407), 1/693; Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîr'l-Kur'ân*, 2/463.

“Biz, bi-iznillâh hastalara şifâ veririz. Ve gözsüzlerin gözlerini açarız ve bi-iznillâh abraş ve ekmeh illetine mübtelâ olanlara şifâ veririz” dediler.

[17] Habîb: “Öyle ise benim bir oğlum iki senedir esîr- i firâştır. Bütün etibbâ onun tedâvisinden âciz kalmışlardır. Eğer siz benim oğlumu kurtarırsanız ben sizin Rabbinize î mân ederim” dedi. Bunun üzerine Habîb bu iki Resûlü hânesine götürdü. İki senedir esîr-i firâş olan oğlunu gösterdi. Bu resûller hastanın başına varıp duâ ederek hasta çocuğu “mesh” edince fi’l-hâl çocuk sıhhat-i kâmil buldu, iyi oldu. Habîb bunun üzerine derhal î mân etti ve halkın arasında bu iki resûlün halleri şâyi’ oldu ve bu sûretle birçok hastalar bunlara müracaat ettiler ve her müracaat eden hastalar kâmilen şifâ buldular. Bu hal Antakya padişahına aksetti. Melik bu iki resûlü huzûruna getirtti. Bunlar meliki de î mânâ da’vet ettiler. Melikin asabiye-i küfriyyesi galebe ederek melik bunları hapsedti. Hazret-i İ sâ bu iki resûlünün melik tarafından habsolunduğunu duyunca üçüncü bir resûl olan (Şem’ûn es-Safâ’yı) da gönderdi. Şem’ûn tenkîran ya’nî sivil ve mechûl-i ahvâl olarak geldi, Antakya’ya girdi. Evvelen padişahın a’vânı ile görüştü. Sonra bu a’vân vâsıtasıyla melikle görüştü ve meliki kendisine o kadar teshîr ve celb etti ki, Şem’ûn ile melik arasındaki muhabbet ve sevgi artık teklifsizliğe kadar ilerledi.

Bir gün Şem’ûn melikten [18] muhabbet esnasında bu iki mahbûsların ahvâlinden suâl etti. Melik’e Şem’ûn dedi ki “Sen bunların delillerini dinledin mi?” diye sordu. Melik “Hayır dinlemedim” dedi. Şem’ûn melike bunların davalarına delillerini dinlemek lâzım olduğunu söyledi. Bunun üzerine hapisten bu iki resûlü melik çağırdı ve huzûruna getirdi. Şem’ûn bu iki mahbûs resûle ya’nî Yuhanna ve Pavlus’a kendilerinin î mân ettikleri rablerinden suâl etti. Bu iki resûl de Cenâb-ı Kâdir-i ber-kemâl Azîz-i bî-zevâl Hazretlerini

cümle noksan sıfâtlardan münezzeh ve kemâl sıfâtları ile muttasıf olduğunu ta'rîf ve tavsîf ettiler.²⁰⁴ Ve sonra yedi gün evvel vefât etmiş bir ölüyü duâlarıyla ihyâ ettiler.²⁰⁵

Bunun üzerine melik yine îmân etmedi ve gelen Şem'unla evvelki iki resûl ile teşrîk-i mesâî için geldiği meydana çıktı. Vâcib Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Şem'un'la Yunus, Pavlus ve Yahya -Yuhanna- ile teşrîk-i mesâî için geldiği meydana çıktıktan sonra üçü birden nâsı da'vete başlayınca nâsın bunlara karşı gelmelerini beyân etmek üzere buyuruyor, (قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ).

(قَالُوا): O karye sahipleri, ya'nî (Antakya ahâlisi) İsâ aleyhisselâmın resûllerinin bunları dîn-i hakka da'vetlerine karşı şöyle dediler, (مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا)²⁰⁶: “Siz bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Fazla ne meziyetiniz vardır ki öyle bir davada bulunuyorsunuz?” (وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ): Ve Rahmân semâdan size hiçbir şey indirmemiştir ne vahy, ne risâlet, ne kitâb. [19] (إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ): Siz sırf yalan söylüyorsunuz. Bu Romalılar, Antakya ahâlisi hem müşrik hem putperest idiler. Bununla beraber Allâh'ı inkâr etmiyorlardı.²⁰⁷ Bunlar vahyi, risâleti ve beşer için nübüvvetin vukû'unu esâsından inkâr ettiler. Ve beşeriyeti risâlete münâfî addettiler ve kendilerince bir kıyas yapmak istediler ve dediler ki “Siz de bizim gibi beşersiniz!” Bize risâlet gelmedi ki size gelsin, beşer -insan- ile Rahmân arasında bir münâsebet yok ki beşere vahy olsun, bu

²⁰⁴ Şem'un “Rabbini gâyet muhtâsar ve mukayyed ta'rîf ediniz” dedi. Bunlar da “يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يَرِيدُ” (dilediğini yapar dilediğine karar verir, hükmeder) diye tavsif ettiler. Şem'un “Da'vanıza deliliniz nedir?” dedi. Bu resûller “Melikin arzu ettiği şey” dediler. Bunun üzerine iki gözü a'mâ bir gûlam getirdiler. Bunlar dua ettiler, iki gözü birden çıktı. Resûller iki fındık soktular. Bu fındıklar mütekâmil göz oldular.

”قال شمعون: “أرأيت لو سألت إلهك حتي يصنع مثل هذا فيكون لك وله الشرف قال ليس لي عنك ولا يبصر ولا يضر ولا ينفع (Şem'un demiştir ki: Sen tanrıdan iste bakalım bunun gibisini yapsın. O zaman senin şanın şerefın makamın yücelsin. Ama görmeyen, duymayan, faydası olmayan bir şeyden ben uzağım.) Sonra “Sizin Allâhınız ölülere diriltirse îmân ederiz” dediler. Ebussuûd el-İmâdî Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîr-ü Ebi's-Suûd)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 7/161.

²⁰⁵ O ihyâ ettikleri ölü şöyle dedi: Ben nardan yedi vadiye idhal olundum. Ben sizi bulduğunuz hal-i küfürden tahzîr ederim, esirgerim. İman ediniz. Ve bana şimdi semanın kapıları açıldı. Ben bir zâtı görüyorum ki bu üçü yardımı edecekler. Bunun üzerine melik bu üçü kimdir deyince şu iki ile bir de Şem'un dedi. Melik ta'accüb etti ve Şem'un'un da bunlara teşrîk-i mesâî için geldiği anlaşıldı. Ebu's-Su'ûd'dan. Ebussuûd, *Tefsîr-ü Ebi's-Suûd*, 7/16. (Sabri)

²⁰⁶ (مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ) Buradaki (ما ليس) ye müşâbih “ما” olup tıpkı “ليس” gibi amel ederek ismini ref haberini nasb etmesi lâzım ise de “إلا” ile nefy ma'nâsı bozulduğundan binâenaleyh “ليس” ye müşâbehi kalmadığından ya'nî amelinin şartı bulunmadığından “بشر” burada merfûdur ya'nî “ما” amel edememiştir. (Sabri el-Müftî bi-Amasya.)

²⁰⁷ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4016-4017.

olamaz. Şu halde siz Allâh Teâlâ'ya iftirâ edip yalan söylüyorsunuz binâenaleyh “Biz size îmân etmeyiz” dediler ve böyle demekle rusûl-i kirâma îcâbetten imtinâ' ettiler.

Vâcib Teâlâ Hazretleri Antakya ahâlisinin resûllere vermiş oldukları cevâb-ı beyândan sonra resûllerin onlara irâd ettikleri kelâmlarını beyân etmek üzere, (قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ) (إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ * وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ) buyuruyor. Hz. İsâ el-Mesîh'in resulleri, müşriklerin vahyi, risâleti, beşer için nübüvvetin vukû'unu esâsından inkâr etmelerine “Siz yalancısınız” demelerine hiç aldırmadılar ve fütur bile getirmediler. Bunlar da'vetlerine devam ve bu kâfirlerin inkârlarına karşı sözlerini daha ziyâde te'kîd ederek (قَالُوا): Dediler. (رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ): “Bizim ulu Tanrımız bilir, biz muhakkak sizi irşâd için gönderilmiş resulleriz”. (وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ): Ve “Bizim üzerimize vâcib olmadı. Ancak açıktan size tebliğ etmek vâcib oldu” dediler. “Bizim vazîfemiz budur. Biz de bu vazîfemizi edâ ettik. Binâenaleyh, bizde mes'ûliyet kalmadı. Lâkin sizler bizim da'vetimize îcâbet etmediğinizden dolayı mes'ûliyet size aittir” diyerek vazîfelerinin hitâm bulunduğunu söylediler.

[20] Fahreddîn Râzî buyurur ki, kâfirlerin inkârlarının şiddeti nisbetinde resuller de sözlerini birtakım te'kîdât ile takviye etmişlerdir. Birincisi, yeminle takviye etmişlerdir. Zirâ, “Allâh Teâlâ bilir” demek yemindir. Binâenaleyh bir kimse yalan yere “Allâh Teâlâ bilir” dese Cenâb-ı Hakk'a cehl isnâd ettiğinden kâfir olur. İkincisi, edât-ı te'kîdden “إن” ile üçüncüsü “ل” ile irâd etmişlerdir. Çünkü muhâtabın inkârı derecesinde kelâmı te'kîdle irâd etmek ehl-i meânî indinde vâcibtir.

Allâh Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri rusûl-i İsâ'nın vazîfelerini beyân ettiklerini zikirden sonra şu beyânlarına karşı kâfirlerin cevâblarını beyân etmek üzere, (قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ) buyuruyor. (قَالُوا): Kâfirler, İsâ aleyhisselâmın göndermiş olduğu Yuhanna -Yahya-, Pavlus -Yunus- Şem'ûn es-Safâ adında resûllere, (إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ): “Biz sizinle teşâ'üm ediyoruz” dediler ve sözlerine şunu da ilâve ettiler; (تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ): “Eğer siz risâlet davasından -ya'nî ‘Biz sizlere bi-iznillah Hazreti İsâ tarafından gönderilmiş resûlleriz-’ sözünüzden, bu iddianızdan ferâgat etmezseniz, vazgeçmezseniz biz sizi taşla recm ederiz ve öldürürüz ve bizim tarafımızdan

size acıtıcı azâb isâbet eder. Binâenaleyh bu da'vânızdan vazgeçin, belânızı bizden bulmayın” diyerek resûlleri tehdîd ettiler.

[21] Cenâb-ı Hak celle celâlühû, amme nevâlühû ve lâ ilâhe ğayruhû Hazretleri müşriklerin tehditlerine karşı rusûl-i kirâmın bu müşriklere verdikleri cevâblarını beyân etmek üzere (قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ) buyuruyor. Rusûl-i kirâm onlara cevâb olarak (قَالُوا): Dediler. (طَائِرُكُمْ): “Ey sebep-i şüûmiküm, (مَعَكُمْ): Lâ min kablinâ, ya'nî teşe'ümünüzün sebebi sizle, kendinizle beraber olan itikâd-ı bâtılınız ve kötü amelleriniz ve küfrünüzdür. Yoksa bizim size tebliğ ettiğimiz itikâd-ı hak teşe'üme sebep olmaz, belki sizin saâdetinize sebep olur.

(أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ): Eğer siz tenbîh olup vaaz ve nasîhat kabul etmezseniz başınıza her belâ gelir. Ve eğer nasîhat kabul ederseniz her kötülükten kurtulmuş olursunuz. Şu hâlde sizin zannınız gibi bizimle teşe'üm etmek değildir. (بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ): Belki “Siz küfür ve tuğyânı âdet etmiş bir takım müsrif ve bâtıl ile ülfet etmiş sefihlersiniz” diyerek teşe'üm olunmasına layık kendileri olup, resuller olmadığını beyân ettiler.

Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd, Müfeyyizu'l-hayri ve'l-cûd Hazretleri, İsâ el-Mesîh aleyhisselâmın resulleriyle Antakya ahâlisi beyninde vukû bulan mubâhaseyi beyân ettikten sonra bazı kimsenin bu resûlleri tasdîk ve bunlara iktidâ ve ittibâ olunmak, ez-her cihet lâayık ve lâzımdır dediğini beyân etmek üzere, (وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ) (اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ*اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ) buyuruyor.

[22] (وَجَاءَ): Geldi. Nereden? (مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ): Şehrin aksâsından, ya'nî nihâyetinden, üst tarafından. Kim geldi? (رَجُلٌ): Bir er geldi. “رَجُلٌ”deki tenvîn ta'zîm için olduğundan “رجل عظيم كامل”²⁰⁸ demektir. Büyük mücâhid, bu kahraman fedâî, bu güzel vâiz,²⁰⁹ doğru

²⁰⁸ Anlamı: Tam manası ile olgun adam.

²⁰⁹ Tenbih: (•) Bir vâizin, bir âlimin vaaz ve nasîhati dünyevi arzularından bir farza müstenid olmadığı ve sırf vechullah, rızâullah, i'lâ-yı kelimâtullah olduğu tebeyyün ederse artık o vâizin makâlatında, hitâbâtında butlân kusurunu akıl bedâhетен reddedeceğinde şüphe kalmaz. Vâiz olan zât, asla ücret talebinde bulunmayacaktır. Ücretle tebliğ-i dîn olmaz ve câiz değildir. Peygamberlere tebliğ-i ahkâm mukâbilinde ne ücret ne de ahz-i sadakât câiz değildir. Adem-i cevâzındaki hikmet-i sadâkat, evsah-ı nâs ile teayyüş edenlerin millet nazarında kadri, değeri yoktur. Değersiz bir âlim muhakkardır. Sözü müessir olamaz. Şu mezelletten enbiyâyı kirâmı Cenâb-ı Hak beri kılacaktır ve beri kılmak için ücret almaktan men' etmiştir. ulemâ, madem vereset-i enbiyâdır, muazzam olmaları îcâb eder. Ahz-ı sadâkat gibi harekât-ı nâmeşru'larıyla vâris-i enbiyâ olamazlar.

cennete giren, Allâh Teâlâ'nın bilhassa ikrâmına nâil olan sevgili şehîd acaba kim idi? Bu zât Sâhib-i Yâsîn "Habîb-i Neccâr"²¹⁰ diye ma'rûfdur.²¹¹ Çünkü, şehir halkı resullerin sözlerini dinledikten sonra onlara ittibâdan imtina etmekle beraber, resulleri recmle katl edeceklerine karar verdiler. Bu karar, evi Antakya kasabasının en uzak ve üst tarafında olduğu halde Habîb-i Neccâr'ın kulağına erişti. Bunu duyunca (يَسْعَى): Koşarak geldi. "Medîne'nin aksâsı" demek, memleketin öte yanı demek olduğu gibi "Memleketin ricâlinin en ileri geleni" ma'nâsına da olur. Resûllere sû-i kâd edildiğini haber alarak bu zât koşarak geldi. Ehl-i îmâna numûne olmak, irşâd etmek için bütün cehdiyle çalışıyordu. Yalnız! Kısaca güzel nasîhat etti. (قَالَ يَا قَوْمِ): "Ey benim kavmim, ey benim hemşehrilerim!" dedi. (اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ): "O gönderilen resullere ittibâ edin, uyun, dedikleri yola gidin."- demek, ibtidâ hemşehrilik şefkatini ileri sürerek nasîhati takdîm ve onların resûl olduklarını ihbâr ile îmânını ikrâr etdi. Esbâb-ı mûcibesini de şu te'kid ile îzâh eyledi. (اتَّبِعُوا): Uyun, o kimseye ki (لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا): Sizden bir ecr istemez. Dûnyevî hiçbir garaz ve ıvaz ve menfaat istemez. (وَهُمْ مُهْتَدُونَ): Kendileri ise hidâyete ermiş, doğru yolu tutmuşlardır.²¹²

²¹³"فلما قال حبيب ذلك قالوا له و أنت مخالف لديننا ومتابع دين هؤلاء الرسول و مؤمن باللههم فقال"

Vâcib Teâlâ Habîb-i Neccâr'ın kavmine nasîhatini beyândan sonra Allâh Teâlâ'ya ibâdetin lüzûmunu delîl-i aklî ile isbât ettiğini beyân etmek üzere (وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي) buyuruyor.

[23] (وَمَا لِي): Bana ne gibi mâni var ki, hem benim neyime (لَا أَعْبُدُ): Beni hiç yoktan var eden rabbime ibâdet ve kulluk etmiyeyim! (الَّذِي فَطَرَنِي): O beni yaratan (وَالَّذِي تَرَجَّعُونَ): Halbuki siz ancak onun huzûr-ı ma'nevîsine döndürölüp ona götürüleceksiniz. O halde ona kulluktan nasıl kaçınırsınız? Ya'nî, Habîb-i Neccâr, kavminin inkârını görünce "Bana ne mani' var ki, benim neyime ki beni ketm-i ademden varlık âlemine götüren Hallâk'a ibâdet

²¹⁰ Bu zât çok âbid, zâhid ve insaflı bir zât olduğu gibi kütüb-i sâlifede Peygamberimiz Muhammed Mustafa (sas) Efendimizin evsâfını gördüğü vechile Peygamberimize de îmân etmişti. (Hâzin). Kavmi "Seni de mi bizim dinimizi terk ettin diye öldürdüler?". Kabri Antakyada mezûrdur. (Hâzin, *Tefsîrû'l-Hâzin*, 4/6.)

²¹¹ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4017.

²¹² Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4017.

²¹³ Hâzin, *Tefsîrû'l-Hâzin*, 4/6.

etmeyeyim. Ve âkıbet siz onun huzûr-ı ma'nevîsine döndürölüp, ona götürölüp amellerinizin cezâsını da göreceksiniz. Şu hâlde Hâlık-ı zü'l-celâl ve'l-kemâl Hazretlerine ibâdetde bir mani' olmadığı gibi ona ibâdeti îcâb ettiren deliller de vardır. Zirâ, sizi hiç yoktan var etmesi ve nihâyet onun huzûruna varacağımız, bizim o Hâlık-ı küll'e ibâdet etmekliğimizi îcâb ettiren esbâbtandır" demekle kavmini ikna'a çalışmıştır. Bundan evvelce söylemiştik ki (Habîb) Hazretleri önce îmân etmişti. Kendisinin san'atı hakkında dülgerlik, çamaşır yıkayıcılık veya iplikten elbise dokumacılık olması ve kazancını her gün ikiye bölerek yarısını fukarâyâ tasadduk ve diğer yarısını da 'ıyâlinin nafakasına tahsîs etmesi husûsunda tefsirlerde rivâyetler vardır.

Habîb Hazretlerinin kavmine şu müdâfaası kendisinin kemâl-i dirâyet ve tamâm-ı fetânetine delâlet ettiği gibi birtakım hikmetleri de müştemildir. Çünkü şerr-i mahz olan ademe nisbetle vücûd hayr-ı mahz olduğundan insanların yaratılması haklarında nimet olduğundan var olmak, nimetin nefesine şükrünün edâsı vâcib olduğuna işâret ve ânın şükrü de ibâdet etmek olduğunu beyân ve âkıbet huzûr-ı ilâhiyeye rücu' etmek, bunun meâsîden inzicârı mûcib olup kavmi de meâsîden men'ü zecre muhtâc olduklarından huzûr-ı ma'nevîyeye [24] rücû edeceklerini onlara nisbetle insâfa da'vet etmiş ve ibâdet etmemekteki kabâhati kendisine nisbetle nefsinin ta'yîb ve kavmine ta'rîz eylemiştir. İşte bu meslek vaaz ve nasîhatte en güzel bir meslektir. Çünkü dinleyenlerin kabâhatlerini kendisine isnâd ederek sarf-ı kelâm etmek, muhâtabların gazâbını teskîn ettiğinden her halde te'sîri ziyâdedir.

Bu âyet-i kerîme, her müminin münkerâtı men'a çalışmasının lâzım ve vâcib olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, kavminin kasd ettikleri kabâhati men'a çalışır. Bundan dolayı Habîb-i Neccâr'ı senâ buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın şu senâsı, münkerâtı nehye sa'y etmek indellâh merzî ve makbûl bir ibâdet olduğuna sûret-i vâzihada delâlet eder.

Şurası da ma'lûmunuz oluna ki bu vazîfe, ya'nî emr-i bi'l-marûf ve nehy-i ani'l-münker etmek ya'nî va'z ü nasîhat etmek bütün Müslümanlara farzdır ya'nî farz-ı kifâyedir. Nasıl ki Müslüman bir kardeşimiz vefât edince onun cenâzesini yıkamak, namazını kıldırmak, onu defnetmek bütün Müslümanlara farz-ı kifâyedir. Bu vazîfeyi

cemaatten birisi îfâ ederse diğerlerinden farz sâkıt olduğu ve hiç birisi bu vazîfeleri îfâ etmezse bütün cem'iyet-i İslâmiyye âsim ve günahkâr oldukları gibi mes'ûliyetinden kurtulamadıkları gibi bu vazîfe, umûr-ı muazzamadan, pek büyük ve yüksek dînî bir vazîfe olduğundan herkese farz-ı ayn değil bütün mü'minler cemaatine ve İslâm cemiyetine farz-ı kifâyedir. Bu vazîfenin ehemmiyetine binaen her softanın bu kürsi-i hitâbete çıkması câiz değildir. Ancak bu vazîfeyi, ahkâm-ı ulûhiyyeye hatta siyâsete vâkıf olan âlimler îfâ ve icrâ ederler. Câhillere bu emri îfâya karışırma ma'kûs ve muzır neticeler doğar. Çünkü vaaz etmek şurûtnu hâiz olmayanlar, [25] münker ile emir, ma'rûfdan nehy ederler. En evvel bize emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker eden, ya'nî vaaz ve nasîhat eden Kur'ân-ı Kerîm, Furkân-ı Hakîm vâsıtasıyla Cenâb-ı Hak'tır. Çünkü Kitâb-ı Kerîm Furkân-ı Hakîm evvelîn ve âhirîn ilmini câmidir. “مَنْ أَرَادَ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فَلْيَتَوَرَّ الْقُرْآنَ”

“اول و آخر قرآن زچه بآمد و سین یعنی اندر رهبر توقران بس”²¹⁴

Müslümanım deyip de îmân ve İslâm iddiâsında bulunup da kitâbını, tabî' olduğu peygamberinin lisânını bilmeyen câhil ve nâdân Müslümanlara o zavallılara yazıklar olsun. Hâfız Şîrâzî, o büyük şarkın şâiri böyle Kur'ân'ı güyâ kabirlerde okumak için nâzil olmuş zanneden o câhil ve ma'nâsını hiç de bilmeyen, anlamayan câhil Müslümanlara söyleyen acı bir sözü yine Kitâbullah lisânından söylüyor,

معرفت نیست در این قوم خدا را سببی

تا برم گوهر خود را به خریدار دگر²¹⁵

Gerçi Kur'ân kelâmullah olduğu için ma'nâsı bilinmeyerek de okunsa sevâb var olsa da bilerek okumanın meziyeti ve şerefi daha yüksektir.

Eylese tuti ta'lim-i edâ-yı kelimât

Sözü insan olur ama özü insan olamaz²¹⁶

²¹⁴ Anlamı. “Kur'ân'ın başında ve sonunda neden “be” ve “sin” harfleri geldi? Bu iki cihanda da Kur'ân rehberi sana yeter.” Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-yi Sebzevârî (ö.910/1504-1505) Vaazlarıyla tanındığı için “Vâiz” lakabı ve şiirlerinde kullandığı Kâşîfî mahlasıyla tanınır. İranlı müfessir, mutasavvıf ve şair. Ebû'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yî Gaznevî, *Dîvân-i Gaznevî*, 2012, 121.

²¹⁵ Anlamı: Bu millette marifet yok, bir sebep yarat Tanrım, Cevherimi alacak bir başka müşteri bulayım. Hâfız-ı Şîrâzî, *Hafız Dîvânı*, çev. Prof. Dr. Mehmet Kanar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), Gazel 252, 1/596.

²¹⁶ Abdülbâki Gölpinarlı, *Fuzûlî Dîvânı* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2020), 186. Anlamı: (Papağana konuşma öğretsen, sözü, görünüşte insan sözüdür; ama kendisi insan olmaz.)

Cenâb-ı Hak Hazretlerinden sonra vaaz ve nasîhat buyuran ve bizleri cehâlet ve dalâlet karanlığından kurtarıp hidâyet ve selâmet dâiresine sokan şânına “لولاك لولاك لما خلقت”²¹⁷ ve “وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ”²¹⁸ buyurulan seyyid-i kâinat, mefhar-i mevcûdat, tetimme-i devr-i zaman o yüce Peygamberimiz Cenâb-ı Haktan sonra büyük ancak kendisi olan Muhammed Mustafa, Ahmed-i Müctebâ (s.a.v.) Efendimizdir. Peygamberimiz dünyadaki vazîfesini bitirerek “الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ” nass-ı celîli mücebince azîm-i gülşensarâ-yı âhiret olunca onun vârisi olan ve haklarında “العلماء ورثة الأنبياء” buyrulan ulemâmız, fukahâmız, fuzalâmızdır. Cenâb-ı Hâlık ve Yezdân mevcûdlarını tûl-i umr ile muammer buyursun ve bu meslekte, yeni âlimler yetiştirmenin esbâbını alelacele bu ma’sûm millete ihsân buyursun.

“أمين بحرمة طه و يس”

[26] Peygamberimiz iki cihan serveri Hâtemü’l-Enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz Cuma günlerinde ve iktizâ ederse sâir günlerde de minberde ve hatta bazen deve üzerinde umûm milletine, ümmet-i necîbesine hutbe îrâd ederek vaaz buyururdu. Din esasen nasîhatden ibârettir. İmâm Buhârî Kitâbü’l-îmân’ın âhîrinde şu hadîs-i şerîfî rivâyet ediyor,

“الدين النصيحة ، قلنا: لمن يا رسول الله ؟ قال : لله ، ولكتابه ، ولرسوله ، ولأئمة المسلمين وعامتهم”²¹⁹

“Din ancak nasîhattir.” “Kime nasîhattir?” diye sorduk şöyle buyurdu- (Bu kavis içindeki sözler râvîdendir) Allâh'a, Peygamberine, Müslümanların başlarına (ya'nî ulu'l-emre, şeflere) ve bütün Müslümanlara, Peygamberimizin (Din nasîhattir. Din ancak nasîhatden ibârettir buyurarak dini ancak nasîhate hasr ve kasr buyurması ve hatta bunu üç kere tekrar eylemesi nasîhatin hâiz olduğu yüksek ehemmiyeti ve nasîhat kelimesinin tazammun eylediği ma'nâyı anlatmak içindir. Dini ancak nasîhatten ibâret göstermek hem de mecâz değil hakîkattir. İbnü'l-Hacer el-Heytemî'nin²²⁰ dediği gibi bu hadîs-i şerîf lafzı itibariyle

²¹⁷ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n -nâs* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/148 (Hadis No. 2121).

²¹⁸ el-Kalem 68/4.

²¹⁹ Müslim, “İman”, 95. (Müellifimiz hadîs-i şerîf ile ilgili “ İmâm Buhârî Kitâbü’l-îmân’ın âhîrinde şu hadîs-i şerîfî rivâyet ediyor” ifadesini kullanmıştır. Buhârî’de bab başlığı olarak geçmekte olan hadis-i şerîf için Müslim’i kaynak olarak verdik.)

²²⁰ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa’dî (ö. 974/1567), Şâfiî fakihî, muhaddis ve edip. (Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, *Türkiye İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/531.)

son derece vecîz ve ma'nâsı, faydası, mefhûmu, medlûlü itibâriyle son derece geniştir. Çünkü şerî'atin, usûl ve furûa ait bütün hükümleri bu hadîs-i şerîfin şumûlü altına hatta yalnız bir kelimesine girmiştir ki o da kitâbına nasîhattir! Zirâ, kitâba ya'nî Kur'ân-ı Kerîm'e, Furkân-ı Hakîme nasîhat demek; Kur'ân'ın lafız ve ma'nâsıyla Allâh Teâlâ'nın kelâmı olduğuna, hiçbir kul sözünün ister peygamber, isterse veli olsun, ne kadar fasîh, ne kadar belîğ, ne kadar âlim olursa olsun [27] ona benzemediğine ve benzemeyeceğine ve hiç bir kulun veya cemaatin (قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ) ²²¹ mûcebince en kısa bir sûrenin bile benzerini yapmaya gücü yetmeyeceğine şüphesiz inanmak, lafız ve ma'nâsına son derece hürmet göstermek, abdestsiz Kur'ân'ı mes etmemek, içindeki kıssalardan ibret almak, muhkemleriyle amel, müteşâbih olanlarına îman etmek, okumasını öğrenmek²²², ahkâmını öğrenmek ve öğretmek Kur'ân'ın bütün ahkâm ve adâbını yapmak, Kur'ân'a karşı vukû' bulan hücumlara ve onu bozmak isteyen zındıklara, mülhidlere, dinsizlere karşı koymak demektir. İşte bir kimse kitâba böylece îman ve onun tazmîn eylediği şeylerle layık olduğu vechiyle amel ederse, şerî'atiyle tamamen amel etmiş olur.

Din, kendisinden ibâret olduğunu kuvvetli hasr ve kasr ile ifâde ve beyân buyuran bu hadîs, nasîhatin kimlere ve kaç kısım olduğunu da beyân ediyor, anlatıyor: 1. Allâh'a 2. Allâh'ın kitâbına 3. Allâh'ın peygamberine 4. Müslümanların başlarına (ulu'l- emre) 5. Bütün Müslümanlara. Allâh'a nasîhat demek- Allâh'ın varlığına, birliğine zâtında, sıfâtında, ef'âlinde şerîki, nazîri, dengi, zıddı, niddi olmadığına inanmak- bütün kemâl sıfâtlarıyla muttasıf, noksan, [28] ”اللهم إني أسألك بالله . لا إله إلا أنت الله الله أله وأنت يا حي يا قيوم“ ²²³ îcâbet sıfâtlardan münezzeh olduğuna hulâsâ, Allâh'a inanmasını, îmânını, itikâdını hâlis kılmak, bunun hepsi şüphe yok ki, hakîkatte, kulun kendi nefsi, kendi hayrı, kendi menfaati içindir. Çünkü Allâh-ı zül celâl bütün âleminden ve bir nasîhatçinin nasîhatinden müstağnîdir. Hiçbir şeye ihtiyâcı yoktur. ”و أصل النصيح في اللغة الخلوص و معنى النصيحة لله تعالى“

²²¹ el-İsrâ 17/88.

²²² Kur'ân'dan namaz câiz olacak kadarını ezberlemek her müslümana farz-ı ayndır. Fâtiha ve bir sûre hıfzı vâcib, bütün Kur'ân'ı hıfz etmek farz-ı kifâyedir. (Müellifin notu)

²²³ Anlamı: Allah'ım! Senin adınla istiyorum, üç sefer Allah Allah Allah Sen haysın kayyûmsun.

صحة الاعتقاد في وحدانيته و إخلاص النية في عبادته والنصيحة لكتاب الله هو التصديق به و العمل بما فيه و نصيحة
224 “رسوله التصديق بنبوته و رسالته ولإنقياد لما أمر به و نهى عنه

2- “Kur’ân’a nasîhat”, bunu bundan evvel beyân ettik.

3- Allâh’ın Resulüne nasîhat: Onun bütün beşeriyete gönderilmiş bir peygamber olduğunu tasdîk eyle, söylediklerinin doğru ve bize Allâh tarafından tebliğ eylediği dîn-i mübîn, şer-i mübînin hak olduğuna, şeksiz, şüphesiz inanmak, ona tamamıyla teslimiyetle yap dediğini yapmak yapma dediklerini yapmamak, gösterdiği yolda, dosdoğru yürümek, onu malından, canından, evlâdından, anasından, babasından ziyâde sevmek onun sevdiklerini ya’nî ashâbını sevmek, sevmediklerini, yerdiklerini yermek, her zaman onun dînine hizmet etmek, sünnet-i seniyyesini işlemek, onun yüksek ahlâkıyla huylanmak, ehl-i beytine, ashâbına muhabbet etmek demektir.

4- E’imme-i müslimîn, İslâm imâmlarına (ya’nî ulu’l-emre, şeflere nasîhat, doğru gidişlerinde, hak gidişlerinde onlara itaat etmek, hatta istedikleri yerlerde iyi niyetle, temiz kalple, güzel ve yumuşak sözlerle kendilerini ikaz etmek, isyanda bulunmamak, [29] herkesi onun etrafında toplanmaya teşvîk etmek, bütün kalpleri ona bağlamak, onun için dua etmek. Hiçbir garaz ve ıvaz söylemeyerek hep doğruyu söylemek, hasîs menfaatlerle dalkavukluk ve meddahlık yaparak onları yanlış yollara sevk etmemek.

5- Bütün müslümanlara nasîhat, onları dünyâ ve âhiret işlerinde tenvîr ve irşâd etmek, umûmî ve husûsî işlerinde kendilerine gücü yettiği kadar yardım yapmak, bilmediklerini öğretmek, doğru yolda yürümelerine yardım etmek, yoldan çıkanları güzellikle, yumuşak sözlerle yola getirmek, mallarına, canlarına, namuslarına zarar olacak her türlü sözlerden ve işlerden sakınmak, ayıplarını setretmek, ihtiyarlarına ta’zîm ve hürmet, küçüklerine şefkat ve merhamet göstermek. 225 “مَنْ عَيَّرَ أَخَاهُ بِذَنْبٍ لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَعْمَلَهُ”

224İbnü’l-Esîr Mübârek b. Muhammed, *Câmiu’l-usûl li-Ehâdisi’r-Resûl* (Mektebetü’l-Halvânî Matbaatü’l-Melâh- Mektebetü Dârü’l-beyân, ts.), 11/557. (Nasîhat kelimesinin aslı dilde samimiyettir. Allâh’a nasîhatın anlamı, sağlam îtikad, birliğine ve kulluğuna samimiyetle bağlı olmaktır. Kitaba karşı nasîhat ise onu tasdîk edip içindekilerle amel etmektir. Peygambere karşı nasîhat ise onun peygamberliğine inanmak ve yoluna tabî olmaktır).

225 Anlamı: “Kim kardeşini bir günahından ötürü ayıplarsa o ayıbı işlemeyen ölmez” Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa elbay el-halebî, 1975), 4/66 (No: 2505).

Hulâsâ; kendisi için sevdiği ve istediği şeyleri onlar için sevmek, istemek, sevmediği ve istemediği şeyleri de onlar için sevmemek ve istememek. Buraya kadar izah ettiğimiz beş kısım nasîhat, insanın Hâlikına ve halka karşı mükellef bulunduğu bütün vazîfeleri câmîdir. İşte, bunun için Hazret-i Peygamber tekrar tekrar “إنما الدين النصيحة” ya'nî “din ancak nasîhattir” buyurmuştur.

Şurası da ma'lûmunuz olsun ki, insanlar dâima birbirine zıt iki kulluk altında zebûn ve esirlerdir. Bu iki kulluk, birisi rahmânî ve ilâhî, diğeri nefsânî ve şeytânîdir. Bunun için insanın kalbinde dâima bir muhârebe ve mücâdele vardır. Hayat esâsen mücâdeleden ibarettir. İlâhî ve rahmânî kuvvet insanı dâima hayır, iyilik ve nur yoluna sevk eder. Şeytânî kuvvet dâima insanı kötülüğe, fenâlığa, zulme ve şerre sürükler. İnsan kendisini şeytânî kuvvete kaptırırsa hayvandan aşağı derekeye düşer, şâyet rûhânî kuvvetin götürdüğü yoldan giderse meleklerden de yüksek derecelere çıkar ve hatta meleklerden de efdal olur. Vücûdu hasta olan kimse hastalığına göre [30] doktorun, hâzık ve mâhir tabîbin vereceği ilacı bihakkın kullanmak şartıyla hastalığı bi-iznillah şifâ bulur. Bunun gibi rûhî hastalıklara mübtelâ olan hased, kin, buğz, hubb-i dünyâ, hubb-i cân, hubb-i mâl- gibi bu hastalıklardan vâizin vaazıyla amel etmek sûretiyle şifâ bulur ve karanlıklardan nûr alemine çıkar. Bunun için Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'inde (وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ)²²⁶ buyuruyor. Türkçe “Andır, çünkü andırmak mü'minlere fayda verir” demektir.

Vâcib Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri; Habîb-i Neccâr'ın nasîhatinin mâbâdini de beyân etmek üzere (أَلَا تَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ)

(أَلَا تَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً): Hiç ben ondan başka ilâhlar mı edinirim, başka ma'bûdlar mı tutarım. -Allâh'tan başka bunları Allâh ittihâz etmek ve o putları ma'bûd edinmek hiç bana yakışır mı? Çünkü (إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ): Eğer o Rahmân; rahmetiyle beni hiç yoktan yaratmış olan Rahmân, ya beni bir durr ile, bir sıkıntı ile sıkamak isterse, (لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ): Onların, ya'nî ondan başka tapılanların benden yana şefa'atleri hiçbir fâide vermez,

²²⁶ ez-Zâriyât 51/55.

(وَلَا يُنْفِقُونَ): Ve beni kurtaramazlar. Binâenaleyh hiçbirisi ma'bûd ittihâz olunmaya liyâkat ve istihkâkları yoktur.²²⁷

Habîb-i Neccâr Hazretleri, kâfirlerin ma'bûd ittihâz ettikleri putların ma'bûd ittihâz olunmalarını inkâr ettikten sonra bu akılsız, fikirsiz, hayır ve şerre iktidârı olmayan putları ma'bûd etmenin mazarrâtını da beyân etmek üzere sözüne şunu da ilâve ederek demiştir ki: (إِنِّي إِذَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ): Şüphesiz ki beni yaratandan başka ma'bûd ittihâz ettiğim sûrette apaçık bir dalâl içindeyimdir. Zirâ, “Kâdir-i Mutlaktan gayrıyı ma'bûd ittihâz etmekten daha ziyâde büyük bir dalâl olamaz” demekle kavmini irşâda çalışmıştır.

[31] Allâhu Teâlâ'nın Habîb-i Neccâr'ın kavmine karşı muvahhid olduğunu izhâr ve tevhîdin hakkâniyetini delâiliyle isbât ettiğini beyândan sonra açıktan açığa îmân ettiğini, alâ tarîkı'l-hikâye beyân etmek üzere (إِنِّي أَمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ) buyuruyor. (Ben sizin tanrınıza îmân etmem. İşitin benim sözümü ve îmânımı.) Bu âyet-i celîlede (بِرَبِّكُمْ) deki hitâb kavmine olmak ihtimâli olduğu gibi Kâdı ve Ebüssuûd'un beyânları vechile rusûl-i kirâmdır. Çünkü Habîb Hazretleri, kavmine nasihat edince kavmi Habîb'i taşla öldürmek üzere hücum ettiler. Habîb de vefât etmeden evvel rusûl-i kirâma îmânını izhâr edip işittirmek üzere onların tarafına sür'atle koştu ve bu kelâmı onlara hitâben söyledi ve “Rabbime îmân ettim” diyemedi ki kendi kavminin rabbi, taptıkları putlar zan olunmasın. “Belki ben Sizin Rabbinize îmân ettim” dedi ki rusûl-i kirâmın rabbi olduğu bilinsin. Bu kelâm ile îmânını izhâr ettikten sonra bakınız netice ne oldu? “فلما قال ذلك وثب القوم عليه وثبة”²²⁸ “رجل واحد فقتلوه”²²⁸

(قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ)²²⁹ Cennete gir denildi. “Vefât-ı zamânında ve taraf-ı ilâhiyyeden bir melek vâsıtasıyla “Sen cennete gir” denildi. Ya'nî şehîd edildi. (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ).²³⁰ Doğrudan doğruya cennete girmekle ikrâm olundu ki, Allâh yolunda peygamber ve din uğruna canını, cânânını verenler, şehîd olanlar hep böyledir. Min tarafillah böyle denince

²²⁷ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4018.

²²⁸ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrû'l-Beğavî)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420), 4/11. “Bu sözü söyleyince kavim onun üzerine bir adamın çullanması gibi çullandı ve onu öldürdü.” (Haz.).

²²⁹ “و في هذه الآية دلالة أن الجنة مخلوق موجودة الآن” ve fi hâzihi'l-âyeti delâletün enne'l-cennete mahlûkun, mevcûdetün el-ân- Sabri- (Bu âyette cennetin mahlûk olduğuna ve şu an var olduğuna delil vardır.)

²³⁰ el-Bakara 2/156.

Habîb ne dedi bilir misiniz? (قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ * بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي) Ah ne olaydı sanki kavmim bilselerdi! Rabbim bana ne büyük mağfiret buyurdu da (وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ): Böyle beni ikrâm olunan kullarından kıldı.

[32] Habîb Hazretlerinin bu kelâmı, kavminin küfür üzerine bulunduklarına son derece acıdığını gösterir. Habîb ölürken bile kavmine acıyor, onları insâfa da'vet ediyor ve küfürlerinden tövbe ederek mağfirete sevk ediyor ve kavminin büyük hata ve küfür üzerine bulunduklarını kendilerine bildirerek onları pişmanlığa sevk ediyor ki kâzım-ı ğayzda ve düşmana bile terahhum etmekte bütün evliyânın tuttıkları yol işte bu yoldur. Habîb son derece sabırlı, hilmi pek çok ve merhameti gazâbına gâlib bir zât olduğuna hali delâlet ediyor. Çünkü kavminin gazâbı galeyâna gelerek Habîb'i taşla öldürmeye başladıkları bir sırada bile onun merhameti kendisini kavmine nasîhata ve mağfiretlerini talep etmeye sevk etmiştir ki bundan daha büyük büyüklük olmaz- iyiliğe iyilik her adem işi kötülüğe iyilik adam işi.-

”واعلم أن المؤمن الكامل إذا أؤذي يلزم عليه أن لا يتأذى بل يصبر فإن له فيه الأجر فالمؤذى لا يسعى في الحقيقة إلا في إيصال الأجر إلى من آذاه ولذا ورد (وأحسن إلى من أساء إليك) وذلك لأن المسيئ وإن كان مسيئاً في الشريعة لكن محسن في الحقيقة“²³¹

بدی را بدی سهل باشد جزا

²³²اگر مردی احسن الی من اسا

یکی بریطی در بغل داشت مست

به شب در سر پارسایی شکست²³³

Bir sarhoşun koltuğunda bir kopuz var idi, anı geceleyin bir âbidin başında parçaladı.

چو روز آمد آن نیکمرد سلیم

²³¹ Anlamı: Bil ki, kâmil müminin incitildiğinde incinmemesi ve sabretmesi gerekir. Çünkü bu sabrından dolayı kendisine ecir vardır. Bu yüzden inciten kimse hakîkatte incittiği kişiye ancak ecir kazandırmak için çalışmış olur. Bundan dolayı “Sana kötülük edene iyilik et” şeklinde vârid olmuştur. Binâenaleyh kötülük eden şeriatte kötülük etmiş olsa da hakikatte sana kötülük edene iyilik etmiş olur.) İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/239.

²³² Anlamı: Kötülüğü kötülükle cezalandırmak kolay. Mertsen, kötülük yapana iyilik et. Sa'dî Şirâzî, *Bostan*, 129.

²³³ Sa'dî Şirâzî, *Bostan*, 209.

بر سنگدل برد یک مشت سیم²³⁴

Çünkü sabah oldu, o iyi huylu ve selim olan âbid, o taş yürekli zalim ve gaddar sarhoşa bir avuç gümüşü “akşamki kırılan kopuz parası” diye eline saydı ve dedi:

که دوشینه معذور بودی و مست
تو را و مرا بریط و سر شکست
مرا به شد آن زخم و برخاست بیم
تو را به نخواهد شد الا به سیم²³⁵

[33] Bana kopuzunla eylediğin yaram iyi oldu ve havf kalktı ve bana yaradan zarar ve ziyan müterettip olmadı ama, senin zararın ancak bu gümüş para ile iyi olur. Lütf ve kerem edip bu sîmi; bu akçeyi kabul et ve kopuzunu yaptır içinden elem ve keder gitsin.

از این دوستان خدا بر سرند

که از خلق بسیار بر سر خورند²³⁶

Allâh Teâlâ dostlarının- ya'nî evliyâullâhın- içinden baş üstünde birileri vardır ki halk tarafından başlarına cefâ taşları yağar ya'nî, halkın cefâsını çektikleri için makbûl-i Hüdâ ve evliyâullah olmuşlardır.

Habîb-i Neccâr Hazretlerini, kavm-i küffâr-ı haksâr cehennem karâr, şehîd ettiklerinden sonra şimdi hâtıra hiç şüphe yok ki şöyle bir suâl gelir: “Böyle bir kahramanı, böyle yüksek bir vâiz ve mücâhid ve böyle bir veliyyullâhı öldüren ve şehîd eden o kavme Allâh Teâlâ ne yaptı?” Böyle bir suâle karşı buyuruyor ki:

(وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ * إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ)

(مِنْ بَعْدِهِ): Habîb'in kavmine, (عَلَى قَوْمِهِ): Biz indirmedik. (وَمَا أَنْزَلْنَا): Biz indirmedik. Bir ordu indirmedik. (مِنْ جُنْدٍ): Bir ordu indirmedik. (مِنْ السَّمَاءِ): Gökten, ya'nî Habîb'i dinlemeyip şehîd eden kavmini de Habîb'ten sonra sağ bırakmadık. Gerçi şehîdin arkasında ve resullerin elinde bir ordu yoktu. Bununla beraber

²³⁴ Sa'dî Şîrâzî, *Bostan*, 209.

²³⁵ Sa'dî Şîrâzî, *Bostan*, 209.

²³⁶ Sa'dî Şîrâzî, *Bostan*, 209.

onlara harp için gökten bir ordu da indirmedik, (وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ): İndirmiş de değildik. Ya'nî bu gibi ahvâlde gökten apaçık [34] bir ordu indirivermek âdet-i ilâhiyye olmamış olduğu gibi hârikulâde olarak da indirmedik. Daha doğrusu indirecek de değildik. Allâh'ın bir kavmi ihlâk etmesi için öyle ordular indirmesine lüzûm yoktur. Gerçi (Bedir) ve (Hendek) gazâlarında Resûlullâh'ın muâvenet ve îmân etmeyen kavmini ihlâk için melâike indirmiş ise de bu, mecrûr mü'minlere bir müjde ile kalplerini tatmîn içindi. Allâh bir iş murâd edince sade (كُنْ): Ol der, oluverir. (إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ): Onun için (إِنْ كَانَتْ): olan hâdise başka değil (إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً): Sade bir sayha oldu, tek bir ses, haykırma, Cibril'in bir haykırması, (فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ): Hemen sönmüşlerdi. Önüne geleni yakmak isteyen o ateşli kavim o vakitten itibaren sönmüşlerdir. Elmalılı Muhammed Efendi burada “Bütün Antakya kavminin mahv ü helâkini anlamak istemişler ise de da'vet-i umûmiyyenin karşısında müşrik ve Roma devletinin ortadan kalkmış olduğunu anlamak daha şumüllüdür”²³⁷ diyor.

Allâh Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri; Habîb-i Neccâr'ın kavminin bir sayha ile helâk olduklarını beyândan sonra onlar üzerine ebedî hasretin lâzım olduğunu beyân etmek üzere: (يَا حَسْرَةً): Nedâmet-i kâmile, hasret-i dâime ve hüzn-i ebedî kimin üzerine vardır? (عَلَى الْعِبَادِ): Şol kullar üzerinedir ki (مَا يَأْتِيهِمْ): Onlara gelmedi. Kim gelmedi? (مَنْ رَسُولٍ): O kulların hallerini ıslah ve onları doğru yola irşâd için bir resûl gelmedi. (إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ): Ve o gelen resûlü, onlar istihzâ etdiler ve bunlar bu istihzâları dolayısıyla azâb edilmeye müstehâk olduklarından dâimî pişmanlık, kendilerini ihâta ettiği cür'etle ebedî bir hasret içinde kalmışlardır.

[35] Çünkü onlara o azâbın geldiği günde, o azâbı onlardan def'e kudret olmadığından onlar hayret içinde sarhoş ve pişmanlık içinde bî-hoş olacakları gibi o günde îmân etmek isterler ve gelen o gündeki îmânları menfaat vermediğinden, hasretleri mütemâdî olur ve tükenmez ve hasretlerinin arkası gelmez.

(مَا يَأْتِيهِمْ): Bunların hasret ve nedâmetlerinin sebebini beyân eder bir delildir. Takrîri şöyledir: (Küfür üzerine ısrâr ve devam eden kullar üzerine hasret lâzımdır. Zirâ, onlar

²³⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4020.

kendilerine gönderilen resûlü tasdîk etmeyip inkâr ve istihzâ ederler. Her kimse ki kendilerine gelen resulleri tasdîk etmezler ve inkâr ve istihzâ ederler. Onlar üzerine hasret lâzımdır. Binâenaleyh, küfür üzere ısrâr eden ibâd üzerine hasret lâzımdır) demek olur.

Resûlü istihzâ ile verâset-i rusûl olan ulemâyı, dîni ve resûlün şerî'at-i ğarrasını istihzâ' beyinde fark olmadığından onun ulemâ-yı şeriatini istihzâ' edenler de aynı hasrete mahkûmdurlar. Binâenaleyh zamanımız süfehâsından Şerî'at-i Ahmediyye'yi istihfâf ve istihzâ' edenlerin halleri ve naatleri tahassüre şâyandır. Hulâsâ rusûl-i kirâmı ve şeriatlerini istihzâ' ve istihfâf etmek ibâdın hasret-i dâimesini îcâb etdiği bu işden müstefâd olan fevâidi cümlesindendir.

Vâcib Teâlâ rusûl-i kirâma îmân etmeyenlerin hasret-i ebediyyeye müstehâk olduklarını beyândan sonra, karyesinin Resûlullâha îmân etmediklerinden dolayı tekdîre müstehâk olduklarını beyân etmek üzere, (أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ * وَإِنْ) buyuruyor. (كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ).

[36] (أَلَمْ يَرَوْا): Ey Habîb-i zî şânım! Ehl-i Mekke seni istihzâ ve dînini inkâr ederler de bilmezler mi ve haber almazlar mı? (كَمْ أَهْلَكْنَا): Biz, nicelerini ihlâk ettik. (قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ): Kendilerinden evvel gelen kurûndan, onlar da bunlar gibi resûllerini tekzîb ve istihzâ' ettiklerinden helâk olduklarını, (أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ): O helâk olan kavimler bir derece müteferrik oldular ki hiçbirisi dünyâyâ avdet etmezler ve edemezler ve dünyâyâ geri dönmek ihtimali de yoktur.

(وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ): Bunların kâffesi yevm-i kıyâmette bizim huzûrumuza ihzâr olunurlar ve her biri amelinin cezâsını görür.²³⁸ Zirâ, herkes o ictimâda amelinden sorulacaktır. Binâenaleyh insanlar kendilerinden evvel helâk olanların sebep-i helâklerini düşünüp helâka sebep olan günahlardan ihtirâz etmek lâzım olduğunu bilmeli. Ve rûz-i dehşet, efrûz-ı kıyâmette huzûr-ı rabb-i izzette bulunacağını düşünüp hüsn-i tedârikâtta bulunmalıdırlar.

²³⁸ Ya'nî ba'del-ihlâk bütün onlar terk olunacaklar değiller. Öldükten sonra dirilip cem' ve hesâb ve habs u ikâb vardır. Eğer ihlâk olunan terk olursa idi ölüm daha rahat olurdu.

”كما قال علي رضي الله عنه" فلو أنا إذا متنا تركنا لكان الموت راحة كل حي ولكننا إذا متنا بعثنا ونسأل بعده كل شيء“

Vâcib Teâlâ kıyâmette bütün insanların rûz-i dehşet, efrûz-ı kıyâmette, o yevmüddîn ve cezâda huzûr-ı rabbi izzette cem' olacaklarını âyet-i sâbıkada beyân buyurduktan sonra nâsın öldükten sonra dirilerek cem' olmalarının mümkün olduğunu, mahsûseten herkesin müsellemi ve gözleriyle gördükleri bir delîl ile isbât etmek üzere;

'(وَأَيُّهُ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا) فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ * وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ * لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ)

[37] (وَأَيُّهُ): Hem bir âyettir. Ya'nî Allâh Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin kudret ve azametinin kemâline ve öldükten sonra ölüleri dirilteceğine açık bir delîl ve alâmettir. (لَهُمُ): Onlara, o münkirlere, o gâfillere, (الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ): O ölü arz-yer, toprak, ma'lûm ki câmidir, cansızdır, ruhsuzdur hatta (وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً)²³⁹ buyrulduğu üzere sönmüş bir ateş halinde, hayat ile tamamen zıt bir mahiyette ölüdür. Hele bir öğle sıcaklığında bir Arabistan çölünde, o sahrâ-yı kebîrde, sûrenin manzarası düşünülürse onda hayattan ne kadar uzak olduğu görülür. Âyette Cenâb-ı Hak kurumuş, hadravâtı kalmamış olan yeryüzü öldükten sonra insanların dirilip mahşere cem' "olacaklarına delîl ve alâmettir. Binâenaleyh haşrı inkâr etmek câiz olamaz. Zirâ, Azîmüştân arzı ihyâ eder. Eğer tabiata kalsa idi o ölü arzda bir ot bile bitmezdi. Fakat (أَحْيَيْنَاهَا): Biz ona hayat verdik, onda hayat yarattık, nebâtı, hayevânı uzviyetlerle dirilttik, şenlik vücûda getirdik. Hayâtın ibtidâ bir hücreden başladığını göstererek de buyuruyor ki; (وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا): Ve ondan- ya'nî arzdan bir habbe²⁴⁰ çıkardık da (فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ): Şimdi ondan yiyorlar. Belli ki bu şöyle demektir; o insanları dahî yarattık, o tanelerden yiyip duruyorlar. Sonra onların terkîbi ve terakkîsiyle bilhassa hayât-ı insâniyyenin idâme ve tekemmülât-ı esbâbına inâyet buyrulduğu anlatılmak üzere de buyuruluyor ki (وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ): Hem onda: O arzda cennetler yaptık.- o tek hücreli hayatı üretip ve te'lif ederek birbirine girmiş, dilber, dilnişin bağlar husûle getirdik. [38] (مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ): Hurmalıklar ve üzümlükler, neler- ki bunlar nebâtî hayâtın en mükemmel şekli ve insan ezvâkının en mükemmel ezvâkıdır. (وَفَجَّرْنَا): Ve onda, yine arzda yâhut o bağlar içinde (مِنْ الْعُيُونِ): Kaynaklardan çaylar, pınarlar, akıttık (لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ): Ki onun mahsûlünden, Allâh'ın verdiği meyvesinden, hâsılâtından (وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ): Ve ellerinin yaptığı şırası, pekmezi ve teferruâtı gibi ma'mûlatından

²³⁹ el-Hac 22/5.

²⁴⁰ Hab ve habbe her ne şeyden olursa olsun herhangi bir dâneye itlak olunur.

yesinler, intifa' etsinler diye. Bu ma'nâya göre (مِنْ ثَمَرِهِ) de “لا” vardır. Vakıf olunmaz. Ma'mafih burada “ما”nın nâfiye olması da tecvîz edilmiştir. Buna göre (مِنْ ثَمَرِهِ)'de vakıf câiz “ج” olup ma'nâ şöyle olur: Mahsûlünden yesinler. Onu onların eli yapmalı. Ya'nî o bağlara bakmaları ve suyu, çapası gibi işlerinde çalışmaları iktizâ ederse de alıp intifa' edecekleri o mahsûl, onların sun'î değil Allâh'ın vergisidir. (أَفَلَا يَشْكُرُونَ): Hala şükretmeyecekler mi?²⁴¹

Bu kadar büyük Cenâb-ı Hakkın nimetlerine karşı şükretmemek en büyük bir cürüm, pek büyük bir kabahat ve münkerâtan olduğuna işâret için inkâra delâlet eden istifhâm-ı inkârî ile vârid olmuştur. Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd Feyyâzü'l-hayri ve'l-cûd Hazretleri bu âyet-i celîlesinin zât-ı ulûhiyyetinin varlığına ve birliğine ve insanları öldürüp hiç yok ettikten sonra biaynihî ma'dûmu îade edeceğine ve haşre delâlet eden nimetlerini tertîb üzere zikretmiştir.

[39] Çünkü arz, insanın mekânı ve mahall-i kararı olduğundan her şeyden evvel insana lâzım ve zarûrî olduğundan birinci mertebede insana mekân olan arzı zikretmiştir. İnsana yalnız arz üzerinde karar etmek kâfi olmayıp arzın ihyâsıyla intifa' olunacağına binâen, ikinci derecede arzın ihyâsını zikr buyurur. Yalnız arzın yeşilliği kâfi olmayıp insanların mâ bihi'l-hayâtı olan dânenin vücûdu lâzım olduğundan üçüncü derecede dâneiyi zikr buyurmuştur.

Hubûbatla hayâtı tesîs ettikten sonra hurma ve üzüm gibi nimetlerle telezzüz etmek lâzım olduğundan dördüncü mertebede bağlar ve bahçeler zikr olunmuştur. Gerek hubûbat ve gerek meyveler su ile hâsıl olduğundan, beşinci derecede pınarların cereyânı zikrolunmuştur.

Hurma ile üzümde hem meyve hem de gıda olduğu gibi, tatlı nimetlerin en ziyâde şerefli olduğu cihetle bağda ve bahçede birçok meyveler olduğu halde şereflerine binâen yalnız bu ikisinin zikriyle iktifâ olunmuştur. Gerek meyveler gerek hubûbat, ekseriyâ insanın sa'yiyle, insanın çalışmasıyla olduğundan, ellerinin amelini ekletmek sarâhaten

²⁴¹ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşıyor. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4026.

zikredilmiştir ki, insan için sa'y ve amel lâzım olduğuna dahî işâret olunmuştur. Çünkü hubûbat ekmeyince biçmediği gibi meyve de ağacını dikmeyince bitmez. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak ellerinin emeğinden eklettiklerini beyân buyurmuştur. Şu nimetlerin cümlesiyle beraber insanın rızkı gözü önünde mekânı olan arz üzerinde husûle gelmesi insan için büyük nimettir. Çünkü, eğer insanın rızkı eğer gökte veyâhut havada halk olunmuş olsa idi, [40] Gözü görmediği için dâima tereddüt ve vehm ve ızdırıp içinde yaşar ve muzdarîbü'l-kalb olur, rahatsız olur idi. Şu hâlde nimetin meskenimiz olan yerden halk olunmasının hakkımızda büyük bir nimet olduğunda şüphe yoktur. Şu ta'dâd olunan nimetlerin her birerinin şükrünü edâ etmek ve bu niam-i ilâhiyye-yi mâ-lâ nihâyeye şükretmemek pek büyük kabâhat olduğundan, âyetin âhirinde Cenâb-ı Hak şükrü terk etmek bir emr-i münker olduğunu beyân ederek şükrün lüzûmunu emr buyurmuştur. Çünkü, Beydâvî, şükrün terkinin inkâr etmek şükr ile emretmektir. Binâenaleyh (أَفَلَا يَشْكُرُونَ) cümlesi, hem şükrü terk edenleri tekdîr hem de şükr ile emri tazammundur, diyor.

Cenâb-ı Hak, Feyyâz-ı Mutlak ve Rabbi'l-Felak Hazretleri şu ta'dâd olunan nimetlere şükretmemenin emr-i münker olduğunu beyândan sonra zât-ı ulûhiyetini cemi' nekâisden münezzehtir olduğunu beyân etmek üzere esteîzü billâh şöyle buyuruyor:

(سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ)

(سُبْحَانَ الَّذِي): Din, neşr-i Dîn-i İslâmiyyetin gâyesi Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak Hazretlerini tesbîhdir, tahmîddir. Ehl-i cennetin cennette dahî evvel ve âhir demeleri tesbîh ve tahmîddir. Nitekim دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَجَهُمْ دَعَوَاهُمْ أَنَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ²⁴² buyuruluyor. Meleklerin de işi ve gücü ancak tesbîh ve tahmîddir. Nitekim وَنَحْنُ²⁴³ buyuruluyor. Ve hatta her şey kendi husûsiyetine göre rabbine, hâlıkına, mâlikine hamd ile tesbîh ettiğine²⁴⁴ göre hamd ile tesbîh, bütün halkın gâyesi demektir.

²⁴² Yûnus 10/10.

²⁴³ el-Bakara 2/30.

²⁴⁴ Her şey nazar-ı ehl-i irfânda vücûd-ı Bâriye nişânedir. Vahdâniyyetine bürhân Muhammeddir. Her zerre lisân-ı hâl ile “Yâ hak” diye nidâ ediyor. Her vahdehû lâ şerîke leh(Boş bırakılan yerler, silik olduğu için okunamamıştır).

Nitekim (وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَعْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ)²⁴⁵ buyuruluyor.

[41] (سُبْحَانَ الَّذِي) Sübhân kelimesi ya tesbîhe alemdir yâhut na't içindir. Tesbîhe alem olduğuna göre tesbîh ona ki, tesbîh o yaratana ki teaccüb için olduğuna göre “Ne münezzeh sübhândır o yaratan ki” diye tercüme edebiliriz. Sûre-i İsrâ'da Sâhib-i Keşşâf Mahmûd Zemaşerî der ki (سُبْحَانَ) tesbîhe alemdir, racûle “عثمان” gibi. Mansûb olması da ızhârı metrûk bir fiili muzmâr iledir. Takdîri (أَسْبَحَ اللهُ سُبْحَانَ) dır. Sonra (سُبْحَانَ) fiil yerine konmuş ve makâmını tutmuştur. Vallâhi düşmanlarının ona niyet eyledikleri kabâyihın cemi'inden tenzîh-i belîğ delâlet etmektedir. Sûre-i Nûr'da dahî der ki- bunda asıl acâib bir sun-i ilâhî görüldüğü zaman Allâh'a tesbîh olunmaktadır. Sonradan her taaccüb olunanda isti'mâl edilmiştir. (ilâ âhirihi)

Demek ki asıl tesbîhin ma'nâsı, tenzîh-i belîğdir. Bununla beraber makâm-ı taaccübde de kullanılır.

سُبْحَانَ مَنْ تَحَيَّرَ فِي صُنْعِهِ الْعُقُولُ

²⁴⁶ سُبْحَانَ مَنْ بِقُدْرَتِهِ يَعْجُزُ الْفُحُولُ

Bazıları, bu sûrette tesbîh ma'nâsında sâkıt olacağını zannetmişler ise de doğru değildir. Zirâ, aslı, teaccüb üzerine tesbîhtir. Ma'a mâ fih (سُبْحَانَ)'ın “عثمان” gibi ism-i alem olmasına ilişkinler de olmuştur. Onun için Kadı Beydâvî “إِسْمٌ لِلتَّسْبِيحِ” demekle iktifâ etmiştir. Nitekim İbn-i Cerîr ²⁴⁷ “اسم وضع موضع المصدر فنصب لوقوعه موقعه” demiştir.

[42] (خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا): Bütün o çiftlerin hepsini yarattı. “أزواج”ın cemi'idir. Zevc; çift ve eş demektir ki bütün eşler ve çiftler demek olur. Binâenaleyh, bütün eşler ve çiftlerin mahlûk olup mahlûkun hâlîka eş olmayacağını anlatarak hâlîkân vahdâniyyetini ve nezâhetini isbât etmiş oluyor. O çiftler ki (مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ): Arzın bitirdiklerinden -evvelki âyette zikrolunan ve olunmayan envâ-ı nebâtât ve eşcâr (وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ): Ve kendi nefislerinden

²⁴⁵ el-İsrâ 17/44.

²⁴⁶ Anlamı: Yüceltirim; sanatıyla akılları hayrete düşüreni. Yüceltirim kudretiyle anlayışları güçsüz düşüreni. Ziya Paşa, *Tercî-i Bend Terkib-i Bend*, çev. Osman Koca (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 3.

²⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîrû't-Taberî)*, 17/329. (Masdar yerine gelmiştir. Masdar yerine geldiği için de nasb edilmiştir, demiştir).

erkek ve dişi (وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ): Ve daha bilmeyecekleri şeylerden ki ne göz görmüş, ne kulak işitmiş ve ne de bir beşerin hâtırına gelmiştir.²⁴⁸

Ya'ni, nekâisden münezzehtir ve tesbîh o yaradana ki yâhut, münezzeh sübhândır o yaradan ki gerek toprağın bitirdiği nebâtat ve eşcâra ve gerek insanların kendi nefislerinden hâsıl olan erkek ve dişi ve insanların bilmedikleri acâib ve garâib mahlûkatı çift olarak halk ve îcâd buyurdu. (مِمَّا تُنْبِتُ) deki “مِنْ” teb’ıza veya beyân için olmayıp lafz-ı umûmîyi te’kîd için olduğundan Vâcibü’l-vücûd Feyyâzü’l-cûd’un îcadı umûmîdir. Mahlûkatda bazısına tahsîs yoktur. Çünkü bu âyette zikrolunan üç şeyde mahlûkatın cümlesi dâhildir. Zirâ, birincisinde arzdan çıkan otların ve ağaçların cümlesi ve yeryüzünde biten küçük ve büyük her şey dâhil olduğu gibi, ikincisi olan enfûsde gerek insanın zâtı ve gerek a’mâli ve a’razı dâhildir. Binâenaleyh ef’al-i ibâdın Allâh’ın mahlûku olduğuna bu âyet delâlet etdiğinden müfessirlerin (kul fiilinin hâlıkıdır) dedikleri itikadlarını red ve ibtâl eder. Çünkü kullarla fiilleri a’raz kabîlinden olduğu cihetle “الأزواج” da dâhildir ve “كلها” lafzı da [43] inşâyâ mânîdir. Üçüncüsü olan (مِمَّا لَا يَعْلَمُونَ) semâvât ve arzda gizli ve aşikâr, insanların görmedikleri ve bilmedikleri her ne varsa cümlesi dâhil olduğundan, mahlûkatın cümlesine âyet şâmildir. Binâenaleyh, âlemde hilkat-i ilâhiyyeden hâriç bir şey yoktur. Bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakkın mümkinâtın küllisi mahlûk-ı ilâhiyye olduğunu beyân buyurması, Cenâb-ı Hakkın şerîkden münezzeh olduğunu müstelzim olduğu cihetle âyet-i kerîme “توحيد” ma’nâsını dahî mutazammındır. Çünkü her şey mahlûk olunca, mahlûkun hâlîka şerîk olamayacağı bi’l-bedâhe zâhir olur. Şu hâlde (Cenâb-ı Hak her şeyin hâlîkı) demek (şerîkden münezzeh) demek olur.

(وَأَيُّهُ لَهُمُ اللَّيْلُ): Bir âyet dahî onlara gecedir. Ya'ni Allâh Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin kudret ve azametinin yüceliğine ve insanları öldürdükten sonra ve bütün kâinat ve mevcûdâtı yok ettikten sonra insanları tekrar dirilteceğine, o münkirlere, o kâfirlere, o câhillere bir âyet dahî gecedir. Cenâb-ı Hak, mekânda tecellî eden kudret-i ilâhiyyeyi ihtârdan sonra zamanda tecellî eden kudret-i Rabbâniye işâret buyuruyor. Şöyle ki, (نَسْلُجُ مِنْهُ النَّهَارُ): Zirâ, biz azîmüşşân o geceden gündüzü yüzeriz. (فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ): Derken bir de bakarlar ki onlar karanlığa dalmışlardır. Bu âyet-i celîlesinde Vâcib Teâlâ ve

²⁴⁸ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’ân Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/4028.

Tekaddes Hazretleri gündüzün geceden yüzülmesiyle, soyulmasıyla gecenin karanlığının insanları ihâtasını, insanların öldükten sonra dirileceğine delil getirmiştir. Çünkü, gecenin gündüzden soyulmasıyla âlemin ziyâ içinde kalması, kezâlik gündüzün geceden soyulmasıyla zâil olan ziyânın ve zulmetin iâdesi, insanların mevtiyle zâil olan rûhun bedene iâdesine delâlet-i azîme vardır. Zirâ, âlemde ziyâ ve zulmetin zâil olmaları, aynı bedenden zâil olmasına benzediğinden avdetleri de rûhun tekrar beden avdetine benzediği cihetle haşre delâlet ettiklerine şüphe yoktur.

[44] Çünkü rûhun bedene iâdesi zâil olan ziyânın ve zulmetin iâdesinden daha müşkül değildir. Binâenaleyh; birini iâdeye kâdir olanın öbürünü de iâdeye kâdir olacağına şüphe kalmaz.

(وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ) (الشَّمْسُ): Güneş de bir âyet- ya'nî gece ve gündüzün sebebi gibi görünen güneş de Allâh'ın kudret ve azametinin yüceliğine ve haşrin vücûduna bir avdettir. (تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا): Kendisi için mukadder müstekâr için cereyân ediyor. (ذَلِكَ): Bu âyet-i kerîme bugünkü fenne tamâmıyla muvâfıktır. Çünkü bu âyet açıktan açığa güneşin kendi mihverinde dönmekte olduğunu bize haber veriyor. Lâkin o anda güneş döner, arz, yerinde durur kalır zannederlerdi. Böyle zannederler ve böyle itikâd ederlerdi. Zarf-ı mekân olan (مُسْتَقَرٍّ) kelimesine dâhil olan “ل”yı zarfiyyetden çıkarıp “إلي” ma'nâsına haml ederlerdi. Bu doğru değildir.

Şimdi hakikat meydana çıktı. O derece vuzûh kesbetti ki hiç kimsenin şüphesi yok. Şems, sâbitdir, mihveresi üzerinde döner. Hareketi adeta bir hareket-i raksıyyedir. Yerini değiştiriyor. Asıl dönen kürre-i arzdir. Kürre-i arz şemsin etrafında dönüyor. Biz güneş dönüyor zannediyoruz. Nasıl ki denizde giden sahilleri deniz zanneder. Arz yuvarlaktır kürevîdir.

Arzın yuvarlaklığını ta eskiden beyân etmişlerdir. Fahreddîn Râzî gibi eski ve büyük ulemâmız (yer müdevverdir) diyorlar. Eskiden kalma bir itikâd-ı câhilâne var. Arz güya Kaf Dağı'na yapışmış imiş. Bunun sıhhatine dâir ne bir âyet ne de bir hadîs vardır. Ya'nî bu karar, bu fikir Benî İsrail zamanından beri sürüklenmiş gelmiş. Kaf Dağı hakkında zikr olunan hadîs mevzudur uydurmadır.

[45] Kezâlik, arzın taş üzerinde ve o taşın da bir öküz arkasında olması ve hareket-i arzın sebebi mezkûr öküzün kılları veya Cebel-i Kaf'ın damarları hareket etmesinden ibaret bulunması kat'iyen bâtıldır. Buna dâir Fahr-i Kâinât Efendimizden ve dâîfü'r-rivâye bir hadîs bile yoktur. Üc bin Unuk kıssası da yalandır. Üç bin doksan arşın boyu olan bu şahs-ı mevhûm güya zamân-ı Nuh'da mevcûd imiş. Tufan dizlerine kadar varmamış ve zürriyyet-i Nuh'dan olmadığı halde Hazret-i Mûsa zamanına kadar ber-hayât imiş. Akıl ve âdete muhâlif pek çok efâl ve harekât kendisinden sâdır edermiş. Bu kıssaların kâffesi nass-ı Kur'ân'ı Mübîne mübâyindir. Evet! Bu isimde Amâlîka'dan bir kâfir olup Hazreti Mûsa aleyhisselâm zamanında katl edildiği “Meâlimü't-tenzîl”de mezkûrdur.²⁴⁹

Dünyânın müddeti yedi bin yıl olup Ümmet-i Muhammed'in muharrik-i elf-i sâbi'ada bulunmasına dâir mervî olan hadîs de mevzû ve bâtıldır. Kıyâmetin ne zaman kopacağına Allâh Teâlâ'dan gayrı kimseye ma'lûm olmamasına dâl olan nusûs-ı Kur'ân ve ehâdîs bunun kizbine şahittir. Fezâil-i a'mâle müteallik, gâyet mübâlağalı hadîslerin kâffesi mevzûdur, uydurmadır. Hiçbirine dâir sened-i muteber olmadıktan başka şer-i şerîfin kavâidine ve usûlüne de mübâyin oldukları meydandadır. Mesela: Şu kadar rekât Duhâ namazı kılana yetmiş peygamber sevabı verilirmiş.²⁵⁰ Böyle yalan olur mu? Bu nasıl mümkün olur? Bir insanın ömrü Nuh aleyhisselâm kadar olup gece gündüz ibâdet etse, bir peygamberin mertebesine eremeyeceği nusûs-ı şerîatle müsbettir. Bir kimse cum'a günü niyet-i hasene ile iğtisâl etse, her kılına mukâbil kıyâmet gününde kendisine bir nûr ve her katre suya mukâbil cennette bir derece verilirmiş. Hatta o derecelerden biriyle diğeri beyninde yüz senelik mesâfe bulunurmuş. Kezâlik bir salâvât-ı şerîfe getiren bir mü'min veya kelime-i tevhîdi bir mü'min telaffuz edince, hemen ondan bir kuş halk olunurmuş. Onun yetmiş bin lisânı olarak ilâ yevmi'l-kıyâme o mü'mine istiğfâra devam edermiş.

²⁴⁹ Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrû'l-Beğavî)*, 2/30.

²⁵⁰ Bir kimse yetmiş sene lillâh kılınmamış olan namazını niyet ederek Ramazan'ın son cum'asında yâhut Kadir Gecesi'nde yetmiş vakit namaz kaza ederse o yetmiş yıllık namazları kaza etmiş olur mu? el-Cevab olmaz Sabri el-Müftî. Böyle bir namaza itikat etmenin küfr olduğu hakkında Fetevâ-yı Abdurrahîm'de fetvâ verilmiştir. Böyle bir namazın sıhhatine nâil olmak bütün tekâlif-i ilâhiyyeyi ta'til ve iptal demektir~ Sabri.

عن جعفر بن حسن عن ثابت عن أنس بن مالك رضي الله عنه إنه قال: قال رسول الله صلى، [46] Kezâlik, güyâ bu²⁵¹ الله عليه وسلم من قال : سبحان الله وبحمده : غرس الله له ألف ألف نخلة في الجنة ، أصلها من ذهب hadîsi, peygamber buyurmuşlar. Hâşâ Hazreti Peygamberin böyle bir hadîsi yoktur. Haber mevzûdur. İbn Kayyım Cevzî diyor ki “Bu Cafer’in cediti fırka adında olup kendisine Ebû Süleyman Kassar Bârî deniyordu. Hâfız ibn Adî “Bunun rivâyet ettiği hadîs nâmakbûldür” diyor. Cafer’in babası hakkında (Yahya bin Maîn Hazretleri lâ şeydir diyor. Bunun hadîsleri yazılmaz diyor.²⁵² “مَنْ صَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عِبَادَةَ سِتِّينَ سَنَةً”²⁵³ Bunu da mev’ıza kitâblarında ve eski Arapça hutbelerde hadîs diye rivâyet ederler, mevzûdur. Bu babda İbn Cevzî diyor ki: “Bir hadîsi, ma’kûle mübâyin veya mütekavvile muhâlif yâhut usûle münâkız bulunca mevzûiyyetine hüküm olunur.”

İşte kûre-i arz şemsin etrafında dönüyor. Nasıl seyyârât ve sevâbit dönerlerse, arzda öyle devrediyor, dönüyor. (وَكُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ): Nasıl balıklar suda yüzerlerse yer de öyle döner. (ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ): Şemsin şu minval üzere kendi mihveri etrafında dönmesi, cereyânı herkese gâlip ve ilmi her şeyi ihâta eden Allâhu Teâlâ’nın takdîridir.

[47] (وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ) Aya gelince, (قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ): Ona menzil menzil mikdâr biçmişizdir- Ya’nî ay, güneş gibi istikrarlı bir sûrette cereyân etmez, ya’nî yalnız mihverinde cereyân etmez. O kamere birtakım menziller- ya’nî 28 menzil takdîr etmişiz. Her gece yirmi sekiz menzilden birisine iner ve o menzili geçer ve her gece bir menzile cereyân ederek bu sûretle yirmi sekiz menzili bir ayda gezer. Sonra bir veya iki gece hiç görünmez- şehir noksan olduğuna göre ve her menzile göre bir miktar ta’yîn etmişizdir. Ay, güneş gibi sâbit değildir, seyyârdır. Her gün bir menzile gelir. Her menzile göre bir şekilde görünüyor. Araplar yirmi sekiz menâzil-i kamerîyi ayrı ayrı isimleriyle saymışlardır. Kamer, bu yirmi sekiz menzilden her gece bir menzile iner ve konar da istikbâle kadar günden güne nûru arta arta, sonra da eksile eksile son menzilde iyice

²⁵¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (İbn Kayyım el-Cevziyye), *el-Menârü’l-münîf fi’s-sahîh ve’z-za’îf* (Halep: Mektebü’l-matbuât el-İslâmiyye, 1970), 1/44, (No: 39); Bu hadisin Tirmizideki rivâyeti: “مَنْ قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ، غُرِسَتْ لَهُ نَخْلَةٌ فِي الْجَنَّةِ” (Ebû Îsâ Muhammed bin Îsâ bin Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Beyrut: Daru’l-ğarbi’l-islâmî, 1998), 5/511, (No: 3464).)

²⁵² İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menârü’l-münîf*, 1/44.

²⁵³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menârü’l-münîf*, 1/47, (No: 44). (Kim aşure günü oruçlu olursa Allah ona atmış yıllık ibâdet sevâbi yazar).

müdekkik Elmahlı, muhakkik Hamdi Efendi merhûm şöyle diyor: “Felek-i meşhûn” denince ibtidâ, Hazreti Nuh'un gemisi hatıra gelir. Fakat burada (ذُرِّيَّتُهُمْ) kaydı bunu iradeye manîdir. Bu karîne ile burada felek-i meşhûn, hâmile kadınların rahimlerinden mecâz, belîğ bir istiâredir. Evet sulb-i pederden bir tufan ile atılan zürriyyetler, anaların rahminde Hazret-i Nuh'un gemisi gibi bir sefîne-i necât bulur.

[49] (وَحَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ): Yalnız gemi ile kalmadı. Biz insanlar için merâkib-i berriyye ki, deve, sığır, at, merkep ve hatta karada yürüyen şimendiferler, otomobiller, otoraylar, havada uçan balonlar, tayyâreler ve merâkib-i mecriyye ki, kayık ve vapurlar yarattık. Binâenaleyh (وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ)²⁵⁵ nazm-ı celîli mûcebince, Kur'ân'a her şey dâhil olduğu kara vapurlarının tayyâre ve sâirenin îcâdına bu âyetle istidlâl olabilir.

Vâcib Teâlâ Hazretleri insanların zürriyetlerini deryada gemilerle, istedikleri mahalle götürdüğünü beyândan sonra zürriyetlerini götürmek, insanlar için nimet-i uzmâ olduğunu beyân etmek üzere (وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ * إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ) buyuruyor. (وَإِنْ نَشَأْ): Eğer biz dilersek, (نُغْرِقْهُمْ): O zürriyetleri felek-i meşhûn gibi o rahimlerde kendilerini de onun mislinden bindikleri gemileri de gark ediverirdik. (فَلَا صَرِيخَ): de ne zürriyetler için bir feryatçı, bir feryâd eden veya feryâda yetişen bulunurdu. Ya'nî bir yardımcı olmazdı ve onlar ölümden kurtulamadı. (وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ): Ne de berikiler gark oldukları denizden kurtarılırlar. (إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا): Meğerki bizden bir rahmet ile kurtulurlar (وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ): Ve kurtulduktan sonra biz onlara mühlet verirdik ki, yevm-i kıyâmete kadar o mühlet onlara azık olur ve o metâ-ı hayatla biz onları imtihân edelim, bakalım şu meta-ı hayâtı nereye sarf ederler ve ne gibi cezâyâ müstehâk olurlar. Zirâ, sonları için mukadder olan zamana kadar onlara verdiğimiz müsâade, onlar için mübârek bir sermayedir. İnsan sermâyesini hayra sarf etmek lâzımdır. Binâenaleyh, ecel-i mev'ûdlarına kadar onların hayatlarını kendilerine ihsân ettik ki imtihân muamelesi yetsin, i'tizâra mahalleri kalmasın.

[50] Allâhu Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri zâtında, sıfâtında, ef'âlinde vahdâniyyet ve ferdâniyyetine delâlet eden alâmetleri beyândan sonra bu kadar büyük delîller kendilerine tesîr etmeyip rûsul-i kirâm, enbiyâ-ı ızâmın Allâh Teâlâ Hazretlerine da'vetine îcâbet

²⁵⁵ el-En'âm 6/59.

etmeyerek imtina' edeceklerini beyân etmek üzere (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ) (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ): Taraf-ı risâletten kâfirlere hitâben dahî denilse, (اتَّقُوا): Sakınınız. Neden? (مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ):

من الآفات والنوازل فإنها محيطية بكم أو ما يصيبكم من المكاره من حيث تحتسبون ومن حيث لا تحتسبون أو من الوقائع النازلة على الأمم الخالية قبلكم والعذاب المعد لكم في الآخرة أو من نوازل السماء ونوائب الأرض أو من عذاب الدنيا وعذاب الآخرة أو ما تقدم من الذنوب وما تأخر²⁵⁶

Kezâ fî tefsîr-i allâme-i Ebüssuûd. (لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ): Me'mûl ki merhamet-i Rabbâniye nâil olursunuz. Fahr Râzî ve diğer müfessirlerin beyânlarına göre kâfirlerin önlerinde olan azâbla murâd azâb-ı semâvî, arkalarında olan azâbla murâd azâb-ı arazî, yâhut önlerinde olan azâbla murâd azâb-ı dünyâ ve arkalarında olan azâbla murâd azâb-ı âhiret. Ya'nî küfrünüz sebebiyle âfât ve azâb-ı semâvî ve azâb-ı arazî ve azâb-ı dünyâ ve âhiretten tevbe ve îmân ederek nefsinizi vikâye ederek, lütf-ı ilâhî ve merhamet-i sübhâniyyeye mazhâr olur. Dinlese, onlar asla kulak asmazlar ve nefislerini kurtarmak cür'etine asla meyletmezler demektir.

(وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ)'nın cevâbı şu (وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ) nazm-ı celîlinden anlaşılmasına mebnî hazf olunmuştur. (وَمَا تَأْتِيهِمْ): Kâfirlere gelmedi, (مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ): Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmedi. (إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ): İllâ onlar, o âyetten i'râz edici oldular.

[51] Zirâ, onlar mütemerrid ve inatçı oldukları için her zaman vahdâniyyete delâlet eder. Bir âyet kendilerine geldiğinde, her halde o âyetten i'râz etmek âdetleridir. Binâenaleyh o âyeti tasdîk cür'etini hiç düşünmezler. Âyet ile murâd; mûcize ve mûcizenin gayrısı delîllerdir. Binâenaleyh her türlü delâilden yüz döndürmek ve âyetle istihzâ etmek onların âdet-i kerhîlerindendir. Asr-ı saâdet münafıkları gibi zamanımızda dahî bütün âyetleri inkâr ve ahkâm-ı ulûhiyyeyi ve şeriât-i garrây-ı Ahmediyye'yi istihzâ eden ve duaî-yı müslimînin itikadlarını yıkmaya çalışanlar vardır. Hazelehumullâh.

²⁵⁶ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/169. (Âfetler ve belâlar. Bundan kasıt size gelen sıkıntılar, belâlardır, hesaba kattığınız katmadığınız her türlü belâdır veya önceki ümmetlerin başına gelen âfetlerdir. Veya sizin için âhirette hazırlanan azaptır. Veya gökten gelen âfetler, yerden gelen belâlar veya dünyadaki belâlar ve âhirette azaptır veya önceki ve sonraki günahlardır.)

ya'nî itikad ve amel cihetlerinden her ikisinde bahîllerdir. Çünkü da'vet olundukları tevhîde îcâbet etmedikleri gibi fukarâyâ şefkate dahî meyletmezler.

[53] Bir âyet-i kerîme ve bunun emsâlinde insanlara infâk ile emirde insanları atâlet ve batâlete sevk değil, belki kesb ve iktisâb ile emirdir. Çünkü infâk ile emirde kesb ile emri makzîdi. Çünkü infâkın mevkûf-ı aleyhi kesbdır.

²⁶⁰ dir. “وَالْمُتَوَقِّفُ عَلَى الْمُتَوَقِّفِ عَلَى شَيْءٍ مُتَوَقِّفٌ عَلَى ذَلِكَ الشَّيْءِ”

Vâcib Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, Resûlullâhın kâfirlere ittikâ ve infâkla emrettiğini beyândan sonra bu emrin zımnında kıyâmet mev'ûd olduğundan kâfirlerin istihzâ tarîkıyla “sözünüz doğru ise kıyâmet ne zamandır” dediklerini beyân etmek üzere (مَتَى هَذَا الْوَعْدُ) buyuruyor. (وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) Bir de derler ki, (مَتَى هَذَا الْوَعْدُ): Ne zaman bu va'd- bu ölümlerin dirilmesi, bu ihzâr va'di? (إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ): Eğer doğru iseniz- ya'nî böyle diyerek istihzâ etmek isterler. Vâcib Teâlâ kâfirlerin şu sözlerine (مَا يَنْظُرُونَ) Ne (مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً) buyuruyor. (إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ) Fakat başka değil, bir tek sayhaya bakıyorlar ki, ilk ya'nî sûrun birinci üfürülmesi- bir sayha ki (تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ): Yehtesimûnun idgâmıdır. Ya'nî bir sayha ki onlar biri birine geçmiş, çakışıp dururlarken kendilerini alıverir.²⁶¹ Resûlullâhın “Kıyâmet öyle bir zamanda gelir ki iki kimse bir elbiseyi alım satım yapmak üzere yere sererler alım satım yapmadan ve içmek üzere devenin sütünü sağlarlar içmeden ve bir kimse havzı sıvar, içine sokulmadan ve yemek için lokmayı eline alır ağzına koyamadan elbette kıyâmet kâim olur. Kimsenin haberi olmaz” buyurduğu, Ebû Hüreyre Hazretlerinden mervîdir. Binâenaleyh kıyâmetin vaktini tayin etmek insanlar için mümkün değildir. Zirâ, kıyâmetin zamanının ilmi Allâh Teâlâ'ya mahsûstur. Zamân-ı kıyâmeti tebyînden tamâm-ı beşeriyyet âcizdir.

[54] (وَيُنَزَّلُ) Onun yanındadır, (عِنْدَهُ) Şüphesiz Allâh, (إِنَّ اللَّهَ) (وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ) (وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ) Ve yağmuru o indirir. (وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ) Rahimlerde ne var o bilir. (الْغَيْثِ) (وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ) Yarın ne kazanacağını bilmez. (مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا)

²⁶⁰ Anlamı: “Bir şeye bağlı olana bağlı olan o şeye de bağlıdır.” Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfî el-Yemenî, *Merhemü'l-ileli'l-mu'dile fi'r-reddi 'alâ eimmeti'l-Mu'tezile* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-cîl, 1992), 1/158.

²⁶¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/4034.

hiçbir nefis nerede öleceğini bilmez, küçük kıyâmetini bilmez, büyük kıyâmeti nereden bilecek;

²⁶² (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ...إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ)

”الآية نزلت في الحارث بن عمرو بن حارثة بن محارب بن حفصة من أهل البادية أتى النبي صلى الله عليه وسلم فسأله عن الساعة ووقتها وقال إن أرضنا أجذبت فقل لي متى ينزل الغيث وتركت امرأتي حبلى فمتى تلد ولقد علمت أين ولدت فبأي أرض أموت؟ فأنزل الله هذه الآية²⁶³“

Ya'nî rivâyet olundu ki ehl-i bâdiyeden Hâris bin Amr bin Hârise namında bir kimse Resûlullâh (s.a.v.) Efendimize geldi “Ya Muhammed, kıyâm-ı sâat ne zaman? Beldelerimiz kuraklıktan sıkıldı. Bolluk ne zaman ve yağmur ne zaman yağacak? Karımı gebe olarak bıraktım.²⁶⁴ Ne doğuracak? Bugün kazandığımı biliyorum. Yarın ne kazanacağım? Nerede doğduğumu biliyorum fakat nerede öleceğim?” dedi. İşte bu âyet bu sebeple nâzil oldu. Demek ki âyet vâki' olmuş bir suâlin cevabıdır.²⁶⁵ Lâkin mâkablindeki âyetlere nazaran da bir suâli mukadderin cevabıdır.

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ)²⁶⁶

“Ey insanlar! Bir günü sayın ve korkun ki²⁶⁷ ata evlâdına bir şey ödeyemez,²⁶⁸ evlâd, o da atasından bir şey ödeyecek değildir. Muhakkak Allâh'ın va'di hak, o halde sakının. Dünyâ hayâtı sizi aldatmasın ve sakının o mağrur, sizi Allâh'a güvendirmesin” buyurulması üzerine şüphesiz ki “O saat ne zaman?” diye bir suâl hatıra gelebileceğinden, bu âyet-i kerîme ile o suâle cevap verilmiş olur.

²⁶² Lokmân 31/34.

²⁶³ Hâzin, *Tefsîrü'l-Hâzin*, 3/401.

²⁶⁴ (الغور: الشيطان أو الدنيا و الأمل مدارك)

²⁶⁵ Bu ifadelerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinden menkul olduğu anlaşılıyor. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3852.

²⁶⁶ Lokmân 31/33.

²⁶⁷ Ey isyâna meyleden insanlar ya'nî dînin emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb ile Allah'dan korkar.

²⁶⁸ Ya'nî azâb ve ikâbı def' edemez. “شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي” hadîs-i şerifin muktezâsı orda Ehl-i sünnete göre şefâat sâbit olduğundan bu küffâra mahsûstur denildi. Zirâ, mü'minler birbirlerine şefaât ederler.

عن ابن عمر أن رسول الله (صلعم) قال مفاتيح الغيب خمس إن الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في” Abdullah bin 269”الأرحام وما تدرى نفس ماذا تكسب غداً وما تدرى نفس بأَيِّ أرضٍ تموتُ إنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ Ömer radiyallâhu anhdan mervîdir. Resûlullah (s.a.v.) “Mefâtihi’l-gayb, ya’nî gayb kilitleri beşdir. Onları ancak Allâh bilir” buyurmuş ve bu âyetleri okumuş.

[55] Câmiu’s-Sağîrde 270”خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ” diye var olan Büreyde hadîsinde, Münâvî Şerhu Kebîr’indeki “Ya’nî bu beş şeyi Allâh’tan başkası hem küllî hem cüz’î olarak ihtisâs ve şumûlû vechi üzere bilmez. Şu hâlde Allâh Teâlâ’nın bazı havâssını bu şeyden bazı muğayyebâta muttali’ kılmasına münâfî olmaz. Çünkü o mahdûd cüz’iyâtıdır. Mutezile’nin bunu inkâr etmesi de mekâbiredir. İlâ ahirihî. Ey mü'minler! Hiç şüphe etmeyiniz ki bir zaman olup bu korkunç saatin geleceğidir. Fakat bu saat ne zaman gelecek? Kıyâmet ne zaman kopacak! Yakın mıdır? Uzak mıdır? Bunun zamanı bilinmiş midir? Kaç sene kaç hafta, kaç gün? Kaç bin sene sonra olacaktır? Bunun hakkında birçok dedikodular olmuş, birçok sözler söylenmiş. Fakat sözün doğrusu şudur; kıyâmetin ne zaman 271 kopacağını, bu müthiş saatin ne zaman geleceğini Allâh’tan başka kimse bilmez. Ne Allâh ne de Peygamber kıyâmetin ne zaman kopacağını insanlara bildirmemiştir. Bunun vakti, zamanı belli değildir. İşte sözün doğrusu budur. Şimdi okuduğumuz âyet-i kerîmeden anlaşılan budur. Kıyâmetin ne zaman kopacağı ebedî bir sırdır. Bunu Allâh’tan başka kimse bilmez. Allâh Teâlâ şu, (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا * فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا * إِلَى رَبِّكَ) 272) âyet-i kerîmesinde dahî buyuruyor ki, kıyâmetin ne zaman kopacağını öğrenmeye ihtiyacınız yoktur. Ne zaman koparsa kopsun bundan size ne? Onu yalnız ben bilirim. Üzerinize lâzım olmayan şeyle uğraşıp durmayın?

269 Hâzin, *Tefsîrû'l-Hâzin*, 3/401.

270 Anlamı: Allah’tan başkasının bilmediği beş şey.

271 كَتَمَ اللَّهُ تَعَالَى وَقْتَ قِيَامِ السَّاعَةِ عَنِ الْخَلْقِ لِيَصِيرَ الْمَكْلَفُ مَسَارِعًا إِلَى التَّوْبَةِ وَالطَّاعَةِ فِي جَمِيعِ الْأَوْقَاتِ فَإِنَّهُ لَوْ عَلِمَ وَقْتُ قِيَامِ السَّاعَةِ لَتَقَاصَرَ الْخَلْقُ عَنْهَا وَآخَرُوهَا. وَكَذَلِكَ أَخْفَى لَيْلَةَ الْقَدْرِ لِيَجْتَهِدَ الْمَكْلَفُ فِي الْعِبَادَةِ فِي لَيَالِي الشَّهْرِ كُلِّهَا وَأَخْفَى سَاعَةَ الْإِجَابَةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ (لِيَكُونَ الْمَكْلَفُ مَجْدًا فِي الدَّعَاءِ فِي جَمِيعِ سَاعَاتِهِ. (روح البيان

hemence yönelmesi için kıyâmet saatini insanlardan gizlemiştir. Eğer kıyâmet saati bilinseydi insanlar vazifelerini ihmal ederler ve ertelerlerdi. Aynı şekilde Allah Kadir gecesini de gizlemiştir ki, mükellefler bu ayın tamamında kulluğa çalışsınlar. Yine Cuma günü icâbet saatini de gizlemiştir ki, mükellefler Cuma’nın her saatinde duaya ihtimam gösterebilirler. Rûhu’l-beyân)

272 en-Nâziât 79/42-46.

[56] Vaktiyle Kureyş kavminin inatçıları da ikide bir de “Kıyâmet ne vakit kopacak? Haşr ne zaman vukûa gelecek?” diye peygamberimize birtakım suâller sorardı!.. Bunlar Efendimizi üzüyor, içinde bir düğüm oluyordu. Bunları halletmek, kıyâmetin ne vakit kopacağına dâir bunlara cevap arzusu bir türlü içinden çıkmıyordu.

Allâh Teâlâ Hazretleri Efendimize, bunu düşünmekten vazgeçmesini tenbîh buyuruyor, “Kıyâmetin ne zaman kopacağını düşünmek senin vazîfen değil. Bunu kendi kendine dert edip durma” buyuruyor. Ey cemaat! Kıyâmetin ne vakit kopacağını sormak, araştırmak, bizim hiç de vazîfemiz değil, buna lüzûm da yok. Bize düşen sade o müthiş günün şiddetini düşünerek yaşadığımız müddetçe salâh! içinde ahlâkî faziletlerle yaşamak, o güne yarayacak temiz bir kalbe mâlik olmaya çalışmaktır. O günkü sevaba, o günkü sorgu suâle güzel cevap vermeye hazırlanmaktır.

Peygamberimiz kıyâmetin ne zaman kopacağını bildirmemiş sadece demiştir ki “Dünyânın geçen ömrü kalan ömründen daha çoktur.” Fakat geçen ömrü ne kadardır? O da belli değildir. Binâenaleyh kıyâmetin ne zaman ve ne vakit kopacağını Allâh'tan başka kimse bilmez. Kıyâmet ne vakit koparsa kopsun bize ne. Vakti saati gelince kopar. Onu düşünmek bize lâzım değil. Bizim de kendimize göre bir kapanış var ki o da ölümdür.

[57] Ölüm gelince, insanın kıyâmeti kopmuş demektir. Bu kıyâmet ise bize pek yakındır. Hepimizin gözü önünde her gün binlerce kıyâmet kopuyor. Genç- koca, sağlam-hasta demeyerek bakarsınız gelivermiştir. İşte insanoğlu bu kıyâmeti düşünmeden, başucunda her saat, her dakika, her saniye dolaşan kıyâmeti bırakıp da dünyânın kıyâmetini düşünmek akıl kârı değildir.

Aklı başında bir insan, her saniye başucunda dolaşan kızılcâ kıyâmeti düşünerek ölmezden evvel dünyâsını da âhiretini de ma'mûr etmeye çalışmalıdır. Peygamberimiz “Kıyâmet kopacak olsa da elinizde bir fidan, bir ağaç olsa yine onu diksin ve başkalarına faydalı olmaya çalışınız” buyuruyor. Demek ki insanın vazîfesi, kıyâmet filan vakit kopacak diyerek kendilerini tembelliğe vermek değil, dünyâda yaşadığı müddetçe hem dünyâsını ma'mûr etmek, dünyâsı için çalışmak, hem de âhireti için

çalışmak ve âhirete hazırlanmaktır. (اِحْرُثْ لِدُنْيَاكَ كَأَنَّكَ تَعِيشُ أَبَدًا، وَاَعْمَلْ لِآخِرَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ غَدًا)²⁷³ kıyâmetin yarın kopacağını bilsen yine dünyâ ve âhîret için çalışacaksın millete, devlete, memlekete, Allâh'a ve Resûlullâh'a kul olmaya çalışacaktır. Sana düşen vazîfe işte budur. Rahmetli Nasreddîn Hoca'ya bir gün sormuşlar. Hoca Efendi! Kıyâmet ne zaman kopacak, şunu bize haber versen olmaz mı?

[58] Hoca merhum demiş ki: “Karım ölürse küçük kıyâmet, ben ölürsem büyük kıyâmet kopmuş demektir.” Rahmetli hocanın şu cevabı o kadar yerinde, o kadar büyük ve o kadar mânalıdır ki bunun fevkinde bir söz daha olmaz. Dikkat olunursa! “Kıyâmet ne zaman kopacak” diye soran ahmaklara nasıl kestirme bir cevap vermiş. Kısa ve muhtazar bir cevap ama çok değerli, tam cevap. Hoca demek istiyor ki, kıyâmetin ne zaman kopacağını kimse bilmez. Hem onu düşünmek benim vazîfem değil, kıyâmetten bana ne? Ben ancak kendi kıyâmetimi düşünürüm. Faraza benim karım ölürse orada bir rahatsızlık, bir kızılca kıyâmet başlar. Onun nizâmı, intizâmı, düzeni, birliği bozulur. Hele iri, ufak, birkaç çocuk da varsa artık telaş sırası. İşte bu benim için küçük bir kıyâmet. Karımın ölmesiyle benim başıma bir kıyâmet kopmuş demektir. Ben öldüğüm gün ise artık başıma büyük kıyâmet kopmuştur. İşte benim düşündüğüm. Bu iki kıyâmettir. Siz de kendi kıyâmetinizi düşünün de başınıza kıyâmet kopmadan evvel hazırlanın ve başkasına karışmayın! Kıssadan hissedirler. Artık her insan bundan kendisine düşen hisseyi almalıdır.

[59] Vâcib Teâlâ Hazretleri kıyâmetin, bir sayhanın zuhûruyla hâsıl olacağını beyândan sonra o sayhanın zuhûrunda nassın ahvâlini beyân etmek üzere (فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً) (وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ) buyuruyor. O sayha zuhûr edip herkes iştince insanlar vasiyete- hiçbir işleri hakkında bir kelime vasiyyet etmesine- bile kâdir olamazlar. Ya'nî bir vasiyyet etmeye kâdir olmadıkları gibi her birisi olduğu yerde kalırlar. Hiçbir kimse kendi emrine ve ehil ve ıyâline dönemez ve dönmeye kâdir olamazlar. Zirâ, sayha ile beraber hepsi ölürler. Hatta göz yumuncaya kadar kendilerine müsâade olmaz ki insanların âhîr ömürlerinde âdetleri olan vasiyyeti yapabilsinler, yapamazlar. Çünkü elleri değmez, hemen hânelerine bile dönmeye kâdir olmadıklarından oldukları yerde helâk olurlar.

²⁷³ Anlamı: Sonsuza kadar yaşayacakmış gibi dünyaya yarın ölecekmişsin gibi âhirete çalış. el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü 'l-ummâl fî süneni 'l-aqvâl ve 'l-ef'âl*, 5/581.

Vâcib Teâlâ onlar helâk olunca ikinci sayha ile kabirden kalkacaklarını beyân etmek üzere (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ) buyuruyor. (وَنُفِخَ): Birinci sayhadan sonra ikinci defa olarak İsrâfîl aleyhisselâm tarafından (فِي الصُّورِ): Sûra üfürülünce, birinci nefha ile ikinci arasında fark-ı sene vardır. Bu ikinci nefha, (فَإِذَا هُمْ)²⁷⁴ Bir de bakarsın ki, görülür ki bütün ölümler (مِنَ الْأَجْدَاثِ): Kabirlerinden kalkarak (إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ): Cenâb-ı Rabb-i izzetin cânib-i manevîsine sür'atle giderler. Rablerine doğru akın ederler.

[60] Zirâ, herkes amelinin hesap ve cezâsı için çağırıldığından tâ Âdem aleyhisselâm zamanından kıyâmet kopuncaya kadar gelmiş ve geçmiş insanların kâffesi küçük ve büyük hepsi çağırıldığı mahalle gitmeye mecbûr olduklarından, hemen sür'atle gitmekten başka bir çâre olamayacağı cihetle çâr ve nâçâr, rızâlî ve rızâsız, sür'atle rablerine akın ederler. Çünkü, Kahhâr-ı Mutlak Hazretlerinin huzûr-ı ma'nevîsinden başka, onlar için bir merci' olmadığından o günde, o rûz-ı dehşet, efrûz-ı kıyâmette herkes da'vet-i ilâhiyyeye icâbet eder ve sür'atle giderler. İki sayha arası (kırk) sene olduğu ve (kırk) seneden sonra insan menîsine benzer semâdan bir rahmet yağacağı ve o yağın rahmetle insanların ot biter gibi bitecekleri ve âzâları tamam olduktan sonra ikinci sayhanın zuhûr edeceği ve o sayha ile insanların hayat bulup mahşere yürüyecekleri Müslim ve Buhârî hazerâtının Ebû Hüreyre'den rivâyet ettikleri hadîs-i şerîfle sâbittir. İşte mahşer başlayınca dünyâ kurulalı Âdem aleyhisselâmdan kıyâmet kopuncaya kadar gelmiş geçmiş bütün insanlar hesâba çekilecekler. Herkes dünyâdan nasıl gitmiş ise, dünyâdan ne götürmüş ise öyle görünecek. Herkes anadan doğma uryân, fakat kimsenin kimseyi görmeye vakti yok. Haberde vakîdir ki Rûhu'l-beyân sahibi İsmail Hakkı Hazretleri (Abese) tefsîrinde²⁷⁵ yazıyor. Hazreti Âişe vâlidemiz Fahr-i âleme suâl ediyor. Ya Resûlallâh (كَيْفَ يَحْشُرُ النَّاسَ) diyor. Aleyhisselâm Efendimiz (حَفَاةً) “yalın ayak”, (عُرَاةً) “çırçıplak” buyuruyor. Hazret-i Âişe suâl ediyor, (وَ

²⁷⁴ (ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ) ez-Zümer 39/68.

²⁷⁵ (فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَةُ * يَوْمَ يَقْرَأُ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمُّهُ وَأَبِيهِ * وَصَاحِبَتُهُ وَبَنِيهِ * لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ)

(فَإِذَا جَاءَتِ) gelince (الصَّاخَةُ) dahîye-i azîme, büyük belâ ya'nî İsrâfîl'in sûra nefhâ-i saniye veya uhrâ vukû' bulunca (يَوْمَ يَقْرَأُ الْمَرْءُ مِنْ) sâhhadan bedel olarak onun şiddetini beyândır. (وَصَاحِبَتُهُ * وَأُمُّهُ وَأَبِيهِ * وَبَنِيهِ) Burada birâderden başlayarak yakınlık ve muhabbetin derecelerine göre firarda bir terakkî üslûbu vardır. Ya'nî akraba vü taallukât içinden de kardeş en yararlılık, en yakın ve en sevgilidir. Ana ve babadan daha sevgili ya'nî yâr olan zevce yakın ve daha sevgili olduğuna işâret ile beraber o gün derece derece putların hepsinden firar olunacağı anlaşılmıştır ki, şöyle denilmek gibidir; o gün kişi başkaları şöyle dursun kardeşinden, hatta anasından babasından hatta yârî olan zevcesinden ve evladından kaçır. Çünkü (لِكُلِّ امْرِئٍ) kendisine biz öyle mühim bir işi bir şugulı vardır ki başından aşır. Ve onun için bunlardan kaçır. ~Sabri~

(کیف تحشر النساء) diye. Bu suâle de Peygamber, yine onlar da hufâten, urâten deyince Resûlü Ekrem Efendimiz, (يَوْمَ يَقْرُ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ * لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ) ²⁷⁶ âyet-i kerîmesini tilâvet etmiştir.

[61] Ve der meşgûle-i kıyâmet Ferîdüddîn Attâr kuddise sirruhû, hikâye-i manzûmede (musîbetnâme);

کشتی ای آورد در دریا شکست
تخته ای زان جمله بر بالا نشست
گره و موشی بر آن تخته بماند
کارشان با یکدگر پخته بماند
نه ز گره بیم بود آن موش را
نه به موش آهنگ آن مغشوش را
هر دو تن از هول دریا ای عجب
در تحیر باز مانده خشک ل
در قیامت نیز این غوغا بود
یعنی آنجا نه تو و نه ما بود ²⁷⁷

Herkes o gün kendi derdine düşmüş, ahlâb ve yârân şurada dursun, analar yanındaki çocuğuna, evlâd anasına dönüp bakmayacak, hiçbir kimse kendi nefsinden başka birisini düşünmeyecek. Herkesin dünyâda yaptığı bütün fenâlıklar, kimsenin görmesini istemediği şeyler hep meydana çıkacak, her kesin suçu âdetâ, suratına yazılmış gibi olacak. Dünyâda herkes çalım satan ekin iti gibi kafasını dik tutan o mütekebbirler ve kendisini herkesten yüksek gören o kibirli ve azametli kimseler, o gün toz ve toprak gibi ayaklar altında sürünecek.

O gün göreceksiniz ki, dünyâda fitnecilikle, koğuculukla, ordan oraya söz getirip götürenler, halkı birbirine düşürenlerin dilleri enselerinden çıkmış, acâib bir kılığa girmiş,

²⁷⁶ Abese, 80/33-37.

²⁷⁷ Ferîdüddîn Attar, *Musîbetnâme*, çev. Mehmet Kanar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021), 140. Geminin biri denizde parçalandı/Bir tahta parçası su üstünde kaldı/Kedi ile bir fare su üstündeydi/İşleri birbiriyle geçinmekti/Ne fare kediden korkuyordu/Ne kedi fareye saldırmak istiyordu/Tuhaftır; ikisi de deniz korkusundan/Dudaklar kuru, hayret içindeydi/Ne kıpırdayacak ne yürüyecek cesaretleri vardı/Geçmişler kendilerinden, umursamıyorlardı kimseyi.

haramı yiyenlerin, ribâ yiyenlerin, veresiye satınca sattığı malı iki kat yazanların, noksan ölçenlerin, noksan satanların, alemin hakkını boğazlarına geçirenlerin, çalıp çırtıkları paralar birer ateş olup vücutlarına yapışmış, deli gibi oraya buraya koşup dururlar. Kimisinin ağzından ateşler dökülür. Kimisi yılan gibi yüz üstü sürünür. İşte bunun gibi daha nice bin türlü mihnetler içerisinde, [62] mahşer halkı uzun bir zaman böyle çalkalandıktan sonra Allâh'ın emriyle sorgu suâl başlar.

İnsanın bu dünyâda yaptığı her şey yazılmış. Defter edilmiş onlara da hâzır, inkâra mahal yok. İnsanın bütün azâları dil kesilecek. Benim için cürmü kabil mi inkâr? Cevârih pek büyük, onlarsa ikrâren yaptıklarını söyleyecek. Herkes kendinin ne mal olduğunu anlayacak, yaptığından utanacak, başını önüne eğecek, âh şu yer yarılrsa da beni yutsa, yok etse diyecek. Fakat kaç para eder? İş işten geçti.

Şunu da unutmayınız ki, bu kıyâmetler, bu mahşer sıkıntıları, bu saydığımız şeyler hep kâfirler, âsîler, fenâ kimseler içindir. Dünyâda iken Allâh'ını, peygamberini, kitâbını tanıyanlar, hak yolu tutanlar, eliyle, diliyle hiçbir kimseye hiçbir vecihle fenâlık yapmayanlar, ahlaklı, hayırlı, dinine, milletine, memleketine faydalı insanlar bu mihnetleri görmezler. Başkalarına (50,000) sene kadar ağır gelen bugün, onlara bir namaz vakti kadar kısa gelir. Onlar kolay bir hesaptan sonra hemen cennete gidiverirler.

Hele Allâh yolunda, vatan uğrunda can fedâ eden şühedâ, Allâh'ın bir takım sevgili kulları, doğru cennete giderler. Onlara ne sorgu ne suâl, ne sırât, ne mîzan, hiç birisi yok. Allâh cümlemizi sorgusuz, suâlsiz cennete giren kullarından eyleye.

Vâcib Teâlâ, İsrâfîl aleyhisselâm tarafından sûra üfürülünce herkesin kabirlerinden kalkacaklarını beyân buyurduktan sonra, insanlar kabirlerinden kalkınca, azâb-ı ilâhiyyeyi gören kâfirlerin kemâl-i tehassürle söyleyecekleri sözlerini hikâye etmek üzere [63] قَالُوا يَا (قَالُوا): Kabirlerinden sûra İsrâfîl'in üfürmesiyle hemen kabirlerinden kalkar kalkmaz, o rûz-ı dehşet, efrûz-ı kıyâmette, azâb-ı ilâhiyyeyi müşâhede eden küffâr cehenneme karar derler. Ne derler? (يَا (مِنْ مَرْقَدِنَا): Bizi kim uyandırdı, kaldırdı? (مِنْ مَرْقَدِنَا): Eyvah başımıza gelenlere, derler. (مِنْ مَرْقَدِنَا): Bizi kim uyandırdı, kaldırdı? Yatağımızdan, ya'nî “Acaba bizi kabrimizden, yatağımızdan kaldıran kimdir?” derler ve

kendilerinin hasret ve nedâmetlerini tezyîd etmek üzere, o gün ehl-i îmân hakkında râygân olan envâ-ı in'âmâta dâir kefereye karşı söylenecek sözü hikâye ediyor.

Ve bu vecih ile Hazret-i Rabb-i kerîm-i mennân [65] kendilerinden hoşnut ve râzı olduğu ibâdına neş'et-i uhrâda, hâzır ve âmâde kıldığı eltâf ve inâyâtı, bizim şu hâk-i sâfilde idrâk edeceğimiz ve anlayabileceğimiz bir sûretde tasvîr edip buyuruyor ki, (إِنَّ) (أَصْحَابَ الْجَنَّةِ): Şüphe yok ki ashâb-ı cennet; sükkân-ı cennet (الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَاكِهُونَ): Bugün zevk ve safâya dalmış, takım takım cennetten nevâleçîn-i lezzet ü sürûr olurlar.

Kadı Beydâvî'nin ve Fahreddîn Râzî'nin beyânlarına göre, ehl-i cennetin müstağrîk oldukları lezzetin ve nimetlerle sürûrun azametine ve ukûl-i beşerin idrâkinden âciz olduklarına işâret için (شُغْلٍ) lafzı, ta'zîm ve teksîre delâlet eden tenvîn ile vârid olmuştur. Bu kelâm-ı ilâhiyyeden maksat; kâfirlerin hüznü ve kederini artırmaktır. Çünkü kâfirlerin hiç de sevmedikleri ve düşman bildikleri mü'minlerin rahatlarını onlara haber vermek, onlar için hüznü üzerine hüznüdür. Zirâ, kendilerinin muazzeb oldukları halde düşmanlarının rahatlarını işitmek onlar için azâblarının üzerine bir kat daha azâb olduğu gibi yaralarının üzerine tuz saçmak kabîlindendir. O günde cereyân edecek vak'ayı şimdiden Kur'ân-ı Kerîm, Furkân-ı Hakîmde hikâye etmek, kâfirleri küfürden ve asîleri isyandan menetmek ve mü'minlerin mülklerine sülûka da'vettir. (هُمْ): Onlar (وَأَزْوَاجُهُمْ): Dâr-ı dünyâdaki zevceleri, (فِي ظِلَالٍ): Gölgelede, “eşcar-ı latîfenin sâyeleri altında” (عَلَى) (الْأَرَائِكِ):²⁷⁹ müzeyyen taht ve serîrler üzerine (مُتَّكِئُونَ): İttikâ ediyorlar. Ehl-i cennet için dehşet yok, çünkü zevceleri yanlarındadır ve onlar için lezzet ve sürûrdan başka bir şey yok. Zirâ, her istedikleri yanlarında hazır. ²⁸⁰ “مَا لَا عَيْنَ رَأَتْ وَلَا أذنَ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَيَّ قَلْبَ بَشَرٍ”. Her ni'met âmâde, onlar için kalbin sıkıntısı, üzüntüsü de yok. Çünkü onlar [66] için başka bir yere kalplerinin takıntısı yok ki kalp üzüntüsü olur. Cennette sinek, pire, tahta kurusu gibi insana ezâ ve cefâ verici şeyler de bulunmadığına işâret için, kemâl-iistirâhatten ibâret olan gölgede bulunacakları ve kendilerinin bütün âlâm²⁸¹ ve ekdârdan sâlim olup ferâğ-ı kalbe mâlik olacaklarına işâret için kürsüler üzerinde oturacaklarını beyân

²⁷⁹ Erikeler. Erike: Hacelede ya'nî gelin odasında döşenen süslü koltuk.

²⁸⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 17/346. (Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalbin hissetmediği).

²⁸¹ Elemler, acılar.

buyuruyor ve onlar için rûhânî lezzetler olduğu gibi cismânî gıdalardan her şey mevcûd olduğuna işâret için, (لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مِمَّا يَدْعُونَ): Orada ya'nî cennette onlar için, ya'nî mü'minler için her nevî fâkihe, her nevî meyve ve her istedikleri vardır. Bâhusûs onlar için orada, asıl temennî ettikleri bir hitâb-ı a'lâ ve maksâd-ı aksâ vardır ki o da (سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ) 'dir. Rabb-i Rahîmden erzân ve ihsân buyrulacak selâm, "وتحية" dir. "Dâru's-sürûrda mü'minîn, selâm ve iltifât-ı ilâhiyyeye nâil olacaklar ve bu şeref ve iltifât-ı ilâhiyye ile kâmurân olunca cennetin bütün nimetlerini unutacaklardır."

سلامت من دلخسته در سلام تو باشد
زهی سعادت اگر دولت سلام تو یابم²⁸²

Câbir bin Abdullah'tan (ra) rivâyet olunduğu üzere, Hazreti Resûl-i Ekrem buyurdular ki, "ehl-i cennete müstağrîk haz ve safâ iken birdenbire üzerlerinde bir şa'şâ-i nûr peydâ olacak ve başlarını kaldırıncâ Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn onlara selâm verecektir. Cennet sâkinleri, ehl-i cennet Rabbi'l-âlemîni görünce, cennet nimetlerinden hiçbir şeye iltifât etmeyeceklerdir. Cenâb-ı Hak ihticâb ettikten sonra da o nûrun sermesti üzerlerinde kalacak."

پراه²⁸³ المؤمنون بغير كيف
وإدراك²⁸⁴ وضرب من مثال
فينسون النعيم إذا رأوه
فيا خسران أهل الاعتزال²⁸⁵

[67]

Bekâ dârında câiz rü'yetullah²⁸⁶

Olurdur kamer gibi nazargâh

²⁸² İsmâîl Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/419. (Anlamı: Gönlü yaralı olan benim selâmetim, senin selâmındadır/ Ne saadettir selâmını alma şerefine nâil olsam).

²⁸³ Cenab-ı Hakkı görür.

²⁸⁴ Suveri mahlûkadan bir sûrete benzemeksizin. Nuhbetü'l-leâli- Muhammed bin Süleyman (kaynağa ulaşamadım).

²⁸⁵ Anlamı: "Mü'minler Allah'ı keyfiyetsiz idrake sığmaz ve misalsiz şekilde görür. O'nu gördüklerinde tüm nimetleri unuturlar." Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî, *el-Fethu'l-mübîn fi şerhi'l-Erba'in* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008), 1/178.

²⁸⁶ Cenâb-ı Hakkı âhirette görmek aklen câiz, naklen vâcibtir.

Bu baş gözüyle görmek lâ mekânı
Mahâl olmaz cihetsiz câvidânı
Cevâz-ı akl ile amma vücûbu
Nükûla müstenîd yoktur
Görür mü'min biri çûn-ı çerâdan
Geçer burdan da zevk-u mâsivâdan
Bu davada delîlim nass-ı âyet
Yirmi bir sahâbîden rivâyet²⁸⁷
Ravâfız-ı nâzır olmaz evvel cihâna
Acep hüsrân ehl-i i'tizâle

Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak ve Rabbi'l-Felak Hazretleri ehl-i cennete selâmla iltifât edeceğini beyândan sonra, onun mukâbilinde ehl-i cehenneme vârid olacak hitâb-ı ilâhiyyeyi beyân etmek üzere (وَأَمَّا زُورًا أَلَيْهَا الْمُجْرِمُونَ) buyuruyor. (وَأَمَّا زُورًا): Ayrılın, (أَلَيْهَا): Bugün (أَلَيْهَا الْمُجْرِمُونَ): Ey Allâh'ın düşmanları ve cürm ve cinâyet sahibi kâfirler! Ey kâfirler, dünyâda mü'minlerin tevhitlerinden ayrıldınız. Kezâlik burada dahî onlardan ayrılın ki iyiler kötülerden tefrîk olunsun.

(أَلَمْ أَعْهَدْ): Ben vasiyet etmedim mi? Kime? (إِلَيْكُمْ): Size. (يَا بَنِي آدَمَ): Ey Ademoğulları. Ne diye vasiyet etmedim mi? (أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ): Şeytana ibâdet etmemenizi, onun iğfâlatına aldanmayın ve emr ve nehye müteallik vesvesesine itaat etmeyin diye vasiyet etmedik mi? (إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ): “O şeytan size adâveti meydanda bir düşmandır demedik mi? Zirâ, o sizin açıktan bir düşmanız, düşmanın sözüne bakılmaz demedik mi? İtaat ettiğiniz sûrette şeytanın sizi cehenneme götüreceğini ve bugünün geleceğini resullerim vasıtasıyla size söylemedim mi?” demekle ehl-i cehenneme ilzâm olunurlar.

[68] Bu âyet-i kerîmedeki Cenâb-ı Hakkın ahdi ile murâd; her kavmin resûlü vasıtasıyla o kavme taraf-ı ilâhiyyeden vârid olan emirler ve nehiyler, Allâh'ın kullarıyla

²⁸⁷ “إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ” (Şüphesiz ki Rabbinizi dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz) hadîs-i şerîfini yirmi bir sahâbe rivâyet etmiştir. Bu hadisin Buhârî “Mevâkitu's-Salat”, 26 (No. 573) ve Müslim'deki “Mesâcid”, 211 metni şöyledir:

”كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ نَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، فَقَالَ: «أَمَّا إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هَذَا، لَا تُصَاهُونَ - أَوْ لَا تُصَاهُونَ- فِي رُؤْيَيْهِ فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلِبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا، فَافْعَلُوا» ثُمَّ قَالَ: «وَسَيَحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا»

ahdidir. Yâhut Ebu'l-beşer olan Hazreti Adem'le vukû' bulan ahittir. Çünkü babaları ile vâkı' olan ahit, evladı hakkında dahî ahittir. Yâhut Hazreti Adem'in evladını arkasından çıkardığı zaman vâkı' olan ahittir. Çünkü o vakit alınan ahitte ve Ademle vâkı' olan ahdin her ikisinde dahî şeytana itaatten nehy vardı.

Bu makamda şeytana ibâdetle murâd, şeytanın vesvese ile insana tezyîn etmiş olduğu müzahrafâta aldanıp ona itaat etmektir ki, adâvetini beyânla itaatten nehyin sebebi beyân olunmuştur. Şu hâlde ilm-i mantıkta natîk ile delîl ve da'vâ-yı terkîb şöyledir:

(Şeytana itaat memnûdur. Zirâ, şeytan, adâveti meydanda bir düşmandır. Her düşman ki adâveti meydanda olan, ona itaat memnûdur. Binâenaleyh, şeytana itaat memnûdur.) Şeytanın adâvetine sebep, hasettir. Çünkü pederimiz Hazreti Adem'e taraf-ı ilâhiyyeden vâkı' olan ta'zîm ve tekrîme dayanamayarak Allâh'a isyan ve Adem'e ve evladına adâvete azmederek ilâ yevmi'l-kıyâme iğvâ edeceğini alenen izhâr etti ve o garazında elyevm devam etmektedir.

كل العداوة قد ترجي مودتها

إلا عداوة من عاداك بالحسد²⁸⁸

Hased-i kalb-i adûv lütufla zâil olmaz

Sengde muzmer olan ateşe âb etmez eser²⁸⁹

[69] Şeytan kelimesinin iştikâkı; “جیحان” vezninde “شیطان” kelimesinin iştikâkına gelince eimme-i lügate göre bu kelimenin iştikâkında iki kavil vardır. Birincisi Sibeveyh'in dediği gibi uzaklık ma'nâsına olan “شطن” maddesindendir. “شطن دارك” denir. Bu sûrette “nûn” asliyye olur. “فیعال” veznindedir ki uzak demektir. Fi'l-vak'a şeytanda raşâd ve sıratın, haktan uzaktır. Ondan uzaklaşmak lâzımdır.

²⁸⁸ Anlamı: Her düşmanlığın sevgiye dönüşmesi mümkündür. Yalnız sana hasetlikle düşmanlık edeninki hariç. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mes'ele fi'l-kenâ'is* thk. Ali b. Abdi'l-aziz, (Riyad: Mektebetü'l- abîkân, h. 1416), 1/132. (Beyit İmam Şafîi'ye ait).

²⁸⁹ Beyt Koca Râğîb Paşa'ya âittir.

Diğeri-ihirâk veya butlan ma'nâsına olan “شیط”dan “فعلان” vezninde olmasıdır ki yanlış ve bâtil demektir. Fi'l-vak'a şeytan da böyledir. Bu sûretle kelime-i alem olmadığı için munsarîf olmuştur.

Şeytan nedir? Şeytan, herhangi bir mütemerrid, ya'nî azgınlıkta, şer ve habâsette fevkalade bir temâyüzle hakîkatin hâricine çıkmış bir şerîr, anûd ma'nâsına bir ism-i habîsdir. Ki gerek insandan, hayvandan, yılan gibi mahlûkat-ı zâhireden ve gerek sâir mahlûkat-ı hafîyyeden, alâka-i rûhiyyesi bulunan habislere denir. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denir.

Hazreti Ömer radiyallâhu anhu efendimiz bir gün bir bargire²⁹⁰ bindi. Bargir sıçramaya, şahlanmaya başladı. O şahlandıkça Hazreti Ömer de bastı kırbacı. Hazreti Ömer kırbaçladıkça hayvanın azgınlığı arttı. Nihâyet Hazreti Ömer bargirden indi ve adamlarına “ما حملتموني إلا على شيطان”²⁹¹ buyurdu ki azgın hayvana şeytan denildiği [70] Hazreti Ömer'in bu kelâmiyle müstedeldir. Kur'ân-ı Kerîm'de, (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ) buyrulmuştur. Ya'nî Kur'ân'da (شَيَاطِينَ الْإِنْسِ) tabirleri çok defa zikr olunmuştur. İnsan görünür, fakat esaslı habâset ve şeytaniyyeti görünmez. Ancak âsârıyla belli olur. Binâenaleyh insan şeytanına bile şeytanlık bir emr-i hafîdir. Bunun için şeytan ismi, gizli bir kuvvet-i habîse, bir rûh-ı habîs mülâhazasına râci' olur. Ve şeytân-ı ins, şeytân-ı cinne merbût demektir.

Melek mukâbili olan gizli şeytanâ bazı felâsifece yalnız mücerredât-ı ma'neviyye olarak izâh edilmiş ise de bunun maddî hayâtiyetini de inkâr etmek doğru olmayacağından, buna habîs olan maddî kuvvetleri dahî ilâve etmek zarûrîdir. Ve ehl-i sünnetin izâhı böyledir. Şeytana Farisîde (diyev) deniyor. Bu kelime garpda devleşmiş, aksine (Allâh) ma'nâsına (Deya-diev) olmuştur.

²⁹²“قال في روض الأخيار الشياطين ذكروا أناث يتوالدون ولا يموتون بل يخلدون والجن ذكروا أناث يتوالدون”

²⁹⁰ Bargir: Farsça yük taşıyan, beygir.

²⁹¹ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 1/111.

²⁹² İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/4. Ravzu'l-ahyâr el-Müntehab min Rabî'i'l-ebâr li Muhyiddin Mehmed b. el-Hatîb el-Kasım el-Halvetî (v. 940) Amasyalıdır. (Ravzu'l-ahbârda demiştir ki: Şeytanlar erkek ve dişidir, doğururlar fakat ölümsüzdürler. Cinler de erkek ve dişidirler).

Cinlerin halkı idlâl ve iğvâya hasr-ı evkât eden nev'ine şeytan denir. Cinnin insan gibi mü'minleri ve kâfirleri vardır. Kâfirleri müslümanlara zarar vermeye dâima musırdırlar.

²⁹³ ”والملائكة ليسوا بذكور ولا إناث ولا يتوالدون ولا يأكلون ولا يشربون فثبت بهذا أن للشياطين والجن حقيقة وجوداً“

[71] Esasen nübüvveti, hatta Allâh'ı ²⁹⁴ ”وَلَمْ تَتَكِرْ إِلَّا شَرْدَمَةً قَلِيلَةً مِنْ جَهَالِ الْفَلَّاسِفَةِ وَالْأَطْبَاءِ“ bilmeyen tabîyyûn, bir takım kavanîn-i tabiiyyeye bağlanıp kalmış olduklarından, bittab' her işittiklerini inkâra müsâraat etmektedirler (girişmektedirler).

Bunların gerek vücûdları, gerek hakâyık-ı hilkatleri ve kat-ı mesâfede sür'at ve teşekkülât-ı muhtelifeye kudret ihrâz etmeleri, fen nokta-i nazarından da muhâl addolunmayacağı, Risâle-i Ahmediye tercümesinin birinci cildinde tahkîk edilmiş. فارجع إليها

حكي: أَنَّ الإمام الغزاليّ محيي السنة²⁹⁵ كان مفتي الثقلين، فسألهم يوماً عن الحوادث، قالوا: إِنَّ الزمخشري صَنَّفَ كتاباً في التفسير وبلغ إلى النصف، فطلب منهم أن يأتوا به، فأتوه، فكتب جميع ما ألفه، ثُمَّ وضعوا النسخة في مكانها، فَلَمَّا جاء الزمخشري إليه أراه إيَّاه، فتعجَّب الزمخشري وتحير وقال: إن قلت: هو لي وأنا خبَّأته وما اطلع عليه أحد غيري، فمن أين جاء هذا؟ وإن هو لغيري؛ فالتوارد في اللفظ والمعنى والوضع والترتيب في هذا القدر من الكتاب لا يقبله العقل، قال الإمام الغزالي: هو لك، وقد وصل إلينا من أيدي الجنّ، وكان الزمخشري ينكر الجن فاعترف في مجلسه. (روح البيان)²⁹⁶

²⁹³ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/4. (Melekler erkek ve dişi değildirler, doğurmazlar, yemez içmezler, bununla anlaşılmaktadır ki şeytanlar hakikatte vardır, mevcutturlar).

²⁹⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/4. (Bunu sadece küçük bir bilgisiz filozof ve doktor grubu inkâr ettiler).

²⁹⁵ İmam Gazzâlî için Huccetü'l-İslâm ve asrın âlimi denmiştir.

²⁹⁶ Tercümesi: “Nakledilmiştir ki İmam Gazzâlî Muhyissünne, hem cinlere hem de insanlara fetva verirdi. Bir gün cinlere olan biten bazı şeyler hakkında sorunca Zemahşerî'nin tefsire dair kitap yazdığını ve yarısına kadar da geldiğini söylediler. Bunun üzerine onlardan söz konusu kitabı getirmelerini istedi. Cinler kitabı getirdiler ve Gazzâlî kitabın hepsini yazıp kaydedince cinler tekrar getirdikleri nüshayı yerine koydular. Zemahşerî Gazzâlî'ye uğrayınca Gazzâlî yazdığı kitabı ona gösterdi. Zemahşerî şaşırıp hayret ederek şöyle dedi: Eğer bu kitap benim desem onu ben saklamıştım ve benden başka da kimse ona ulaşmamıştı. Buraya nasıl gelmiş olabilir? Desem ki benim değil, lafız, mana, kurulum ve tertip yönünden kitabın bu kadarını akıl kabul etmez. Bunun üzerine İmâm Gazzâlî kendisine: “Bu kitap senindir. Bize de cinler vasıtasıyla ulaştı” der. Zemahşerî cinleri inkâr ederdi ancak Gazzâlî'nin meclisinde kabul ve itiraf etti. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/4.

(وَأَعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ): Ey Benî Adem! Ben size resûller vasıtasıyla “Bana ibâdet etmenizi emretmedim mi?” Ve “Ancak bana ibâdetiniz doğru bir yoldur” demedim mi? Elbette emrettim inkâra mecalleri yoktur.

[72] “Mülk ve melekûtumda tedbîr ve tasarrufda istiklâlimi tasdîk etmenizi emretmedim mi? Şu hâlde niçin vasiyyetimi tutup emrime imtisâl etmediniz ve şu doğru yolu terkle şeytanın gösterdiği tarîka neden sülûk ettiniz?” demekle Cenâb-ı Hak onları bir kat daha tevbîh eder. Kadı Beydâvî'nin beyânı vechiyle bu âyet; ahdin muktezâsını tamamıyla beyân için sevk olunmuştur. Zirâ, şeytana ibâdetten nehyetmek, zât-ı ulûhiyyete ibâdet etmek müstelzem olduğundan, ahd-i ilâhîde her iki cihet de mevcûddur. Allâh Teâlâ'ya ibâdet, tarîklerin en a'lâsı ve tazîme şâyan olduğuna işâret için (صِرَاطٌ) ta'zîme delâlet eden tenvîn ile vârid olmuştur. Ya'nî “Allâh'a ibâdet edip şeytana ibâdet etmemek büyük bir tarîkdir ki onun fevkinde ve ondan daha âlî bir tarîk olamaz” demektir.

Âkil olan, düşmanın sözüne gıtmez. Hatta düşmanı hayır bile gösterse düşmana muhâlefet lazımdır.

وخالِفِ النَّفْسَ وَالشَّيْطَانَ وَاعْصِمَا
وَإِنْ هُمَا مَحْضَاكَ النَّصِيحَ فَاتَّهِمُ²⁹⁷

Zirâ, düşmanın mekrine emniyet yoktur. Nâsihin harbi düşmanın selâmetinden hayırlıdır. Şeyh Sa'dî der ki;

دشمن چو از همه حیلتي فرو ماند، سلسله دوستی بجنباند
پس آنگه به دوستی کارهایی کند که هیچ دشمن نتواند.²⁹⁸
حذر کن ز آنچه دشمن گوید آن کن که بر زانو زنی دست تغابن
گرت راهی نماید راست چون تیر از آن بر کرد و راه دست جب کیر²⁹⁹

²⁹⁷ Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd b. Hammâd b. Muhsin el-Bûsîrî, *Qasîdetü'l-bürde*, çev. Mahmut Kaya, 2016, 36.

²⁹⁸ Sa'dî Şîrâzî, *Gülîstan*, çev. Hikmet İlaydın (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 257.

²⁹⁹ Sa'dî Şîrâzî, *Gülîstan*, 255. (Anlamı: Düşmanın dediğini yapmaktan çekin. Sonra pişman olur, dizini döğersin. O sana ok gibi dosdoğru bir yolu gösterse bile, bundan dön, aksi tarafa yürü).

ومن كان له تدبر وتفكر في عاقبة الأمور و كان له إيمان بالآخرة وما أعد فيها للمطيعين والعاصين لا“ [73]
تتبع الشيطان ولا يَأْتِمِر بِأَمْرِهِ بَلْ يَخَالِفُ كُلَّ مَا يَأْمُرُهُ وَسِيعِي فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِلَى إِرْضَاءِ الْمَلِكِ الْغَفَّارِ وَيَهْتَمُّ بِأُمُورِ
300: ”الآخرة لا بأُمُورِ الدُّنْيَا“

Vâcib Teâlâ şeytanın adâvetini beyândan sonra, adâvetinin icrâsının keyfiyyetini beyân etmek üzere (وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ) buyuruyor. Şân-ı celîl-i ulûhiyyetine yemin³⁰¹ ederim ki, muhakkak şeytan ahlâkını bozdu, şaşırttı. (مِنْكُمْ): Sizden (جِبِلًّا كَثِيرًا): Birçok cemaatin (أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ): Şeytana ibâdet eder de adâvetini düşünür olmadınız mı? Hâlbuki düşünmeniz lazımdır. Zirâ, sizden evvel çok kulları yoldan çıkarmakla felâketlerine sebep oldu. Çünkü onlar şeytana itaatle Cenâb-ı Hakka olan ahitlerini bozdular. Binâenaleyh kendilerine mev'ûd olan cennetten mahrûm oldular ki nâr-ı hızlâna müstehak olarak ebedî cehennemde kalacak bir hal kesb ettiler. İnsan için döneceği bir işin âkıbetini o işe başlamazdan evvel düşünmek lâzım değil mi? Kefil oluyor ki mefsedeti meydanda olan bir habîsin arkasına düşüyorsunuz.

Bu âyette şeytanın birçok ümmetleri şaşırtarak yoldan çıkarttığı muhakkak olduğu halde ona ittiba'daki vahâmeti düşünmek lâzım iken Cenâb-ı Hak tevbih ve tekdîr etmiştir.

[74] Allâh Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, şeytanın insanları yoldan çıkardığı ve ahlâklarını bozduğunun muhakkak olduğunu beyândan sonra idlâl olunan kimselere karşı

³⁰⁰ Anlam: “Akıllı olan ve geleceğini düşünen, âhirete inanan orada insan verilecekleri karşılığı bilen insan isyan edip şeytana tabi olmaz, onun emrine uymaz aksine şeytanın bütün dediklerine muhalif olur gece gündüz yüce olan başışlayıcı olan Allah'ın rızasını kazanmak için koşturup âhireti için gayret gösterir, dünyalık için yaşamaz”.

³⁰¹ Yemin üç kısımdır 1. Yemin-i gamûs veya fâcire 2. Yemin-i lağv 3. Yemin-i mün'akidedir. Yapılan yeminler behemehâl bu üç kasemin birine dâhildir. Yemin-i gamûs- bile bile yalan yere edilen yemindir. Mesela; yaptığı bir işi bile bile inkâr etmek, “ve ilâ âhirihi yapmadım” demek, gördüğünü görmedim, işittiğini işitmedim, duyduğunu duymadım diye yalan yere yemin etmek borcunu bildiği halde benim sana borcum yok diye yemin etmek yalancı şahitlikte gidip yemin etmek işte bu yeminin hepsi gamûsudur. Bu yemin en büyük günahlardandır. Bu yemin sahibini boylu boyunca günaha soktuğu için buna yemin-i gamûs denilmiştir. Bu sûretle yapılan yeminlerin keffâreti yoktur, ya'nî bu günah keffâretle ödenecek bir günah değildir. Buna mutlaka tevbe ve istiğfar etmek lazımdır. Yemin-i lağv; bu da iki sûretle olur. Bir şeye zan üzere yemin etmek mesela; bir şeyi işlediği halde işlemedim itikad olarak işledim sanarak öylece yemin etmek borcunu vermediği halde verdim zannıyla borcum yok diye yemin etmek işte bu gibi yeminin doğru olduğuna itikat veya zannederek yapılan yeminler lağvıdır. Bilmeden boşuna yapılmış yemin demektir. Bu yemîn-i lağvıdır. Bundan dolayı insan ne dünyâda ne de âhirette muâhaze edilmez. Yemîn-i mün'akide; filan şey olursa vallâhi şöyle yapacağım, filanla konuşmayacağım, filanın yüzüne bakmayacağım, rakı içmeyeceğim, tütün içmeyeceğim, yarın oruç tutacağım gibi geleceğe ait yeminlere (yemîn-i mün'akide) derler. Bu gibi yeminler birer akittir ve yapılması lazımdır. Eğer yemini bozarsa, dediğini yaparsa günah irtikâb etmiştir. Bununla Allah muâhaza eder. Bunun için keffâret vermek lâzımdır.

yevm-i kıyâmette vukû bulacak hitâbı beyân etmek üzere, **إِصْلَوْهَا * كُنْتُمْ تُوعَدُونَ** **هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ** * buyuruyor. (هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ): Ey kâfirler! İşte şu cehennem sizin dünyâda va'd olunduğunuz cehennemdir. (إِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ): “Küfrünüz sebebiyle bugün o cehenneme girin” demekle onların mahalleri kendilerine gösteriliyor. Bu **جَهَنَّمُ هَذِهِ** âyet-i kerîmesinde üç cihetten kâfirlerin şiddet-i nedâmet ve hayretlerini beyân bulunduğunu Kadı Muhaşşî Şeyhzâde Ahmed Muhyiddin Efendi beyân ediyor. Birincisi kâfirlerin cehenneme girmeleri ile emir buyrulması. Bu emir onlara doğrudan doğruya ihânet içindir ki “Haydin şu dar cehenneme girin” demek kâfirleri tahkîr ve hem de terzîkdir. İkincisi (الْيَوْمَ): Ya’nî “Bugün girin” demek azâbın hazır vaziyette zâil olduğuna işârettir. Ya’nî zevk ve safânızın zamanı geçti. Bundan sonra, bugünden itibaren azâbınız dâîmi ve cehennemde muhalledsiniz.

Üçüncüsü küfür sebebiyle cehenneme girdiklerini beyândır. Çünkü, küfrân-ı nimet edenlerin mün'amîne karşı utanması pek büyük bir âr ve acıklıdır. Va'd olunduklarını beyân buyurmakta da dünyâda vakı' olan va'de sem' itibar etmediklerinden dolayı bu azâba dûçâr olduklarını ihtar ile hüznün ve elemelerini artırmaktır.

[75] Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, kâfirlerin o rûz-ı dehşet, efrûz-ı kıyâmette cehenneme girmeleriyle emir verileceğini beyân ve ayan buyurduktan sonra, o küffâr-ı hâksârlar dünyâda iken bütün yaptıkları cinâyetleri, ma'siyetleri ve küfürlerini inkâr edecekler ise de inkâra muktedir olamayacaklarını beyân etmek üzere **الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ** **إِنَّهُ أَلَمْ آعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا** **الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ * وَأَن آعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ** buyuruyor. (الْيَوْمَ): O günde ya'nî, kâfirlere **يَا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا** **الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ * وَأَن آعْبُدُونِي** **هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ** Ya'nî ey Ademoğulları şeytana ibâdet etmenizi, onun iğfâlatına kapılmamanızı, vesvesesine itaat etmemenizi ben size resûllerim vasıtasıyla vasiyet etmedim mi? O şeytanın size düşmanlığı meydanda bir düşman demedim mi? “Şeytana itaat edip ona uyarsanız sizi cehenneme götüreceğini ve bugünün geleceğini demedim mi?” dediği günde, kâfirler günahlarını inkâra başladıkları günde- (نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ): Kâfirlerin inkârlarına müsâde etmemek için ağızlarına mühür basarız. Onların ağızlarını açtırmaz ve söyletmeyiz. Zirâ, işledikleri günahları inkâra cür'et ve cesâret edince nutka kudretlerini aldığımızdan, ağızları mühürlenmiş gibi sükûta mecbûr olurlar. (وَنُكَلِّمُنَا أَيْدِيَهُمْ): Ma'siyetlerini bilme husûsunda bize elleri söyler ve bize haber verir.

(الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ): Ve dünyâda iken işledikleri, kazandıkları günahlarına ayakları şehâdet eder. Binâenaleyh o günahkâr, o kâfirler mebhût ve hayrân kalırlar. Zirâ, kendi âzâ ve cevârihlerinin kendilerine dost olacağını ve lehlerine şehâdet edeceklerini umut ederlerken umutlarının hilâfına aleyhlerine şehâdetleri alınsa onları mebhût ve hayran eder.

[76] Bu âyet-i kerîmede ellerin teklîmi ve ayakların şehâdetleri ile murâd, bazı müfessirlere göre bu âzâlarla ef'âl-i kabîhaya delâletleri ve günahların eserlerinin bu azâlarda zâhir olmasından kinâyedir. Ya'nî mecâzdır diyorlarsa da diğer bazı müfessirlere ve bilhassa sûfiyyûn hazerâtına göre ellerin tekellümleri ve ayakların şehâdetleri hakîkatte tekellüm ve hakîkatte şehâdetdir. Çünkü tekellüm hakîkatte lisânla sâir âzâ arasında kudretullâha nisbeten fark yoktur. Binâenaleyh dili söyleten Allâh, diğer âzâları da söyletebilir. Ve ma'nâ-yı hakîkiye âyet-i kerîmeyi hamletmek ma'nâ-yı mecâziye hamilden evlâdır. Ya'nî lafz-ı Kur'ân'ı, hakîkatte tekellüm ve şehâdete hamletmek de ma'nâyı hakîkiyi murâd olunmak evlâdır. Çünkü ma'nâ-yı hakîkiyi murâd etmek mümkün olan yerde mecâz ve kinâyeye gitmek olmaz. Ya'nî mecâz ve kinâyeye ma'nâları aramaya hâcet yoktur.

302: (ونعم ما قال الشاعر التركي)

Benimçün cürmümü kâbil mi inkâr
Cevârih yek yek eylerse ikrâr
Mukrîrim ettiğim isyana her bâr
Günahkârım günâhkârım günahkâr
Sana ümitvarım ey keremkâr
Ü'fünî ya gıyâse'l- müstegîsîn³⁰³

Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd Feyyâzü'l-hayr ve'l-cûd Hazretleri kâfirlerin bazı ahvâlini beyândan sonra onların dünyâda müstehâk oldukları cezâyı kendilerine vermediğini onlara müsâade ettiğini beyân etmek üzere (وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ)

³⁰² Anlamı: “Türk şâir ne güzel demiştir”.

³⁰³ Anlamı: “Beni bağışla ey meded diyenlerin yardımcısı”.

buyuruyor. (وَلَوْ نَشَاءُ): Eğer biz dilemiş olsaydık (الطَّمَسْنَا): Biz rakm mahv çekerdik. (عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ): Gözleri üzerine, ya'nî gözlerini belirsiz kör ederdik. "طمس" gözü bütün kapayıp yüzüyle beraber olmak demektir.

[77] (فَاسْتَبْقُوا الصِّرَاطَ): Binâenaleyh mu'tadları olan yola gitmek ve devam etmek isterlerdi. (فَأَنَّى يُبْصِرُونَ): Velâkin nasıl görebiliyorlardı? Onlar için görmek mümkün olabiliyor mu idi? Elbette göremezlerdi. Hâlbuki biz onları dünyâda iken kör etmedik, a'mâ olmalarını dilemedik. Zirâ, gözleri açık olsun, her şeyi görsünler de yevm-i kıyâmette itirâza mecalleri kalmasın. Çünkü gözleri açık olup tarîk-i hidâyeti görüp bildikleri halde tarîk-i hakka sülûk etmeleri lâzım iken ihtidâ etmediklerinden dolayı elbette mazeretsiz muazzeb olacaklardır. Binâenaleyh ihtidâ etmediklerine mazeret beyân etseler mazeretleri kabûl olunmaz. Çünkü kabûle şâyan mazeret de beyân edemezler ki kabûl olunsun.

Cenâb-ı Hak kâfirleri dünyâda müstehâk oldukları cezâdan bazılarını beyân ettikten sonra ba'zı âharı da beyân etmek üzere, (وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ) buyuruyor. (وَلَوْ نَشَاءُ): Eğer biz azîmü zî-şân dileseydik (لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ): Biz onların suratlarını cemâdâta mesh ederdik de oldukları mahalde dikili kalırlardı. (فَمَا اسْتَطَاعُوا): Kâdir olamazlardı (مُضِيًّا): Gitmeye (وَلَا يَرْجِعُونَ): Ve ne de gitmiş olsalar, gittikleri yerden dönmeye kâdir olamazlardı. "مسخ" bir şeyin suratını evvelki bulunduğu sûretten daha çirkin bir sûrete tahvîl etmek demektir. "قال الشاعر في ذم الجاحظ":

لو يمسخ الخنزير مسخا ثانيا

ما كان إلا دون قبح الجاحظ³⁰⁴

Mesh insanların maymun ve hınzır gibi bir şekle tebdîline denir ki bu da yalnız ma'nevî veyâhut hem sûrî ve hem ma'nevî olmak üzere iki türlüdür.

[78] Mesh-i ma'nevî sefâlet-i ahlâkıyyeyi intâc eden tahavvül, mesh-i sûrî ve ma'nevî, sefâlet-i ahlâkıyye ile beraber sefâlet-i hayâtiyyeyi intâc eden tahvîldir ki buna (mesh-i hakîkî) dahî denir. Bu mesh-i hakîkî, ümem-i sâlîfede ve Benî İsrâîl'e mahsûsdur.

³⁰⁴ Anlamı: "Şâir Câhız'ı zemmederken şöyle demiştir: Eğer hınzır ikinci kez mesholunsaydı / Câhız'dan daha aşağı olmazdı". Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-nâciye* (Beyrut: Dâru'l-âfâkî'l-cedîde, 1977), 1/163.

Bundan Ümmet-i Muhammediyye mahfûzdur. Fakat bu Ümmet-i Muhammediyye'nin meshi yalnız ma'nevîdir, kalplerde vukû' bulur. Ukûbât-ı kulûb, ukûbât-ı nüfûsdan eşdedir. Kalbin mesh olunmasının alâmeti üç şeydir. Birincisi, ibâdet ve taatten zevk almamak; ikincisi, ettiği mâsiyetten korkmamak; üçüncüsü, hiçbir kimsenin ölümünden ibret almayıp her an dünyâya celb ü cem'a çalışmaktır. Halbuki ³⁰⁵“كفى بالموت واعظاً” buyrulmuştur.

Mesh-i ma'nevînin, ya'nî kalbi memsûh olmanın alâmeti de hınzır gibi kazurât ekl etmektir ki dâima haram ile tağzîye edenin kalbi memsûh olduğunda şüphe yoktur. Cenâb-ı Hak Sûre-i Bakara'da buyuruyor: (وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً) ³⁰⁶(خَاسِئِينَ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ)

(وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ): Bu hitâb yahudilerden zaman-ı nebîye erişenleredir. Ya'nî Cenâb-ı celîl-i ulûhiyyete yemin ederim ki, siz bilirsiniz (الَّذِينَ): Şol kimseleri ki (اعْتَدَوْا مِنْكُمْ): Sizin geçmişlerinizden olarak hudûd-ı şer'iyyeyi tecâvüz edenleri. (فِي السَّبْتِ): Cumartesi gününe ta'zîm etmek hakkındaki sebt, cumartesinin adı olduğu gibi bugüne ta'zîm ile ibâdete hasr ve sâir iştiğalden tecerrüd ma'nâsına masdar da olur ki burada böyledir.

³⁰⁷(وفيه تحذير وتهديد فكأنه يقول إنكم تعلمون ما أصابهم من العقوبة فاحذروا كيلا يصيبكم مثل ما أصابهم)

[79] (فَقُلْنَا لَهُمْ): Biz de onlara kahrederek (كُونُوا): Olunuz. Ne olunuz? (قِرَدَةً): Dîketün gibi. Dîkin cemi'i olduğu gibi “قرد”ın cem'i “قردة”dir. Maymunlar olunuz, Farsça ³⁰⁸“پوزينه”.

(خَاسِئِينَ): Daha nedir? Olunuz. Haberun ba'de haber, sürününüz dedik ³⁰⁹“والقصة فيه:” “أنهم كانوا زمن داود عليه السلام بأرض يقال لها أيلة”

³⁰⁵ Anlamı: “Öğüt olarak ölüm yeter. Muhyi's-Sünne, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Bağavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuyb el-Arnâvut (Beyrut, Dimeşk: Mektebû'l-İslamiyye, 1983).

³⁰⁶ Bakara, 2/65-66.

³⁰⁷ Anlamı: “Bunda bir sakındırma ve tehdîd vardır. Sanki şöyle demektedir: Elbette siz onların başına gelen cezayı biliyorsunuz. Öyleyse sakının ki onların başına gelen cezanın benzeri sizin de başınıza gelmesin”. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/156.

³⁰⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/156.

³⁰⁹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' Bağavî, *Melimü't-tezîl fî Tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrü'l-Bağavî)*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Darü Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî', 1997).

³¹⁰ ”حرم الله عليهم صيد السمك يوم السبت، فكان إذا دخل السبت لم يبق حوت في البحر إلا اجتمع هناك“

Ya'nî cumartesi günü ancak ibâdetle meşgul olup dünyâ işleriyle meşgûl olmadıkları için balıklar açıktan açığa geliyorlardı, kaçmıyorlardı. Yahudilerin sebtte hürmet etmeleri, balıkların bu sudan o civarlara ısınıp alışmalarına sebep olmuş oluyordu.

واما لزيارة السمكة التي كان في بطنها يونس ففي كل سبت يجتمعن لزيارتها ويخرجن خراطيمهن من الماء حتى لا“³¹¹ يرى الماء من كثرتها وإذا مضى السبت تفرقن

Ya'nî diğer günlerde avlanmak korkusundan öyle gelmezlerdi. Lakin o mütecâviz ve fâsık yahudiler cumartesi günü öyle balıkların gelmesine imrendiler. Hırslarını tutamadılar da dinlerinin emrini dinlemeyip balıkları cumartesi günü avlamaya başladılar ve bu sûretle sebtin hürmetine tecâvüz ettiler. O vakit Cenâb-ı Hak da bunları maymuna mesh etti (فجعلنا):

أى صيرنا مسخة تلك الأمة وعقوبتها { نكالا } أى عبرة تنكل من اعتبر بها أى تمنعه من أن يقدم على مثل صنيعهم“
{ لما بين يديها وما خلفها } أى لما قبلها وما بعدها من الامم والقرون “³¹²

[80] Ya'nî tezkira. (و موعظة للمتقين)

³¹³ قال سعدي

نرود مرغ سوى دانه فراز ... جون دكر مرغ بينداندرد بند

بند كيراز مصائب دكران ... تانكيرند ديكران زتو بند

”وقيل السعيد من اتعظ بغيره. أن أسداً وثعلباً وذئباً اصطحبوا فخرجوا يتصيدون فصادوا حماراً وظيباً وأرنباً فقال الأسد للذئب: إقسم بيننا صيدنا. قال: الأمر بين ، الحمار لك والأرنب للثعلب والظبي لي. قال: فخبطه الأسد فأطاح رأسه ثم أقبل على الثعلب وقال: قاتله الله ما أجهله بالقسمة ثم قال: هات أنت يا ثعلب. فقال الثعلب: يا أبا الحارث الأمر

³¹⁰ Bu kıssa esah olan görüşe göre Medyen ile Tûr-i Sîna arasında idi (Burada anlatılan kıssa: Davud a.s. zamanında Eyke denilen yerde geçmiştir. Allah onlara cumartesi günü balık avlamayı haram kılmıştır.)

³¹¹ Anlamı: “Yunus a.s. karnında taşıyan balığı ziyaret için cumartesi günleri toplanırlardı onlar sudan kendilerini gösterirlerdi, öyle çok balık olurdu ki su gözükmeydi balıktan. Fakat cumartesi geçince hiçbirisi orada kalmazdı”. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/156.

³¹² Anlamı: “Bu ümmeti ve akibetini sonrakiler için bir ibret vesilesi kıldık. Yani onların yaptığı gibi yapmamaları için ibretlik bir durum oldu. Hem kendilerinden sonra gelen yakın kavimler hem daha sonra gelecek olanlar için bir ibret kıldık”. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/157.

³¹³ Onların perhizkârlarına, yâhut ümmeti Muhammede nasihat kıldık.

واضح، الحمار لغذائك والطبي لعشائك والأرنب فيما بين ذلك، فقال له الأسد: قاتلك الله ويحك ما أقضاك من علمك هذا القضاء والقسمة، قال رأس الذئب الطائح عن جثته كذا في حياة الحيوان “ 314

Cenâb-ı Vâcib Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri enbiyâ-i izâm, rusûl-i kirâm vasıtalarıyla kâfirlere doğru yolun gösterildiğinden, artık kapılarının kapandığını beyân etdikten sonra, ömürleri cehennemden dahî i'tizâra mecalleri olmadığını beyân etmek üzere (نُعَمِّرُهُ) buyuruyor. (وَمَنْ نُّعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ) Şol bir kimse ki Biz onun (نُعَمِّرْهُ) (في الخلق): O ömrünü uzattığımız kimsenin ömrünü çok uzatırsak (نُنَكِّسْهُ) Tersine çeviririz. (أَفَلَا يَعْقِلُونَ) Ömürlerinin uzamasını isterler de erzel-i ömre varacaklarını hilkatini, (أَفَلَا يَعْقِلُونَ): Ömürlerinin uzamasını isterler de erzel-i ömre varacaklarını düşünmezler mi? Zirâ, insanın ömrü uzadıkça za'f-ı tezâyüd ve kuvveti tenâkus eder ve bünyesi küçülür ve şekli tağyîr eder. Hatta [81] çalıya benzer bir hâle avdet eder. Binâenaleyh fehî ve idrâkten hâlî ve ârî bir hale geldiğinden, arası uzadıkça tarîk-i savâba ihtidâ etmesi lâzım gelmez. Şu halde ömrünün uzamasıyla necâta dâhil olmak muhakkak olmaz. Binâenaleyh “Ömrümüz kısa oldu, uzun olsaydı biz ihtidâ ederdik” demekle kabûle şâyân bir i'tizâr da beyân etmiş olmazlar. Müfessirlerin beyân-ı vechiyle bu âyet-i kerîme, yevm-i kıyâmette kâfirlerin ömür cihetinden i'tizâr kapılarını kapamıştır. Zirâ, onlar “Biz dünyâda az yaşadık, eğer dünyâda bize çok ömür verseydin biz de kusur bulamazdın” demelerini bu âyet-i kerîme reddetmiştir. Zirâ, az ömürde hidâyete ermek de mümkün iken ihtidâ etmeyen çok yaşasa yine ihtidâ etmeyeceği -bir insan yedisinde ne ise yetmişinde odur derler- ve belki ihtidâyâ kâbiliyyet kalmayacağı meydandadır çünkü insan yaşadıkça şuuru kalmayacağı ve bütün kuvâsının düşeceği herkesçe ma'lûm bir hakîkattir.

(وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا): “قال الله تعالى في سورة الحج “ 316

³¹⁴ “Anlamı: Arslan, kurt ve tilki arkadaş olmuş, avlanmaya çıkmışlardı. Akşama doğru bir yaban öküzü, bir dağ keçisi, bir de semiz tavşan yakaladılar. Avlarını sürükleyerek ormana getirince kral arslan kurda dönüp: Bunları, aramızda adaletle taksim et bakalım! diye emir verdi. Kurt: -Padişahım, dedi, yaban öküzü en büyük av olduğu için size layıktır. Keçi orta boyda, orta irilikte, o da benim olsun. Tilki de tavşanı alsın. Arslan, kurdun taksimine şiddetle karşı çıkıp: -Sen kim oluyorsun da ben varken pay istiyorsun? diye kükredi. Bir pençe ile kurdu yere yıkıp parçaladıktan sonra tilkiye döndü: -Haydi, dedi, avlarımızı bir de sen taksim et! Tilki yüreğini dolduran korkuyu gizlemeye çalışarak: -Aman efendimiz dedi, pay etmekte neymiş? Bu semiz öküz sizin kuşluk yemeğinizdir, keçiyi gün ortasında yer, akşama doğru da tavşanla kendinize ziyafet çekersiniz! Arslan, tilkinin taksimini pek beğenmiş, yüzü gülmeye başlamıştı. -İşte adaletli bir taksim böyle olur diye mırıldandı. Bu çeşit pay etmeyi kimden öğrendin sen? Tilki başını çevirip yerde yatan kurdu gösterdi: -Padişahım, dedi, tabi ki kurdun halinden”, Muhammed b. Musa b. İsa b. Ali Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1424), 1/254. Kitâbü'l-Ezkiya İbnü'l-Cevzî.

³¹⁵ bir şeyi baş aşağı çevirmek, نکس و تنكيس ولد منكوس süzgülü olmuş, ولد منكوس çocuğun ibtida ayakları sonra başı çıkmaktan ibarettir, نکس hastalıkla geri dönmesi demek.

³¹⁶ el-Hac 22/5.

Erzel-i ömür âhir-i ömür demek ya'nî kocamak ve haref (خرف) ki çok yaşamaktan akklı fesada uğramak. Akklı fesada uğrayan kimseye harif (خريف) derler ya'nî kocalıktan girmiş geri kuvvetten düşürölüp pek düşkün bir hale getirmek demektir. "قال السعدي".³¹⁷

طرب نوجوان ز پير مجوی
که دگر ناید آب رفته به جوی
زرع را چون رسید وقت درو
نخرامد چنان که سبزه نو

Ashâb-ı güzînden Ebu'l-Uryân radiyallâhu anh ihtiyarlığı en güzel tasvir etmiştir. Ebu'l-Uryân'ı hastalığında ziyaret eden bir zât, Ya Ebe'l-Uryân! Kendini nasıl buluyorsun? dediğinde Ebu'l-Uryân: Siyah olmasını istediğim şey bembeyaz oldu.

[82] Yumuşak olmasını istediğim şey sert oldu sert olmasını istediğim şey yumuşak oldu deyip şu nazmı söyledi.³¹⁸

أسمع أنبيك بآيات الكبير
Dedi ki sana kocalık alametini haber vereyim
تَقَارُبُ الْخَطُوءِ وَسُوءُ فِي الْبَصَرِ
Adımlar kısalma ve gözler kötüleşmek
وقلة الطعم إذا الزاد حضر
Yiyecek hazır iken yiyememek
وَكَثْرَةُ النَّسْيَانِ لِمَا يُذَكَّرُ
Muhâtır olunacak şeylerde nisyân çok olmak
وقلة النوم إذا الليل اعتكر
Gece olunca uyku azalmak
نوم العشاء و سعال في السحر
Akşamdan uyumak seher vakti öksürmek
ترك الحسنة في قبل الطهر
Ve hâl-i tuhûrunda husnâdan geçmek
والناس يبلون كما تبلو الشجر

³¹⁷ Anlamı: "Taze gencin şenliğini kocalarda arama; giden su artık ırmağa dönmez/ Biçilme zamanı eriştiğinde; ekin, taze yeşillikler gibi salınmaz". Sa'di Şirâzî, *Gülîstan*, 214.

³¹⁸ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-hilâl, h. 1423), 2/45.

Ağaç nasıl çürürse insanlar da öyle çürüyor.

Vâcib Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri vahdâniyetine ve haşre müteallik havali beyândan sonra Resûlullah'ın peygamberliğini inkâr edenleri, Peygambere şâir, getirdiği Kur'ân'a şiir diyenleri, reddetmek üzere (وَمَا عَلَّمَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ) buyuruyor.

(وَمَا عَلَّمَاهُ): Biz azîmü zî-şân Muhammed aleyhisselâma şiir öğretmedik. Bu söylenenleri şiir saymamalıdır. Kur'ân şiir değildir. Kur'ân'ın ne lafzan ne de ma'nen şiir olmadığı açıktır. Bir kere Kur'ân'ın nazmında şiir nazminin vezin ve kâfiyesi yoktur. Çünkü şiir kelâm-ı noksan sözün alâ sebîli'l-makdûr. Kur'ân'da ise şiirin ne vezni ve ne de kâfiyesi yoktur. Ma'nâ bakımından ise şiir, hakikat olup olmadığı aranmaksızın hoşlanırsak veya tiksinişsek, coşturmak veya küstürmek gibi halleri gıcıklayan muhayyel kuruntulara, vehm-i kıyaslara hissiyât olanlarına râcîdir. Kur'ân ise Hakkın sırât-ı müstakîmine irşâd eden hikmetler ve ahkâm ile irfan nûru, îkân rehberi bir yâdigâr-ı ilâhiyyedir.

[83] Fakat kâfirlerin birçokları onu bir şiir gibi mülâhaza etmek ve ettirmekte ısrâr ettikleri cihetle (وَمَا عَلَّمَاهُ الشُّعْرَ): Biz peygambere şiir öğretmedik buyuruyor. (وَمَا يَنْبَغِي لَهُ): Ve hem Muhammed aleyhisselâm'a şiir yaraşmaz. Zirâ, (وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ)³¹⁹ der. Ne makâm-ı risâlete şâirlik yaraşır ne de Kur'ân'a şiir demek. Müfessirlerin beyânı vechile Resûlullâhın ümmî olup, okumak yazmak ciheti kendisine müsâit olmadığı gibi şiir söylemek murâd etse söylemek müyesser olmaz. Binâenaleyh an kasdı şi'rî söylemekten memnûdur ki mu'cizât-ı bâhire ve ilâ yevmi'l-kıyâm bâki olan Kur'ân'a şüphe vaki' olmasın. Binâenaleyh Resûlullâh (s.a.v.) Efendimiz an-kasdin şiir söylemediğinden kâfirlerin isnâdından berîdir.

Ama şiir sûretinde ³²⁰”أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبُ، أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ“ buyurmuş. Yürürken vahada mübârek ayak parmağına bir taş isâbet edince ³²¹”هَلْ أَنتَ إِلَّا إِصْبَعٌ ذَمِيَّتٌ“، ³²²”وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا“ ³²³”لَقِيتَ“ kavlı-ı şerîfi gibi sudûr eden şeyler bilâ kasd-ı tesâdüf üzerine vârid olmuştur. (إِنْ

³¹⁹ eş-Şuarâ 26/224.

³²⁰ Anlamı: “İbni Abdulmüttalib'im, ben peygamberim, yalancı değilim”, Müslim, “Cihad”, 78.

³²¹ Ya'nî kan ile karıştın

³²² ”وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا“ yani hal karşılaştığım durum Allah yolunda meydana gelmiştir buradaki cümle haldir.

³²³ Müslim, “Cihad”, 112.

(هُوَ): Ya'nî “مَا هُوَ” -ey el-muallem- O Kur'ân başka değil (إِلَّا ذِكْرٌ): Ancak bir zikirdir. Mahzâ Allâh tarafından vaaz ve irşat (وَقُرْآنٌ مُبِينٌ): Ve bir Kur'ân-ı mübîndir- ibâdetlerde ve ibâdethanelerde okunacak kelâmullahdır. (لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا): Hayâtî, ya'nî aklı ve duygusu olanı inzâr edip gafletten uyarmak, (وَيَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ): Küfürde ısrâr ile kâfirlik edenler aleyhine kavî-i³²⁴ hak olmak için.

[84] Şiir söylemek helâl midir, harâm mıdır denilirse şiirin ibâhat ve kerâhati hakkında olan şüpheyi İmâm Şâfi Hazretlerinden Tefsîr-i Kevâşî'de nakil ve rivâyet olunan şu kazıyye vakîdir: “الشعر كلام حسنه حسن وقبيحه قبيح” ya'nî “Şiir, kelimadan bir nev'dir; haseni hasen, kabîhi kabîhdir.” Bu sûredeki (وَمَا عَلَّمَاهُ الشُّعْرَ) ve Sûre-i Şuarâ'nın âhirindeki (والشعراء يتبعهم الغاوان)³²⁵ “Şâirlere ise haddi aşan azgınlara uyarlar” âyet-i kerîmesi Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretlerinin şâir ve Kur'ân'ın şiir olması hakkındaki zü'm, muhalefeti red ve ibtâl için müsevvikdir ki onların etbâi ğâvî, dalâlpîşe kimselerdir.

Peygamberimizin ashâb-ı güzîni ise mehdî ve hâdî zâtlardır demektir. (والشعراء يتبعهم)³²⁶ âyet-i celîlesi her ne kadar şiirin ve şuarânın zemmini delâlete mutazammındır. Velâkin ale'l itlâk değil, istisnâsı vardır ki

(إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا)³²⁷ buyrulmuştur. Onlar (أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ)³²⁸ mücebince şâirlerden her dereye girenler ve gözüyle gördüklerini söyleyenler, hayâlât ve mübâlağâta tabî olup gidenler ve va'd-i kâzib ve iftihâr-ı bi-ekl ve nâmüstehakkı medîh ve ensâb ü e'raz-ı kadh ve obalarında gezinenler mezmûm ise de bunlardan tevhit-i bârî, hikmet ve mev'ıza ve âdâb-ı hasene ve medh-i resûl ve sahâbe hakkında nazm-ı şiir edenler ve hicivde mazlûma mukâbelede bulunanlar müstesnâdırlar. Bunlar memdûhdur.

Kadı ve sâir müfessirlerin beyânına göre bu âyette istisnâ olunan şâirler (Abdullah bin Revâha (Hasan bin Sâbit) Ka'b bin Züheyr ve Ka'b bin Mâlik radiyallâhu anhlendir.

³²⁴ Kelime-i azab.

³²⁵ eş-Şuarâ 26/224.

³²⁶ eş-Şuarâ 26/224.

³²⁷ eş-Şuara 26/227.

³²⁸ eş-Şuara 26/226.

[85] Hazreti Peygamber “إن من البيان سحر”³²⁹ buyurduğu gibi “Şiirin hikmet olanı da vardır”³³⁰ buyurmuştur. Hazreti Peygamber Ka'b Hazretlerine hitâben “قل وروح القدس معك”³³¹ ve Hazreti Hasan'a, “اهجهم، فو الذي نفسي بيده لهو أشدّ عليهم من النبل” buyurdıkları ve bilhassa Hasan Hazretleri için Mescid-i Nebevî'de minber ve müşârun ileyhın minber üzerinde olarak müdafaasında bulunur oldukları tefsîr, hadîs ve tarih kitâblarında ve ihyâ-i ulûmda mezkûrdur. Müslim ve Buhârî şerîfdeki “لأن يمتلئ جوف أحكم”³³² hadîs-i şerîfin sahibini zikirden, tilâvet-i Kur'ân'dan meşgul kılan hakkındadır. Temessülen şiir okumak, bizzât Peygamberimizden ve kibâr-ı ashâbdan vaki' olmuştur. Muallakât-ı seb'a ashâbından Tarafe bin el-Abd'in şu kavlini,

سُبِّدِي لَكَ الْإِيَّامُ مَا كُنْتُ جَاهِلًا
وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ³³³

Bizzât Peygamberimiz ve Lebid radiyallâhu anhdan şu beytini

ذَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُ فِي أَكْنَافِهِمْ
وَبَقِيَتْ فِي خَلْفِ كَجِلْدِ الْأَجْرَبِ³³⁴

Hazreti Âişe Sıddîka radiyallâhu anha okurlardı.

Vâcib Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri peygamberliğe tealluk eden bazı mesâili beyândan sonra kendi zât-ı ecel ve a'lâsının vahdaniyyet ve ferdâniyyetine delâlet eden bazı delâili beyân etmek üzere (وَدَلَّلْنَاهَا) [86] خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ* (وَدَلَّلْنَاهَا) (أَوَلَمْ يَرَوْا) O münkerler- bizim yerleri, gökleri ve yerler ile gökler arasındaki bütün mevcûdâtı misâli, örneği olmadığı halde yoku var ettiğimizi- gördükleri halde zâtımızda, sıfatımızda, ef'âlimizde vahdâniyet ve ferdâniyyetimizi inkâr ederler de görmezler mi? Görmüyorlar mı? (أَنَا خَلَقْنَا لَهُمْ): Bizim kendi menfaatleri için halk

³²⁹ Buhârî, “Tıbb”, 50 (No. 5767); Müslim, “Cuma”, 47.

³³⁰ “إن من الشعر حكمة” Buhârî, “Edeb”, 90 (No. 6145).

³³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/344.

³³² Buhârî, “Edeb”, 92 (No. 6154); Müslim, “Şiir”, 8.

³³³ Anlamı: “Günler sana bilmediklerini gösterecek. Ve sana hiç istemediğin haberler”. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan el-Ensârî (Şeyh el- İsbahânî), *Kitabü'l-emsâl fi'l-hadîsi'n-Nebevî* (Bombay/Hindistan: Dâru's-selefiyye, 1987), 1/47.

³³⁴ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Edeb li ibni Şeybe*, çev. Dr. Muhammed Rıza el-Kahvecî (Lübnan: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999).

ettiğimiz, ne ile halk ettiğimiz (مِمَّا عَمِلْتُمْ أُيْدِينَا): Kendi kudret-i kâmile ve kuvvet-i şâmilemizle, (أَنْعَامًا): Hayvânâtı. “نعم” kelimesinin cem'idir. “نعم”, deve, koyun ve sığır gibi hayvânât-ı ehliyyeye denir. Müfessirlerin beyânına en'âmı tahsis bi'z-zıkr buyurması, halbuki bütün eşya Cenâb-ı Hakkın mahlûku olduğu halde deve, koyun ve sığır gibi hayvanların hilkatlerindeki garâbete ve bunların insanlara menfaatlerindeki kesrete mebnîdir. Çünkü bunlara insanlar yününden, kılından ve menâfiinden tükenmez derecede intifâ ederler ve sütünden içerler ve sütünden, yoğurt ve ayran ve yağ gibi içmeye ve yemeye yarar birçok menfaatler istihsâl ederler.

Onlar için halk ettiğimize, ya'nî mâlik ve mutasarrıflardır. Müfessirler burada, insanların menfaatleri için halk olunan hayvanlara mâlik olmaları devamlı olduğuna işâret için mâlik olduklarını beyân eder. “Cümle, devâma delâlet eden cümle-i ismiyye olarak varîd olmuşdur” buyrulur. “Ya'nî dünyâda nev-i insân mevcûd oldukları müddetçe nev-i hayvâna mâlik ve mâlikiyet ve memlûkiyet yevm-i kıyâmete kadar devâm eder hâl ber-akis olmaz” demektir.

335 (فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ:) أَي خَلَقْنَاهَا لِأَجْلِهِمْ فَمَلَكْنَاهُمْ إِيَّاهَا يَتَصَرَّفُونَ فِيهَا تَصَرَّفَ الْمَلِكِ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ: (وَصَيَّرْنَاهَا مَنَقَادَهُ لَهُمْ وَ إِنْ كَانَ يَقْدِرُ عَلَيْهَا لَوْلَا تَذَلُّلُهُ تَعَالَى وَتَسْخِيرُهُ لَهَا

Binâenaleyh o hayvânâtı bazıları benzerine mahsûsla olduğundan bazılarına binerler (وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ): ve bazılarını yerler.

[87] Hayvanların menfaatleri yalnız binmeye ve yenmeye münhasır olmayıp daha bunlardan başka birçok menfaatleri olduğunu beyân etmek üzere أَفَلَا وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا وَلَهُمْ: İnsanlar için var. Nerede? (فِيهَا): Hayvanlar da. Ne var? (مَنَافِعُ): Pek çok menfaatler var. Yününden, tüyünden, kılından, derisinden, tükenmez derecede intifa' ederler. (وَمَشَارِبُ): Cem'i meşreb -ism-i mekân- “مصدر الشرب أي من أسبابها” وهو موضع شرب أو مصدر الشرب أي من أسبابها” 337

” أَي رَبِّ هَذِهِ النِّعَمِ عَلَيَّ أَنْعَامِ الْأَنْعَامِ “: (أَفَلَا يَشْكُرُونَ)

335 Anlamı: “Onlar için yarattık ve onları malik kıldık, aynen sahibi gibi onlar hakkında tasarrufta bulunurlar”. Hâzin, *Tefsîrû'l-Hâzin*, 4/13.

336 Anlamı: “Onlar için boyun eğdirdik. Eğer Allah'ın dilemesi olmasaydı asla onları boyun eğdiremezlerdi”. Neseî, *Medârik*, 3/112.

337 Anlamı: “Şurb yeri veya şurb mastarıdır”.

(Ya'nî bu kadar menfaatleri görürler ve bilirler de o nimetler tek hâlıkını ve vahdaniyyetini tasdîk ederek şükretmezler mi?)

Halbuki bu nimetlerin her birine ayrı ayrı binlerce şükretmek lâzım gelirken şükürü terk etmekten daha büyük kabahat olur mu? Zirâ, şükürü terk etmek âhiretce suâlini mûcib olduğu gibi dünyâca da nimetin noksanını îcâb eden esbâbdandır.

Cenâb-ı Hakkın vahdâniyyetine delâlet eden delillerden bazılarını beyândan sonra şu beyân olunan delillerden istifâde etmeyen kâfirlerin dalâletlerini beyân etmek üzere ((وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ)): Ya'nî kâfirler, Cenâb-ı Hakkın şu sayılan bitmez tükenmez nimetlerini müşâhede edip dururken- ittihâz ettiler- (مِنْ دُونِ اللَّهِ): Allâh'tan başka

(إِلَهًا): Bir takım taştan ve ağaçtan yapılmış putları kendileri ma'bûd ittihâz ettiler. (لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ): Kendilerine yardım eden [88] âyetine binâen Allâh'tan gayrı olarak ma'bûd ittihâz ettiler ve bu putları ibâdete ehil gördüler. “مع هذا” O putlar çok denî ve eşyây-ı hasîseden oldukları cihetle, yardım edemedikleri gibi yardım da olunmazlar. Zirâ, o putlar yardım etmek şöyle dursun kendisinden yardım dilemekte olan kâfirlerin çekiçleri ve testereleri altında kendileri ezilmekte ve makhûr olmaktadırlar. Garibi şurasıdır ki; kendi ellerinde kırılan, kesilen, ezilen ve birçok sefâletlere marûz kalan bir takım taş ve ağaca ibâdet etmek kadar hamâkat ve cehâlet olamaz.

Allâh Teâlâ kâfirlerin mezheplerinin ve itikatlarının butlanını ve pek çürük olduğunu beyân buyurduktan sonra re'y ve tedbirlerinin ve bütün düşüncesizliklerinin tamamıyla zarar olduğunu beyân etmek üzere (لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحَضَّرُونَ) buyuruyor. (لَا يَسْتَطِيعُونَ): O ma'bûd ittihâz ettikleri putlar kâdir olamaz. Ne üzerine kâdir olamazlar? (نَصْرَهُمْ): Kâfirlere yardım etmeye. (وَهُمْ): Hâlbuki müşrikler (لَهُمْ): Ma'bûd ittihâz ettikleri putlara (جُنْدٌ مُحَضَّرُونَ): hazır askerdirler. Çünkü o putları yevm-i kıyâmette kendileri cehenneme sevk edeceklerdir.

[89] Vâcib Teâlâ kâfirlerin hamâkat ve cehâletlerini beyân ettikten sonra onların sözlerine itibar olunmayacağını beyân, resûlünü tesliye etmek üzere, (فَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا) (قَوْلُهُمْ): Ya ekrame'r-rusûl, sana hüzn vermesin (فَلَا يَحْزَنُكَ): (يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ)

Kâfirlerin sözleri. Allâh Teâlâ'ya şerîk evlâd ve sana sihr, şiir isnadları, kelâmları sana hüzün ver(me)sin. (إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ): Biz onların gizli nifâklarını da (وَمَا يُعْلِنُونَ): ve zâhirde yaptıkları çirkin işleri de biliriz. Binâenaleyh sen mahzûn olma. Çünkü; biz, kâfirlerin kalplerinde olan i'tikadât-ı fâsîdelerini, açıktaki çirkin amellerini bilince senin için hüzün lâzım gelmez. Zirâ, biz senin tarafından ahz-i intikâm ve her kulları üzerine mücâzât edeceğiz. Şu hâlde sizin için ey habibim mûcib-i telaş bir şey yoktur.

Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd bu kâinatı ancak kendisini ma'rifet ve ona ibâdet için yarattığından kendisine ibâdetin lüzûm ve vücûbunu beyân ve vahdâniyyetine delâil-i afâkiyyenin delâletini zikir ve beyân ettikten sonra, insanlara kendi zâtında olan delâil-i nefsiyyeyi beyân etmek üzere (أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ) buyuruyor.

[90] (خَلَقْنَاهُ) biz azîmü's-şân (أَنَا) İnsan düşünüp bilmez mi? Ki (أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ) O insanı yarattık. Neden? (مِنْ نُطْفَةٍ): Habîs bir menîden. “أي من مني*مذرة* قدرة خارجة خسيصة خارجة.”³³⁸ Menî, madde-i tevlîd olan mâ-i ma'lûmdur ki necâset-i ğalîzadır.³³⁹ İnde'l-mülâ'abe zuhûr eden rutûbete mezî derler ki bundan abdest bozulursa da gusûl lâzım gelmez. Bir de bazen bevli müteâkip beyazı gelir ki buna vedî derler. İşte bundan dahî abdest bozulur, gusûl lâzım gelmez. İnsandan çıkıp da abdesti bozan şeyler “Kan, irin, menî, mezî, vedi, dem-i hayz ve nifâs, dem-i istihâze, ağız dolusu gelen kay’.” İçki kusmak az dahî olsa necistir.

Şarap, kan, meytenin eti ve ham derisi necâsettir. Hem necâset-i ğalîzadır. İnsanın bevli ve tersi necâset-i ğalîzadır, isterse sût emen çocuk olsun. Eti yenmeyen hayvanların hem bevli, hem tersi, hem de luâbı, eti yenen hayvanlardan tavuk, kaz ve ördeğin teri, bevilleri necâset-i ğalîzadır. Necâset-i hafife, atın, eti yenen hayvanât-ı ehlî ve vahşînin bevli ve eti yenmeyen kurtların tersi. (Meni) kan gibi necâset-i ğalîzadır. Meni şâfilere göre

³³⁸ Nesefî, *Medârik*, 3/113.

³³⁹ Necâset-i ğalîza- az miktarı ma'fûv olan. Necâset-i hafife- çok miktarı ma'fûv olan. Necâset-i ğalîzanın dirhem miktarı ma'fûv, bundan fazlası ma'fûv değildir. Necâset-i ğalîzanın kalîlinden ihtirâz mümkün olmadığı için mafûvdur. Onu fukâha mevdu' istincadan olarak dirhem miktarı ile takdir etmişlerdir. Demek ki dirhem miktarı demek hadesle mevzi-i hurûcu demek. Fukahâ onu, ya'nî makadî kendi meclislerinde zikri çirkin gördükleri için dirhem miktarı ile tabir etmişler. Necâset-i hafife de rub'u bedenî yâhut rub'u libâsın mâdûnunca ma'fûvdur.

tâhirdir. Bize göre gerek insan ve gerek hayvan menisi necâset-i ğalîzadır. Çünkü hulâsâ-i demdir.

[91] (فَإِذَا هُوَ): Böyle gâyet kötü, hakîr, hatta necâset-i ğalîzadan halk olduğunu bildiği halde bunu düşünmeyip de o insan (خَصِيمٌ مُّبِينٌ): Haşr ve neşr hakkında şiddetle husûmete ve açıktan mücadeleye cesâret eder. İnsanın bu cür'et-i taaccübü şanından olan kimseler de taaccübe layıktır. Bu âyetin sebab-i nüzûlü şöyle rivâyet olunur: Kadı diyor ki, “روى أن أبي، “بن خلف أتى النبي (صلعم) بعظم بال³⁴⁰ يفتته بيده³⁴¹ وقال أترى الله يحيي هذا بعد ما رم ؟ فقال عليه السلام: نعم و يبعثك و يدخلك”. Ah bunu böyle çürüttükten sonra diriltir mi dersin? dedi. “فقال عليه السلام: نعم و يبعثك و يدخلك”.³⁴² النار

³⁴³“فأنزل الله تعالى هذه الآيات” Ya'nî bu âyetler bu sebeple nâzil olmuştur. Bu rivâyete nazaran âyet (Übeyy b. Halef) hakkında nâzil olmuş ise de husûsî sebep umûmî hükme münâfî olmadığından, ya'nî sebab-i nüzûlün Übeyy olması, sebab-i nüzûlün husûsiyetine itibar olmayıp, itibar elfâz-ı umûma olduğu için bu âyet haşri inkâr eden her fert içindir.

Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak haşr hakkında insanın husûmetini icmâlen beyân ettikten sonra o husûmeti tafsîl ve keyfiyetini beyân etmek üzere (و نسي خلقه قال من يحيي) و ضرب لنا مثلا و نسي خلقه قال من يحيي) buyuruyor. (و ضرب لنا مثلا): O insan husûmete cür'et ederek bizim şanımızda çürümüş kemiği ufalayarak mesel darp etti. (و نسي خلقه): Yaradılışını unutarak bize mesel fırlattı. (و نسي خلقه):

³⁴⁴“من المني فهو أغرب و أعظم مز إحياء العظم”

[92] onlar çürümüşken?” dedi. (قال من يحيي العظام و هي رميم) Halbuki, ibtidâen gâyet hakîr bir damla sudan sûretleri muhtelif âzâlarla insanı halk etmek, kâdir olan Zât-ı ulûhiyyet, ölmüşleri ihyâya kâdir olacağına hiç şüphe yoktur. Çünkü haşır, ibtidâ hilkatten çok ehvendir. İnsanın bütün cüzleri birbirine benzeyen bir nutfeden muhtelifü'l-âzâ ve kuvve olarak halk olunması, Vâcibü'l-Vücûdun Fâil-i Muhtâr olduğuna

³⁴⁰ Çürümüş.

³⁴¹ Onu eliyle ufalayarak.

³⁴² Evet ya kâfir Allâh Teâlâ seni öldürdükten sonra, diriltir ve cehennemine idhal eder.

³⁴³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 4/274; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4/30.

³⁴⁴ Anlamı: “Menîden yarattı. Ki bu kemiklere hayat vermekten daha ilginç ve daha büyük bir yaratmadır”.

delâlet etmektedir. Artık tabî'îyyûna kendi hilkatleriyle reddederek insâfa da'vet ederiz. Çünkü eğer insanın hâlikı tabiat olsaydı, eczâ-yı asliyyesine muhalefet olmayan menîden halk olunan âzâlarda muhâlif olmaması lâzım gelirdi. Hâlbuki muhâlifdir. Şu hâlde insanın halkı, Fâil-i Muhtâr, Vâcibü'l- Vücûdun ihtiyârıyla olup tabiatın te'siriyle olmadığı sâbit olur. Bu âyetin tefsîrinde Nisâbü'rî, Fahr Razî, Kadı Beydâvî gibi müfessirler kemikte hayat olduğunu ve ölmüş hayvanın kemiğinin necis olduğunu aktarıyorlar.

Kâdî'nın ibâresi: ”و فيه دليل علي أن العظم ذو حياة فيؤثر الموت كبائر الافاد“³⁴⁵

Bu müfessirler Şâfiî olduğundan kendi mezheplerini beyân ediyorlar. Biz Hanefilere göre kemikte hayat yoktur. Kemiğe rûh hulûl etmez ve ölüm kemiğe tesir etmez. Binâenaleyh kemik, Hanefî'ye göre ve keza kıl tâhirdirler. Bize göre bu âyette azmı, ya'nî kemiği ihyânın ma'nâsı birinci hasasda taze olarak red olunmaları demektir. Ya'nî âyetin ma'nâsı (hayâtı ve hay idrâki olan bir cismi eski hali üzere Cenâb-ı Hak kemiğe iâde) buyurur demektir. Yoksa kemiğe hayat verir ma'nâsına değildir.

[93] (فَلْن): Habîb-i Edîb ve Resûl-i Necîbim, sen haşri inkâr eden kâfirlere cevap olarak de ki, (يُحْيِيهَا): O kemikleri ihyâ eder. (الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ): O kemikleri evvelce meniden halk eden Cenâb-ı Hak tekrar diriltir. Zirâ, ihyâsında bir mânî yoktur. (وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ): Çünkü o her halkı bilir. Binâenaleyh, bir insanın çürümüş eczâlarının her biri nerelerde olduğunu bildiğinden, her birini olduğu yerden cem' ederek ihyâ eder. Çünkü, Allah ki insanın eczâ-i asliyye ve fer'iyyesinin nerelerde olduğunu bilince, o eczâların bazısı meşrikta ve bazısı mağribde bile olsa onları cem' edip birbirine rabt etmesinde eşkâl yoktur. Ve her birini bir yere toplar. Onların eski şekillerini iâde eder ve hayat verir. Hatta vuhûş ve tuyûrun yediği eczâları dahi toplar. Çünkü, Allâh'ın kudretine karşı bir mânî yoktur. İmâm Buhârî'nin Sahîhindeki şu, ”لَيْسَ مِنَ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَنْتَلِي، إِلَّا عَظْمًا وَاجِدًا وَهُوَ عَجْبٌ“³⁴⁶ ve Müslim'in Sahîhindeki şu ”كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرَابُ، إِلَّا“³⁴⁷ ve Müslim'in Sahîhindeki şu ”عَجْبُ الذَّنْبِ مِنْهُ، خُلِقَ وَفِيهِ يُرْكَبُ“³⁴⁸ hadîs-i şerîfleri muktezâsı üzere Ademoğullarının bütün

³⁴⁵ Anlamı: “Burada kemiğin canlı olduğuna delil vardır. Büyük günahlar ölüm şeklini etkiler”.

³⁴⁶ Kavmü'l-Arab, kabzu'l-Arab vezninde okunur.

³⁴⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 78 (No. 4935).

³⁴⁸ Müslim, “Fiten”, 142.

eczâ-i cesedi çürür yalnız acbü'z- zeneb ki sırt kemiğinin müntehâ-i omurgada vaki' küçük bir kemiktir ki o kemiğin olduğu yere Türkçede “kuyruk sokumu ” denir.

[94] Çürümez, kalır. İnsanların bidâyeten yaratılışları ondan olduğu gibi ahîrinde terkîb edilmesi de yine ondan olacaktır. Cami'u's-Sağır Suyûtîdeki şu “إِنَّ فِي الْإِنْسَانِ عَظْمًا لَا قِيلَ وَ مَا هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ” İmâm-ı Ahmed'in rivâyetinde, “تَأْكُلُهُ الْأَرْضُ أَبَدًا، مِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ” hadîsinde mezkûr kemiğin hardal tanesi kadar olduğu anlatılıyor. “قال: مثل خردل منه نشأ”

Câmiu's-Sağır'in şerhinde Abdu'r-Raûf Münâdî Şafî diyor ki, şu hadîslerin umûmundan enbiyâ-i ızâm ile bazı havass-ı ibâd müstesnâdır. Çünkü onlar asla çürümezler. (Molla Fenârî hikâyesi).³⁴⁹

Vâcib Teâlâ Hazretleri haşri inkâr edenleri ilzâm ve iskât için insanın hilkatinde olan acâib ve garâibi beyândan sonra haşrin imkânının vukû'unu isbât eder. Başka bir delil daha beyân edip buyuruyor. (الذي جعل لكم من الشجر الأخضر نارا فاذا أنتم منه توقدون) O ki size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı da şimdi siz ondan tutuşturup duruyorsunuz. Meşhûr olan bu ağaç merh ile afar denilen iki ağaçtır ki ikisi de yemyeşil, suları damlar.

[95] Merh çakmak ma'nâsında, afara sürtülmek sûretiyle ateş çıkarabilir. Bütün bedevîlerce ma'lûmdur. Bu âyetin ma'nâsı demek oluyor ki; Vâcib Teâlâ Hazretleri halkın eczâlarını yek diğerinden ayırmak, herkesin eczâlarını birbirine rabtla imtizâc ettirmeye neden kâdir olmasın? Elbette kâdir olur. Zirâ, Vâcib Teâlâ şol alîm ve hakîm der ki, sizin için yemyeşil ve kendisinden şıpır şıpır su damlayan ağaçtan ateş halk buyuruyor. Hâlbuki ateşle su arasında zıddiyet ma'lûmdur ve bunu inkâra mecâliniz yoktur. Çünkü gözünüzle görüyorsunuz ve dâimâ ondan ateş yakıp intifa' ediyorsunuz.

Şöyle su damlayan ağaçtan ateşi halka kudreti olan Allâh zül-celâl ölmüş insanları ihyâyâ neden kâdir olmasın?

Bazı müfessirlere göre (الشَّجَرِ) den murâd, ya'nî ağaçtan murâd hayâtıdır. Burada son derece dikkate şayan nokta şudur ki; bununla maksûd, ağaçtaki odunu veya kömürü göstermek değil ve ba'dehû temasla yeşil ağaçtan zuhûra gelen harâret ve iştiâli

³⁴⁹ İfade müellif tarafından hatırlatıcı not kabili yazılmış olmalı.

anlatmaktır. Bu ise zamanımızda bildiğimiz gördüğümüz elektrik hâdisesidir. Bu sûretle âyet-i kerîme [96] elektriğe işâret ediyor. Bu işareten (كُنْ) emrini anlatmaya bir misâl de verilmiş oluyor.

Vâcib Teâlâ Hazretlerinin haşrin vücûduna öldükten sonra, ya'nî Allâh'a dönüldükten sonra bi-aynihî Allâh rûhu iâde edeceğine delâlet eden âfâkî ve enfüsî bazı delâil buyurduktan sonra delâil-i âfâkiyyeden daha büyüğünü beyân etmek üzere, (أُولَئِكَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ) buyuruyor.

Haşri, öldükten sonra dirileceği inkâr eden kâfirler, insanları ihyâya bizim kudretimizi inkâr ederler de düşünmezler mi? Gökleri bu kadar cesâmet ve yükseklikte ve yerleri şu azamet ve sıkliyyetde halk eden hallâk, onların ef'âlini yaratmaya kâdir olmaz mı? Elbette kâdir olur. Bu kadar ulvî ve süflî alemleri halka kâdir olan Allah, öldükten sonra insanları halka, diriltmeye kâdir olacağı fî tarîki'l-ûla sâbit olur.

(إِنَّمَا أَمْرُهُ): Onun emri, (إِذَا أَرَادَ شَيْئًا): Bir şeyi murâd edince, (أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ): Ona sade ol demektir, (فَيَكُونُ): O oluverir. Zirâ, emr-i ilahînin sür'at-i nüfûzunda asla te'hîr yoktur. Binâenaleyh ol [97] emri verilince memûr olan şey olur. Olmamak imkânı yoktur. Çünkü imtina' etmek veyâhut biraz durmak veyâhut alet kullanmak gibi şeyler tasavvur olunmadığından derhal sahrây-ı vücûda arz-ı endâm etmekten başka çare olamaz.

Vâcib Teâlâ zât-ı ulûhiyyetinin her şeye kâdir ve her şeyi bildiğini beyândan sonra cemî-i nekâisden münezzehtir olduğunu beyân etmek üzere (فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ) (ثَرْجَعُونَ) buyuruyor.

Artık tesbîh eylemez mi her şeyin melekûtu³⁵⁰ yed-i kudretinde bulunan Sübhâna, hep döndürölüp ona götürüleceğiz.

Sûre-i “يس” nin fezâili hakkında birçok hadîsler vardır. Şu “Her şeyin kalbi var, Kur'ân'ın kalbi de “يس”dir. Binâenaleyh bir mü'min Allâh Teâlâ'nın rızası için (Sûre-i Yâsîn)i okursa, Allâh Teâlâ onun günahlarını mağfîret eder ve otuz üç kere “يس” den başka Kur'ân'ı okumuş gibi olur” hadîs-i şerîflerinde Resûlullâh'ın, [98] “Hangi mü'mine melekû'l-mevt gelince yanında “يس” okunursa, her mü'min başına on melek nâzil olur.

³⁵⁰ Ya'ni her şeyde meknûz kudret Allah'ın yed-i kudretinde

Ölecek kimse huzûrunda saf bağlar, istiğfâr ederler. Gaslinde hazır bulunurlar, cenazesine ittiba' ederler, namazını kırlarlar. Hatta defninde hazır olurlar. Cennet şarâbından şerbet gelip içmedikçe onun rûhu kabz olunmaz.” buyurduğu rivâyet olunur. Binâenaleyh ehl-i İslâm'dan vefat edecek kimsenin yanında bulunanlara lâzım olan (Sûre-i Yâsîn)i okumaktır.

Bu âciz Amasya Müftüsü Mehmet Sabri Yetkin, mahallemizde kâin Abdullah Paşa Câmii'nde her cum'a günleri, cum'a namazından bir saat evvel takrîr etmek sûretiyle bu Sûre-i (Yâsîn)in tefsîrine, 19 Nisân 1947 cum'a gününe tesâdüf eden 27 Cemaziyel Evvel 1366 cumâ gününde başladım ve seb'a semavâtı, ketm-i ademden sahrây-ı vücuda getiren Mâlik-i kadîm, Sâni-i hakîm, Kâdir-i ber-kemâl, azîz-i bî-zevâl Hazretlerinin feyz ve keremi, inâyet-i sübhâniyesiyle yazdım ve ulu Tanrının rahmet ve ğufrânına sığınarak³⁵¹ 24 Ekim 1947 cum'a gününe tesâdüf eden 9 Zilhicce 1366 tarihinde ikmâle muvaffak oldum. Cenâb-ı müsteândan hem kendim hem milletim ve ihvân-ı dînîm hakkında vesveselerden âzâde, kalb-i selîm ve vicdân-ı müstakîm ile hüsn-i âkîbete muvaffakiyetinizi dilerim. Allâh bes bâkî heves. إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنَحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا بِمَا يَطْلُبُ

[99] ³⁵² hadîs-i şerîfî muktezâsı üzere, ilim meclisine rahmetfeşân olan mevlâ, şimdiye kadar tedrîsi ve tefsîriyle meşgul olduğumuz ve bugün bimenn-i Teâlâ hitâma erdirdiğimiz dersleri ve esnasında getirdiğimiz salât ve selâmları, âhirlerinde mutezarriâne dergâh-ı ulûhiyyetine arz eylediğimiz duâlarımızı, ahsen-i ve ekmel-i kabûl ile makbûl eyleye. Ve bu takrîr olunan tefsîr ve hadîs ve mesâil-i dîniyyeden, lûtûf ve keremiyle hâsıl olan mesûbâtı, Peygamberimiz Muhammed Mustafa aleyhi ekmelü't-tehâyâ Efendimizin rûh-i mübareklerine mersûl eyleye. Ve Hazreti Âdem ve hâtem ve bu ikisi arasında gelip geçen kâffe-i enbiyâi ve mürselînin riyâzî mukaddeslerine mevsûl eyleye. Ve çârî bâri güzîn ve ashâb-ı seyyidi'l-mürselîn ve tabiîn ve tebe-i tâbiîn, nükebâ ve nücebâ, ashâb-ı hakâyık ve ulemâ-yı rakâyık ve her deli ve velîye ve cemi' mü'min ve mü'minatın ervâh-ı

ربنا لك الحمد أولا وآخرا سبحانه أعظم شأنك وما أجل برهانك منك الفاتحة و إليك الخاتمة واحشرنا مع الذين أنعمت عليهم غي المغضوب³⁵¹ عليهم آمين Anlamı: “Hamdin ilki de sonu da Sanadır. Senin şanın çok yücedir. Bütün noksanlıklardan münezzehsin, bizi ilk başta Sen var ettin, sonumuz da Sana dönüş olacaktır. Sen bizi kendilerine nimet verdiklerinle beraber haşreyle, inanmayanlarla birlikte değil”.

³⁵² Hadîs-i şerîf Tirmîzî'nin Sünen'in'de “إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنَحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ” şeklinde yer almaktadır. Tirmîzî, “İlim”, 19 (2682).

mukaddeselerine iblaa' ve irsâl eyleye. Bütün âfât-ı semâviyye ve arzıyye ve kevniyyeden cümlemizi mahfûz ve me'mûn eyleye. Ve görülür görülmez düşmanlarımızın şer ve hasetlerini medfu' ve memnu' eyleye. Ve kendilerini mahbûs ve mescûn eyleye.

Ve yüzlerimizi karartacak günahlarımızı iki cihânda mestûr ve meknûn eyleye. Her birlerimizi duhûl-i evvelîn ile dâhil-i dari'l-cenân eyleye. Ve cennette cemâl ve kemâlini müşâhede ettirmekle cümlemizi şadân ve handân eyleye.

SONUÇ

Osmanlı medreseleri birçok değerli âlim ve müderrisin yetişip ders verdiği ilim mekanlarıdır. Osmanlının son dönemlerine kadar bu fonksiyonunu yerine getirmeye çalışan medreseler varlıklarını sürdürmüştür. Çalışmamıza konu olan eserin müellifi Mehmet Sabri Yetkin'in yaşadığı Amasya da eğitim hizmeti veren çok sayıda medrese faaliyet gösteren tarihi şehirlerden biridir. Müellifin babası, amcası, kardeşleri, dedesi ve dedesinin babası Amasya'da faaliyet gösteren medreselerde eğitim almış ve yine buralarda müderrislik yapmış kişilerdir. Bu medreselerden bir kısmı 20. yy. başlarında eğitim faaliyetine devam etmiştir. Bunlardan Bekir Paşa Medresesi ve Çöplüce Medresesi Sabri Yetkin'in eğitim aldığı medreselerdir. Ailece ilim ehli olan Mecdîzâdeler tahsil ettikleri ilmin hakkını vererek bu ilmi başkalarına aktarmak için hem eğitim vermiş hem de eserler kaleme almışlardır. Mehmet Sabri Yetkin de ailedeki bu geleneği bozmamıştır. Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsça dil eğitimi, edebiyat, hesap, coğrafya, tarih eğitimlerinin aldıktan sonra medreseye devam etmiş ve medresede dînî ilimlere devam etmiş ve tedris vazifesiyle muvazzaf olmak üzere icâzetler almıştır. Mehmet Sabri Yetkin, şahsiyeti açısından çevresinde sevilen, sayılan güzel ahlakıyla takdir edilen değerli bir âlimdir. Üst düzey devlet görevlileri onun için methiyeler yazmıştır. Aynı zamanda duygusal bir kişidir. Yetkin'in naif ve duygusal mizacı Peygamber sevgisiyle kaleme aldığı şiiri ile yakînen tanıdığı ve değer verdiği kişilerin vefatı üzerine yazmış olduğu şiirlerde görülmektedir. Farklı alanlarda eğitim alarak iyi birikim kazanan Mehmet Sabri Yetkin aileden görmüş olduğu geleneği devam ettirerek öğretmenlik, vaizlik, müderrislik ve müftülük gibi görevlerde bulunarak öğrencilerle ve halkla ilmini paylaşmıştır. Müftü olduğu dönemde bile bu hizmetten kendini uzak tutmamıştır. Sabri Yetkin almış olduğu eğitimin neredeyse her alanında eser vermiştir. Bu eserler şiir ve edebiyat bilgisini ortaya koyduğu manzum eserlere yazdığı şerhler ve Arap atasözleri ile ilgili eserleri, kendi yazdığı şiirleri içeren bir eser, dînî bilgilere hakimiyetinin görüldüğü vaaz notları, birkaç sûre tefsiri, soru-cevap şeklinde kaleme aldığı fıkıh alanında eserleridir. Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında, kurtuluş savaşı ve ikinci dünya savaşı dönemlerinde yaşadığı düşünüldüğünde dönemdeki çeşitli imkansızlıklara rağmen Osmanlı Türkçesi ile 17 adet eser kaleme almıştır. *Yâsîn Sûresi Tefsiri* de bu kıymetli eserlerden biridir. Sahip olduğu

ilmî imkânları olabildiğince iyi değerlendirdiği anlaşılan Mehmet Sabri Yetkin ve onun gibi diğer âlim şahsiyetlerin kaleme almış olduğu ancak basılamayarak gün yüzüne çıkamamış eserlerin hem dil açısından günümüz alfabesine aktarılmasının hem de araştırmacı ve okuyucularla buluşturmanın gerektiği kanaatiyle bu çalışma yapılmıştır.

Tefsir literatüründe kaleme alınan eserlerde bazı sûrelere özel ilgi gösterildiği görülmektedir. Bu nedenle farklı zamanlarda yaşamış birçok müellif ya da müfessir söz konusu sûrelerin tefsirine dair eserler vücuda getirmiştir. Mezkûr ilginin temelinde bu sûrelerin faziletine dâir terğîb içerikli rivâyetlerin ve buna bağlı olarak da müslüman toplumlar arasında gördüğü özel teveccühün rolü olmuştur. Sabri Yetkin de bu kültürel zeminde daha önce pek çok âlim tarafından müstakil olarak tefsiri yapılan Yâsîn sûresi tefsiri yazmayı kendisi için vazîfe telakki etmiştir.

Yetkin'in *Yâsîn sûresi Tefsiri* tek nüshadan ibarettir ve eserin başka nüshalarına rastlanmamıştır. Eseri bu kütüphaneye âilenin ilmî terekesinde mevcut diğer pek çok yazma eser gibi vârislerinden satın alan sahaf Kâmil Şahin iletmıştır. Müellif nüshası olan eser Ankara Milli Kütüphanede yer almaktadır. Yazarın hiçbir eserini tabettiremeyişi ve başka nüshaların bulunmayışında dönemin dini hayatında görülen durağanlık ve adeta bir kaht-ı ricâl devrine girilmesinin etkisi olsa gerektir.

Sabri Yetkin'in el yazısından çıkan eser hızlı ve yer yer gayr-ı nizâmî bir sûretde kazanan rika hattıyla yazılmıştır. Bu durum okumalarımızda zaman zaman bize zorluk çıkarsa da nâdir birkaç yer hariç ilgili tefsir metninin tamamı tarafımızca okunmuş ve transkrip edilmiş ve aynı zamanda tahkiki gerçekleştirilmiştir. Ferağ kaydındaki kayıtlar ve yazı örneği eserin Sabri Yetkin'e âidiyeti konusunda hiçbir şüpheyi mahal bırakmamaktadır.

Kütüphane kaydında eser için “Yâsîn Sûresi Meâli” şeklinde başlık verilmesi dikkatli bir tespite dayanmamaktan kaynaklanan bir sehiv sonucudur. Zira her ne kadar müellif bir kısım âyetlerde meâlen geçişler yapsa da eserin genelinde bir tefsir tarzı benimsediği anlaşılmaktadır.

Sabri Yetkin bu eserini tıpkı İnsân Suresi Tefsîri'nde olduğu Amasya'daki Abdullah Paşa (Sofular) Câmiinde yaptığı Cuma vaazlarındaki tefsir sohbetlerinden oluşturmuştur.

Bu durum eserde yer yer temel düzeydeki dînî konulara temas edilmesine yansımıştır. Ancak muhteva dikkate alındığında eserin bir vaaz kitabından ibaret olmadığı da net olarak anlaşılmaktadır. Bu da yazarın eseri kaleme alırken sadece cemaat düzeyini esas almadığı ortalama ilmî seviyesi kesp etmiş kimseleri de dikkate aldığını göstermektedir. Bu kapsamda eserle ilgili şu tespitlerin yapılması mümkündür.

1. Müellif geleneksel rivâyet-dirâyet metodunu benimsemiştir.
2. Yer yer temel hadîs kaynaklarından rivâyetler nakletmiş, sahâbe ve tâbî'nden nakillerde bulunmuştur. Bu tür nakillerde çoğunlukla temel rivâyet ve dirâyet tefsir eserlerini kaynak olarak kullanmıştır.
3. Rivâyetler söz konusu olduğunda tenkitçi bir bakışı da eksik etmemiş, temas ettiği konuda bazı mevzu haberleri reddetmiştir.
4. Tefsirde herhangi bir klasik tefsirde görülebilecek iştikaka dair açıklamalar, sarf-nahiv bilgisi, belâgat gibi dilsel yaklaşımlar mevcuttur.
5. Edebiyata nüfuzu olan müellif eserin içerisine Arabî ve Fârisî bazı şiirler serpiştirmiş ve böylece kuru bir üslup takip etmekten uzaklaşmıştır.
6. Yine müellif tefsir literatüründe meşrûyyeti tartışılan bilimsel tefsir konusunda müspet yaklaşım sergilemiş ve Kur'ân'ın bilimsel i'câzı olduğuna dair görüşü benimsemiştir.
7. Tefsirin bazı kısımlarında teorik ve teknik anlatımların hâricinde sosyal problemleri konu ettiği görülmektedir.
8. Dîni ve itikâdî meselelerde ehl-i sünnet çizgisini korumaya özen göstermiş bu cenahtaki genel kabullere aykırı bir görüşe sahip olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḥâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Akdağ, Ahmet. "Mehmet Sabri Yetkin'in Kasîde-i Zeynebiyye Üzerine Yazdığı 'En-Nasîhatü'l-Edebiyye Fî Şerhi'l-Kasîdeti'z-Zeynebiyye' Adlı Şerhi". *the Journal of Academic Social Sciences* 5/57 (Kasım 2017), 486. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12912>
- Alî bin Muhammed el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed bin. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Baskı., h. 1415.
- Altunay Şam, Emine. *Kırım Savaşından Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*. Ankara: Pegem Akademi, 2011.
- Bakırcı, Selami. "İbnü'l-verdî'nin Nasîhatü'l-ihvan adlı kasidesi ve çevirisi" 8 (2013), 13.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimü't-tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrû'l-Beğavî)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, h. 1420.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed bin el-Hüseyn bin Alî. *Şu'abu'l-imân*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003, ts.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, h. 1418.
- Birişik, Abdülhamit. "Nakkâş, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Dâru Tavkîn- necât, h. 1422.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîr 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Çavuşoğlu, Raşit. “Aliyyü’l-Kârî’nin Salavât-ı şerîfesini 20. Asırdan Okumak: Amasya Müftüsü Mehmet Sabri Yetkin’in Salavât-ı şerîfe şerhi”. *İslami İlimler Dergisi* 14/2 (Güz 2019), 84.

Çavuşoğlu, Raşit. “Amasya Müftüsü Mehmed Sabri Yetkin’in Nahl Sûresi 90. Âyeti Bağlamındaki Risale-i Mev’izesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi= The Journal of International Social Research* XI/60 11/60 (2018), 1234.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah bin Abdîrrahmân bin el-Fazl. “es-Sünen”. Beyrut: Dâru’l-beşâir, 2013, ts.

Demirci, Mustafa. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 19/360. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

“Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Sicil Arşivi”, ts.

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (İbn Kayyım el-Cevziyye). *el-Menârü ’l-münîf fi’s-sahîh ve’z-za’îf*. Halep: Mektebü’l-matbuât el-İslâmiyye, 1970.

Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd b. Hammâd b. Muhsin el-Bûsirî. *Şasîdetü ’l-bürde*. çev. Mahmut Kaya, 2016.

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe. *el-Edeb li ibni Şeybe*. çev. Dr. Muhammed Rıza el-Kahvecî. Lübnan: Daru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1999.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Dâru’r-Risâle el-İlmiyye, 2009.

Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî. *el-Fark beyne ’l-fırak ve beyânü ’l-fırakati ’n-nâciye*. Beyrut: Dâru’l-âfâkî’l-cedîde, 1977.

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyan el-Ensârî (Şeyh el-İsbahânî). *Kitabü ’l-emsâl fi’l-hadîsi ’n-Nebevî*. Bombay/Hindistan: Dâru’s-selefiyye, 1987.

Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Es‘ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfi‘ el-Yemenî.

Merhemü’l-ileli’l-mu‘dile fi’r-reddi ‘alâ eimmeti’l-Mu‘tezile. Beyrut, Lübnan: Dârü’l-cîl, 1992.

Ebû Muhammed Sa‘dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (Sa‘dî Şîrâzî),. *Bostan*. çev. Hikmet İlaydın. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-hilâl, h. 1423.

Ebussuûd el-Îmâdî Muhammed b. Mustafa. *Îrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kur‘ânî’l-Kerîm (Tefsîr-ü Ebi’s-Suûd)*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.

Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa‘dî. *el-Fethü’l-mübîn fi şerhi’l-Erba‘în*. Cidde: Dârü’l-Minhâc, 2008.

Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mes‘ele fi’l-kenâ‘is*. thk. Ali b. Abdi’l-aziz. Riyad: Mektebetü’l- abîkân, h. 1416.

Ebü’l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî. *Dîvân-i Gaznevî*, 2012.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur‘ân Dili*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1935.

Ferîdüddîn Attar. *Musîbetnâme*. Çeviren Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2020.

Gümüş, Sadrettin. *Kur‘ân Tefsirinin Kaynakları*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990.

Güngör, Mevlüt. “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”. *İslami Araştırmalar* 2/7 (1988), 50.

Has, Şükrü Selim. “Mülteka’l-ebhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/549. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 2008.

Hâfız-ı Şîrâzî. *Hafız Dîvanı*. çev. Prof. Dr. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl (Tefsîrû'l-Hâzin)*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1415.

el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*. Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Müessesetü'r- risâle, 2001, ts.

İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed. *Câmiu'l-usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl*. Mektebetü'l-Halvânî Matbaatü'l-Melâh- Mektebetü Dârü'l-beyân, ts.

İnan, Abdulkadir. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur'ân*. İstanbul: Böre Yayınevi, 1956.

Kâdî İyâz. *Şifâ-i şerîf şerhi*. Tercüme ve Şerh Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017.

Kallek, Cengiz. "İbn Hacer el-Heytemî". *Türkiye İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karakış, Mahmut. *Yasin Sûresiyle İlgili Rivâyetler Ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *Mevâhib-i Ledünniyye*. çev. Mahmûd Abdülbâkî Efendi. İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş., 2017.

Kurt, Songül Keçeci. "Son Dönem Osmanlı ulemâsının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute* 60 (2017), 477-494.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîr-i Kurtubî)*. Kahire: Dârü'l-kütübî'l- Mısıriyye, 1964, ts.

- Maden, Şükrü. “Osmanlılar’da Yâsîn Sûresi Tefsir Geleneği ve Ebû İshâkzâde Mehmed Es’ad Efendi’nin Yâsîn Sûresi Tefsiri”. *Osmanlı Döneminde Tefsir*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018. http://isamveri.org/pdfdrq/D271899/2018/2018_MADENS.pdf
- Menç, Hüseyin. *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. “Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/292. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Muhammed b. Musa b. İsa b. Ali Demîrî. *Hayâtü’l-hayevân*. Beyrut:Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, h. 1424.
- Muhyi’s-Sünne, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ud el-Bağavî. *Şerhu’s-sünne*. thk. Şuyb el-Arnâvut. Beyrut, Dimeşk: Mektebü’l- İslamiyye, 1983.
- Mûsâ eş-Şâtîbî, İbrâhim bin. *el-Muvâfakat*. Dâru İbn Affân, 1997.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi’u’s-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Nâsırüddin el-Elbânî. *Za’îfü’l-Câmi’i’s-sağîr ve ziyâdâtüh*. Beyrut, 1979.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Mücteba mine’s-Sünen (es-Sünenü’s-sağîr li’n-Nesâî)*. Halep: Mektebü’l-matbuât el-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*. Beyrut: Dâru’l- Kelimü’t-Tayyib, 1. Basım, 1998.
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Hatıraları*. ed. Turan Böcekçi - Mehmet Hicabi Seçkiner. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Ünlüleri*. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.
- Özel, Recep Orhan. *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.

Özel, Recep Orhan. “Baba-oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmet Sabri Yetkin (1963), Ahmet Emrî Yetkin (1974)”. *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları I.* ed. Hasan Yerkazan. 163-190. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.

Özel, Recep Orhan. “Kur’ân’ın Gayr-ı Âkıl Varlıklara İsnat Ettiği Fiillerin Yorumu”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015), 141-185.
<https://doi.org/10.18498/amauidf.17874>

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-. *Mefâtihü’l-gayb (Tefsîr-i Kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, h. 1420.

Sa’dî Şîrâzî. *Gülîstan*. çev. Hikmet İlaydın. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.

Shahavatov, Sabuhi. “Fethullah eş-Şîrvânî’nin Ayetu’l-Kursî Tefsiri: Muhteva ve Biçim Analizi,”. *Osmanlı’da İlm-i Tefsir*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2018.

Suyûtî, Celâleddîn es-. *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâletu Naşîrun, 2008.

Şahin, Güven. *Konulu Tefsir Metodu*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

Şahin, Kâmil. “Abdurrahmân Kâmil Yetkin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/504. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 2013.

Şâtıbî, İbrâhim bin Mûsâ. *el-Muvâfakat*. Dâru İbn Affan, 1997.

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân (Tefsîrû’t-Taberî)*. Müessesetü’r-Risâle, 2000.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre (Yezîd). *el-Câmi’u’s-sahîh*. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa elbay el- halebî, 1975.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre (Yezîd). *Sünen-i Tirmizî*. Beyrut: Daru’l-ğarbi’l-islâmî, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Yaşar, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. Amasya Belediyesi Kütüphanesi, Yazma., ts.

Yaşar, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. İstanbul: Hikmet-Matbaa-i İslamiyyesi, ts.

Yetkin, Mehmet Sabri. “Şerh-i salavât-ı şerîfe”, ts. Millî Kütüphane, 8063/3.

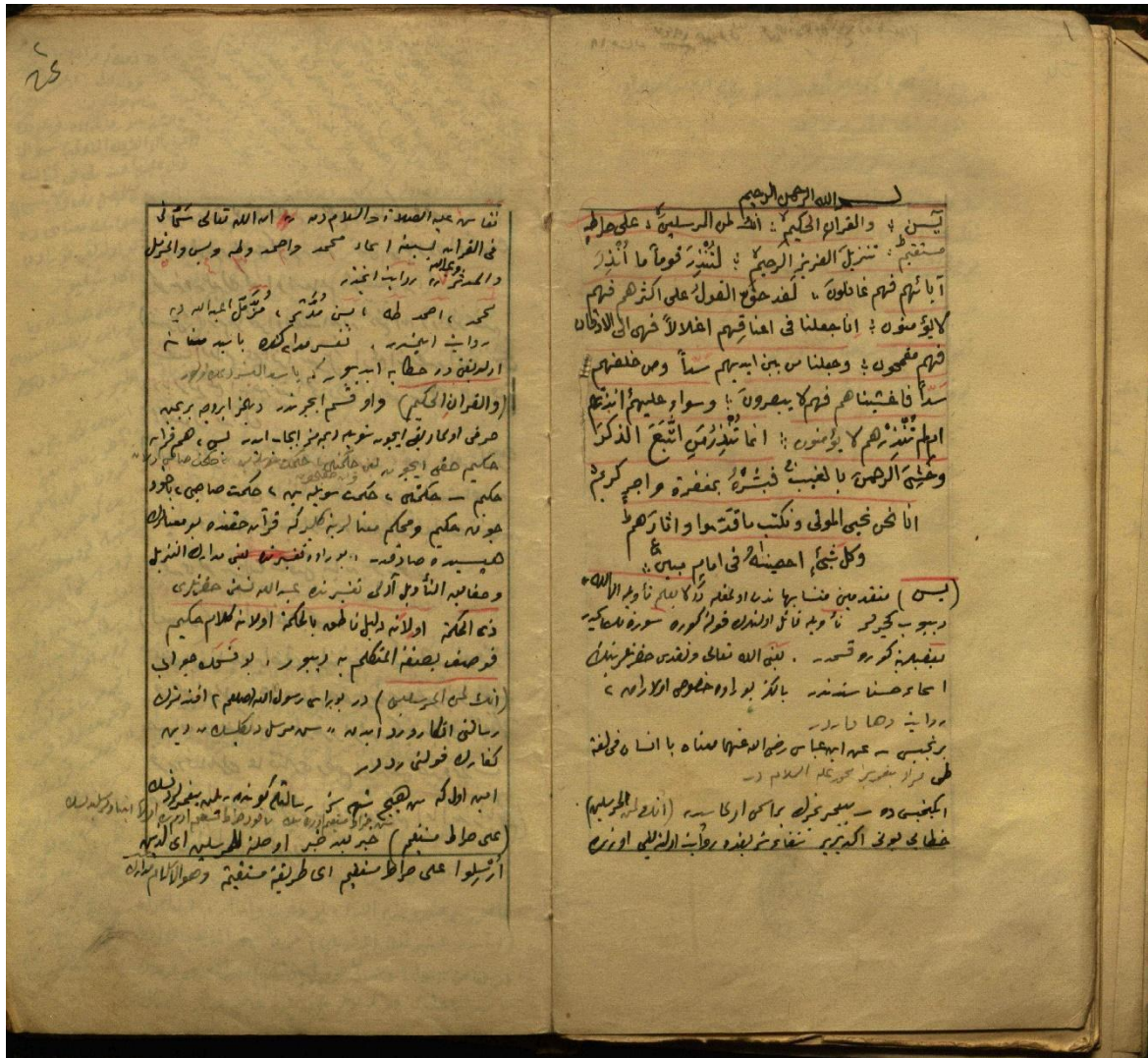
Yetkin, Mehmet Sabri. *Yâsîn Sûresi Tefsîri*, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, h. 1407.

Ziya Paşa. *Tercî-i Bend Terkîb-i Bend*. çev. Osman Koca. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

EKLER

EK 1: Yâsîn Sûresi Tefsîri İlk Sayfa

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Seyhan ELMACI

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler/Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi.

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce-Arapça

BİLİMSEL FAALİYETLER

Tebliğ: Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I,
“Giresun Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Yöneltilen Sorular Çerçevesinde Ailelerin Dinî Sorunlarının Tespiti ve Çözüm Önerileri”. 2013

İLETİŞİM

E-posta Adresi:

Telefon: